

הירחון לספרות

שבתון לקל

• חברה • ביקורת • תיאטרון • אמנות •

שנה י'ג, גליון 115-116. אלול-תשרי תשמ"ט-תש"ן. אוגוסט-ספטמבר 1989. 12 ש"ח

אלמלא

התמונה: יואל טייטלבוים

סימון לחברה חולה

ד"ר: ישראל קיסר, שושנה זבל, דן יעקובסון, אריה נדרה, יחנן פרס.

אין קשר בין תורת נימשה

יעקב אולומב

לבין הנאציזם.

שיטה משוררים גרמנים,

ילידי שנות ה'30

ה"פתחן והסופי"

הורדה טהלי, לאורכ באורכ

התוצאות עדיין לא הוכרעו.

בית הספר היה מצחיק. הוא ישב ליד שלחן חום, מרבע. כמו כל השלחנות החומים האחרים. והוא חשב שטוב יותר היה אלו היה אדם. וקפתו היתה מרפעת וחומה, כמו כל הפתות האחרות. והיא היתה אטומה וסקגרה. וקפואה.

על החינוך

(קטע מהשיר בעמ' 5)

ער:

הנתונים מוכיחים:

שמיר כהן (עסקאות)

מגדל-הראש

שעל הביטוח

הנתונים שבטבלה שלפניך מדברים בעד עצמם:

דע אצל מי אתה מבוטח

דירוג חברות הביטוח 1989

חברת הביטוח	ש"כ פרמיה	רווח ברוטו כ"ג שנים	רווח ברוטו 5 מהפרמיה כ"ג שנים	יחס פרמיה להון עצמי	עודף/חסר החון נדרש	חיוק קרנות ביטוח כ"ג שנים אחרונות
הפניקס	1	2	4	4	2	2
מגדל	2	1	1	1	1	1
כלל	3	4	5	7	3	3
אורט	4	5	6	2	4	5
מנורה	5	3	2	3	5	4
ציון	6	7	7	5	7	7
אריה	7	6	3	6	6	6

חדשנות

חידושים בתכניות ביטוח מצביעים על חברה דינמית ומתקדמת. "מגדל" הציגה, לראשונה בישראל, את ביטוח המאבק בסרטן ואת תכנית הביטוח מח"ר - המעניקה ביטוח רפואי משלים למקרי חירום רפואיים. בביטוח רכב הציגה "מגדל" חידוש מהפכני - התכנית "מוטב מגדל", המאפשרת למבוטחים לחסוך עד 2/3 מהפרמיה כאשר אינם מעורבים בתביעות. גם השנה עומדת "מגדל" לצאת בתכניות חדשניות ובלעדיות.

יציבות

הצלחותיה העסקיות של "מגדל" בשנים האחרונות, באים לידי ביטוי גם בחיזוק ההון וקרנות הביטוח המעידים על ניהול מיומן ויעיל ומהווים אסמכתא ליציבותה ולכוחה. יש לזכור - ככל שחברת הביטוח יציבה יותר, כך גדול יותר בטחונם של לקוחותיה.

שירות

"מגדל" מקפידה לטפח ולפתח את השירות לסוכניה ולמבוטחיה, מטפלת ביעילות, זריזות ומהימנות בתביעותיהם של המבוטחים, ודואגת לעדכם באופן שוטף ומדקדק בתכניות הביטוח שהיא יוזמת ומשווקת.

ברור שכדאי לעבוד עם חברת ביטוח גדולה המעניקה לסוכניה ולמבוטחיה ביטחון ועוצמה. ואכן בעולם הביטוח יש משמעות רבה לגודל החברה, אך אין בכך די. נסיון העבר מוכיח שגם חברות ביטוח גדולות, לא תמיד התגלו כבטוחות. לכן, חשוב לבחון את חברת הביטוח בכל אמות המידה הנכונות. כשתעשה זאת תיווכח כי "מגדל" היא אכן הראש של הביטוח, חברה שכדאי לך לעבוד איתה:

תנופה

המאמץ המתמיד המושקע ב"מגדל" בכל תחומי פעולותיה, הוא זה שהביא לתנופה בהצלחותיה העסקיות. במשך שנים רושמת לעצמה "מגדל" הישגים של צמיחה מתמדת ומגדילה בעקביות את נתח השוק שלה. מספר הסוכנים שמעדיפים לעבוד עם "מגדל" גדל והולך בהתמדה, ובמקביל, חל גידול משמעותי במספר המבוטחים שלה.

שירים

זביגנייב הרברט: שני שירים —
תרגם מפולנית: דוד ויינפלד.
ייבגני דובנוב: — פואמה —
מרוסית — יעקב בסר

נובלה

אריה רודריגז: הבית בעיירה.

אבא קובנר — שנתיים למותו

מרים דרור —
על שירת
אבא קובנר

דני הורביץ

אורי ניסן, אהובי יקירי
שישה מכתבים
ומכתב —
י.ח. ברנר

שירה וסיפורת

משה דור: שירים 7
עודד פלד: נושקים כוכבים, שיר 8
חנה יעקובר: כבר עברנו; שיר 9
רות לאופר: שירים 10
יהודה גור-אריה: בציר אפיל; שיר 14
אלמוג שרב: שירים 15
אבא קובנר: על גדות המים; שיר 18
אורה לוטן: ציפור באיגואסו; שיר 19
ייבגני דובנוב: שיר; מרוסית: יעקב בסר 23
זביגנייב הרברט: שירים; מפולנית: דוד ויינפלד 27
דני הורביץ: אורי ניסן אהובי, יקירי (מכתבים) 40
טל ניצן: באביב הזה; סיפור 45
אריה רודריגז: הבית בעיירה; נובלה 46

שירתם של ילידי שנות ה-30 בגרמניה; אנתולוגיה קטנה;
ליקט ותרגם: ידידיה פלס

יוהנס בוכרובסקי 24
דולף האופס 24
גינטר קונרט 25
שרה קירש 25
הורסט בינק 26
קרל מיקל 26

רב-שיח:

חברה מובטלת — חברה חולה: ישראל קיסר; שושנה יוכל; דן יעקובסון;
אריה נדלר; יוחנן פרס.

שיחת החדש

תוצאות ה"פיתרון הסופי" עדיין לא הוכרעו
עם פרופ' יהודה באואר משוחח יעקב בסר

ביקורת ספרים

ספי שפר על חיתוך דיבור לתמר משמר 7
איל דותן על לנקבה יש כאב לאסיה מרגוליס 8
קובי ניסים על כהל לאריה זקס 8
קובי ניסים על שירים 1985-1988 לפנחס שדה 9
ש. אלונים על עדות, זכרונותיו של דימיטרי שוסטקוביץ לסלומון וולקוב 9
תמי וולף על הזהו אדם? לפרימו לוי 10
ידידיה יצחקי על שבחי עדיאל עמזה לגבריאל מוקד;
על הבגידה ולקחה לדינה שטרן; על עגנון במעגלותיו ליהודית הלוי-צוויק 11
יאירה גנוסר על קאטרנה לאהרן אפלפלד 12
רוני סומק על מושב קבוע לחלום לנוי חיר 14
ניצה בן-דב על לדעת אישה לעמוס עז 16

מסות

מרים דרור: על גדות המים 18
יעקב גולומב: הכתבת וגם רצחת? (פרשת ניטשה ושות') 21

מדורים קבועים

לפי שעה — מדור העורך 4
אמיר אור: נקודת תצפית 15
רוני סומק: חצי פינה 17

תיאטרון

מיירי ליטווק — מיתוס מקומי ב"חברים מספרים על ישו" 39

חתום על "עתון 77"

לכבוד ת"ד 16452, ת"א
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1989
שם ומשפחה

כתובת

טלפון

מצורף בזה שיק על סך 55 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח

תאריך

חתימה

ITON 77

Literary Monthly

In collaboration with Beit-Berl

Editor: Jacob Besser

Assistant Editor: Amela Einat

Managing Editorial Board: Shimon Ballas,
Josef Gorni, Aharon Harel, Sasson Somekh,

الإدارة وهيئة التحرير:

شيمون بلاس, شلومو גורני, יוסף גורני, סאסון סומיך, אהרון הארל

المحرر المساعد: جيليا سف

הסגל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל — עמותה
פזאכיר המשרתת: מיכה בסר
יוקד: שמואל רגלנט

בשיח: משרד החינוך והתרבות, המעצה לתרבות ולאמנות
הסתדרות הסופרים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך

המשרתת והמנהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל 03-456671

המשרתת אינה אחראית לתוכן המודעות, המשרתת אינה שומרת על כותבים ומחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוטלת

חסונים למשרתת מתבקשים לטלן אך ורק למשי 03-456671. חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כמל על צד אחד של הנייר מישות עם השרד רצוי לטאם מראש

סדר, צילום: דפוס מופת-רוזמרין בע"מ
הדפסה וכריכה: חבי הכורכים לחות: אורניב

עתון 77

ירחון לספרות ולתרבות בשיתוף עם "בית ברל"

שנה י"ג גל' 116-115, אל-אל-חשד' השמיר-השני

אוסט-ספטמבר 1989

העורך: יעקב בסר

עזרת עורך: עמליה עיט

משרתת: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, זיוה שמיר, ששון סומק

ביצוע גרפי: ליפז גרפיק

מחפז משרתת: יצחק אורטוך אורט, גילה בלס, מיכל סבירן, יוסי דור, אהרן זיידנברג, א.ב. יושע, ירם קניוק, שזר רבין, ש. גיורא שוהם, אמנון שמש

קטעים

קטע א' – הגליון הזה

50 שנה למלחמת-העולם השנייה – השבר הסורי-אפריקני של אירופה ואולי אף של העולם כולו והשבר הנורא של העם היהודי. יהודה באורא, ההסטוריון של השואה עוסק בנושא זה במדור שיחת החודש.

כזווית אחרת של אותו חשבון-נפש נוגעים שישה משוררים גרמניים, כמעט כולם ילידי שנות ה-30, הווה אומר – בניהם של מחוללי המלחמה ההיא.

גם שירו של ייבגני דובנוב, קרוב משפחתו של ההיסטוריון שמעון דובנוב, מחבר "עם עולם", מהודק לאותו נושא, וגם ממנו עולה השאלה הדומה לשאלתו של באורא – האם ביחס אלינו, היהודים, היתה מלחמה זו כחינת פרק בלבד או בחינת הספר כולו.

דבריה של מרים דרור על שירת אבא קובנר (שנתיים למותו) תורמים, כמובן, פן נוסף לראיית התקופה מבעד לשירתו של משורר שהיה מפקד המחתרת בגיטו וילנה.

מסתו של יעקב גולומב בודקת את הקשר בין התפיסה הנאצית ותורתו של ניטשה.

בסה"כ – ניסיון להקיף נושא שאינו מרפה ושלא ירפה לעולם מן ההווייה היהודית. ולא רק.

אבא קובנר

ומענין לענין – האבטלה. רבי-שיח על המחלה הממארת של חברתנו. מחלה שאיננה אסון טבע ואף לא המכה ה-11.

בני-אדם חוללו אותה, ובני-אדם יכולים וחייבים להתמודד אתה. זהו מבחן המנהיגות והמשטר של מה שנקרא "מדינת רווחה". ואצלנו, כמו תמיד, בכל מקרה של ועזוע חברתי-כלכלי, בטחוני, הקרבן המשלם הוא האיש העובד. זה שגם כימים כתיקונם אינו מלקק דבש, אם לבטא זאת על דרך ההמעטה.

השאלה – האם שועי הארץ הגודשים את מסעדות הפאר, את בתי-המלון מחומשי-הכוכבים, את הקוינו – בארץ ובעולם; האם כספיהם המפוזרים נשרו לכיסיהם כמו המן על ראש משה ועדתו – משמי סיני?

ועוד – האם אין העשיר מתעשר במקביל מקרי להתרוששותו של העני?

חבל, על-כל-פנים, שקרבן התחלואים החברתיים שלנו, אינו נוטל, ולר-פעם לשם שינוי, את ההגה בידיו. חבל שאינו מתנער מה"דואגים" לו. לו היה מנסה היה נוכח בכוח האדיר הנתון בידו. לו היה "בונצה" שתוק" זה פותח פעם את פיו ואומר מלה – היו רועדים אמות הסיפים של כנסת-ישראל בירושלים.

קטע ב' – ואלנסה

מיישהו סיפר שהוא עבר כבר לגור כילה דר-קומתית, שהריח כבר את ניחוחה של השררה ואת רכותה של הכורסא המרופדת.

יש שמץ של אמת, כנראה, בסברה הנ"ל. אחרת לא ברור מדוע מזכיר ואלנסה בכל הזדמנות שמקורו במספנות. שהיה, לא מכבר, פועל פשוט.

מוקדם מדי, מוקדם פן לך ואלנסה! אבל הניצחון העצום של מעמד הפועלים הפולני בהנהלת האיגוד המקצועי שלו – "סולידאריות" – התאפשר, איך-שלא-יהיה, הודות לשילוב נכון בין העובדים לבין האינטליגנציה הפולנית.

זהו התנאי לנצחונם של העובדים בכל מקום מתקדם. זהו התנאי לכל שינוי חברתי. אלא שלא בכל מקום מבינים זאת. אצלנו, למשל, האינטליגנציה איננה מכילה מבחינה כמותית יותר מ"כמה אהלים של איוו מעברה". אבל גם ממשכן "עלוב" זה היא מסוגלת לשרר סטואציות עתידיות – פוליטיות וכלכליות, המעמידות אתגר, המסמנות סיכוי.

במלים אחרות, היא מסוגלת לסמן את היעדים הקונקרטיים בציר ההתקדמות שבכיוון השינוי.

זה מה שקרה בפולין. לולא התנתקו המפלגות הקומוניסטיות בהונגריה, פולין ובריה"מ מקרקע-האם שלהן, בלומר מן הפועלים והאיכרים, ולולא דיכאו וכלאו את האינטליגנציה, במקרה הטוב, ובמקרה הרע – קיצרו אותה בראש אחד לפחות; לא היה צורך ב"סולידאריות", ולך ואלנסה היה הופך אז למנהיג-פועלים ואולי לנשיא-המדינה מטעם המפלגה הקומוניסטית.

לך ואלנסה

לנין

קטע ג' – המאה ה-20

המאה שלנו, המאה ה-20, תאופיין על-ידי הדורות הבאים במאמצים על-אנושיים כמעט לתיקון העולם, להקמת יסוד לחברה טובה יותר, צודקת יותר, הומנית יותר, מעמיקה יותר; והעיקר – כמאה הזאת, שאנו ניצבים כיום בירכתיה, הונחה על סדר-היום בצורה אקטיבית כמעט ההנחה שמי שבונה, יוצר – בתחומי התרבות, הכלכלה, המדע, הוא זה שצריך להנהיג את העולם. וה"עסק" כמעט הצליח. כמעט. בנקודה מסוימת "פוספס" משהו. פספוס שפתח ערוצים לנהרות של דם, לימים של צער, להריס של כאב. אולי במאה הבאה ימצא האגרוף הראוי שיכה על שולחן העולם ויעורר מחדש את הכל, והפעם בלי "פישולים". אה?

קטע ד' – ילדים

איש לא הצליח עדיין להסביר לי מדוע מספר כה גדול של ילדים נמנה על ההרוגים והפצועים בשדה-הקרב של האינתיפדה. מדובר בילדים פלסטיניים, כמובן. עפ"י נחום ברנע המסתמך על סקר של "בצלם" (ידיעות אחרונות 25.8.89), נהרגו בשטחים מידי כוחות הביטחון ואחרים, בין ה-1 ל-12 באוגוסט 30 איש, ביניהם 12

ילדים וילדות בגילאים 6-9. על שאלת המדוע, טוען משרד הביטחון – עפ"י ברנע – שהוא חוקר בנושא. שום חקירה מסוג זה אינה מסוגלת, לטעמי, להשיב על התמיהה – מדוע ילדים?

בגליון הקודם את התפקיד החשוב, אולי אף המכריע, שמילא הוועד הציבורי בהופעתו הסדירה של העיתון. החסרת, אז, לצערי, את מי שריכזה ומרכזת את פעילות הוועד, והינה הקשר החי בין חבריו לבין העתון – אירית סלע הראויה לכל תודה.

גליון זה של העתון יוצא סמוך לראש השנה תש"ן. זאת ההזדמנות לחל לעצמנו ולכל חברינו, ידידינו ומשתתפינו הקבועים, לרוחשי טוב עבורנו וגם לעויינים אותנו – שנה בה יפרוץ רכב השלום אל האוטוסטרדה הרחבה, אם למען זה, יש להחליף את הנהג – אף להחליף. ותש"ן היא שנה טובה לכן.

יעקב גולומב

רק עד ל-31.12.89 אחת
עדיין יכול
לחתום על
עתון
במחיר המכחי

החדש מופיע בימים אלה!

אריה רודריגז המארחים ארבע נובלות

כרוזה שונה, קשה, לא מצטעעת.

בספרי "עתון 77" צ'ריקובר מוציאים לאור

על החינוך

מאנגלית: צבי לם

הוא תמיד.
הוא תמיד בקש להסביר דברים.
אך לאיש לא היה אכפת.
לכן התחיל לצר.
לפעמים הוא צר וזה לא היה כלום.
הוא רצה לחרתו באבן או לרשמו בשמים.
והיו אלה השמים והוא והדברים
בתוכו שרצו להאמר.
ואחרי זה הוא צר את התמונה
הוא שמר עליה מפחית לבריתו ולא הניח לאיש לראותה.
והוא נהג להביט בה לילה, לילה ולחשב עליה.
ובחשף ועיניו עצומות, הוא
צדין יכול היה לראותה.
וזה היה כל-כלו.
והוא אהב זאת.
וכשהלך לבית הספר היה מביא אותה עמו.
לא כדי להראותה למישהו, אלא כדי שתהיה עמו
כמו יריד.
בית הספר היה מצחיק.
הוא ישב ליד שלחן חום, מרבע.
כמו כל השלחנות החומים האחרים.
והוא חשב שטוב יותר היה אלו היה אדם.
וכפתו היטה מרבעת וחומה,
כמו כל הכתות האחרות.
והיא היטה אטימה וסגורה.
וקפואה.
הוא שגא לאחז בעפרון וגיר,
בדברים הקפואות כשפפות רגליו שטוחות על הרצפה.
קפואות
עם המורה מביטה ומביטה.
המורה באה ודברה עמו
היא אמרה לו לענב עניכה כמו כל הנערים האחרים.
הוא אמר שאינו אוהב.
והיא אמרה שזה לא חשוב.
ואחרי זה הם ציירו
והוא ציר הפל בצבע וזה היה כפי שהוא הרגיש
את הבקר הזה.
וזה היה יפה.
המורה באה וחיכה אליו
"מה זה?" אמרה "מדוע אינך מציר משהו כמו זה שקן מציר?"
"האין זה יפה."
אחרי זה הכיאה לו אמו עניכה.
והוא תמיד ציר מטוסים וטילים
כמו פלם.
והוא השליך את הציורים הישנים.
וכאשר השתטח בחוץ לברו ופניו אל על, השמים
היו גדולים וכחלים ובהם הפל מפל.
אבל הוא לא היה עוד.
הוא היה חום מבפנים ומרבע.
והוא היה קפואות.
והוא היה כמו פלם.
וכל הדברים שקתוכו
שהיו צריכים להאמר כבר לא היו צריכים.
תדלו לדחף
נמחצו
קפאו
כמו הפל.

1. השיר הזה נמסר למורה על ידי תלמיד כיתה י"ב. שבועיים אחרי זה התאבד מחבור.
(המקור Scholastic Scope 1970)
2. צבי לם, מתרגם השיר, הוא פרופסור בבית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית
ירושלים.

המלצת "עתון 77"

ג. מ. קוטזי; פו; עם עובד
יוסף הלר: לחי" 1940-1949; כתר
יהושע פורת: שלח ועט בידו, חייו של יהונתן רטוש; מחברות לסיפרות
אביגדור דגן: הרובע החמישי; עם עובד
חוויתאר טומאו: סירת המכתב המוצפן; מספרדית: טל ניצן; סימן
קריאה/ הקיבוץ המאוחד/ ספרית מעריב
וולפגנג בורכרט: מוצרט הקטן שלנו; מגרמנית: גבריאל צורן; סימן
קריאה/ הקיבוץ המאוחד/ ספרית מעריב.
אהרן מגד: נדב ואמו (לכני נעורים); תלתן
דניאל בורסטין: המגלים; עברית; דפנה לוי; כתר
דוד הרטמן: מנהיגות בעיתות מצוקה (על אגרות הרמב"ם); מאנגלית:
צבי זהר; הקיבוץ המאוחד
ליאו בוסקאליה: לחיות ולאהוב; מאנגלית: אביבה אגמון,
זמורה-ביתן
טים דולי: באך; מאנגלית: הד סלע; דביר
וילסון סטארט: צייק ובסקי; מאנגלית: תמי שלגו; דביר
וורפורד פגי: שוברט; מאנגלית: פז שריג; דביר
מוזל מושנסקי: מנדלסון מאנגלית: אביבה שלח; דביר
פארוק מואסי: העצבונים שלא הובנו (שירים); מערבית; רוג'ה תבור;
אל-שאפק

סדנאות לפרוזה ולשירה ב"בית

אריאלה"

סדנאות כתיבה

פרוזה (1)

מנחים: הסופרים יצחק אורפז, חיים באר, חנוך ברטוב.
מיועדת לכותבים או הנוטים לכתוב פרוזה.
אחת לשבוע בימי רביעי בשעה 19:00.

פרוזה (2) למתקדמים

לבוגרי סדנת פרוזה בית אריאלה.
מנחים: יורם קניוק, חיים באר.
אחת לשבוע בימי שלישי בשעה 19:00.

שירה

מנחים: המשוררים פרופ' אריה זקס, מאיר ויזלטיר, יעקב בסר.
מיועדת לכותבים או לנוטים לכתוב שירה.
אחת לשבוע בימי חמישי בשעה 19:00.

על המעוניינים להשתתף באחת מסדנאות הכתיבה חובה להגיש סיפור קצר
או שיר לוועדה עד 1.10.89 (מודפס במכונת כתיבה) לספריית שער ציון בית
אריאלה, ת.ד. 33235 תל-אביב, 61331.

נקודה מיותרת.

דאר נכנס

במרפסת.
ז"א יש כאן שני עניינים שונים.
לצערי, היתה כאן היפר-הגהה,
ונפסד השיר איכשהו.
ועוד בעניין "ואפשר להפוך" –
אפשר להפוך כמובן הפוך בה
והפוך בה, דכוליה בה, ואפשר גם
להפוך בפשטות את ריפסקיש,
בעזרת מראת-כיס סטנדרטית. ■
נגה יתומי רביב

בעברית שתי מלים "חבל"
במשמעויות שונות ובחינוע שונה.
שתיהן מונחות זו לצד זו בשיר
"ואפשר להפוך", שנתפרסם
בגיליון ה-114, ע' 11. כך זה צריך
להיות:
"או – מה יש להתלונן על
החבל, ריפסקיש?
על החבל תלויה ריפסקיש – על
החבל תלויה כביסה נקה.

לידידנו אורציון ברטנא

משתתפים בצערך על מות

האם

עתון 77

להלחם על כל מקום עבודה

האבטלה הדוהרת ורבבות העובדים המבקשים מקום עבודה אינם מדאיגים כנראה את ממשלת ישראל. אחרת - אי אפשר להבין מדוע נותנת הממשלה אישורים לייבא כוח עבודה זר. אחרת - אי אפשר להבין מדוע תכנית למלחמה באבטלה "שוכבת" כבר שנתיים במגרות משרדי הממשלה. בשעות קשות אלה, נשארת רק ההסתדרות להגן על העובד ולנהל עבורו מלחמה על כל מקום עבודה. רק ההסתדרות וראשיה, מסוגלים להגן בשעה כזו על האינטרסים של העובדים: לשמור על מקומות העבודה, ליצור מקומות עבודה חדשים, ולמנוע את ניצול המצב על ידי המעבידים. ההסתדרות קוראת לשר העבודה לחדול מייד מהנפקת אישורי עבודה לעובדים זרים! הגיע הזמן לחדול מדיבורים ולהתחיל במעשים.

ההסתדרות הכללית

מטה המאבק נגד אבטלה

חיתוך שפה – הכוח והחולשה

תמר משמר: "חיתוך דיבור";
הוצ' ספרי "עתון 77" –
צ'ריקובר; 1989; 48 עמ'.

תמר משמר

"אני אפתח אל עצמי ביד רחבה", כתבה תמר משמר בשיר "קייץ ראשון בתל-אביב", שפורסם כבר לפני מספר שנים. "אני אפתח אל עצמי ביד רחבה/ כרחב הכהל-מנטה הזה/ הנמשך מה ועד קץ/ חלון ראווה מקרי מושיט את החיצוני פנימה/ ומערבל תלת-מימדי, מוחשי, חשוף שיניים, יעבר/ יהפך עסה לחה/ כמדוזה חסרת הרגליים/ לחמר מלא". (עמ' 24).

קטע-שיר זה, הגם שאינו מהווה הצהרה פואטית, מכל מקום הוא מהווה הצהרת כוונות; אולי לאו דווקא הצהרת כוונות שירית, אך גם שירית: חלון-הראווה, המשמש כראי עבור העוברת על פניו, עוזר להפגיש את החרץ עם הפנים, את האובייקטיבי עם הסובייקטיבי; עוזר לתת שם וצורה לעיסה הלחה, לפנים, לרגשות, לפחדים, למאויים, לתת-מודע.

אולם זה אינו השיר הפותח את הספר. את "חיתוך דיבור" פותח שיר בשם "חיתוך דיבור", שגם אם הצהרת הכוונות הפואטיות שבו אינה חד-משמעית, הרי רצתה המשוררת, מן הסתם, שישמש כמין מחוג המגנט במצפן השירים הללו, לפחות במובן מסוים.

ואכן, "חיתוך דיבור" (השיר) יותר מאשר "קייץ ראשון בתל-אביב" הולם את גישתה של המשוררת לשירה (לפחות לשינה שלה), כפי שזו באה לידי ביטוי בשירים עצמם ובראיון עמה שפורסם בגליון 114 של "עתון 77".

"חיתוך דיבור" (המונח), היא אמרה שם, "מרמז בראש ובראשונה על עיסוק מודגש בשפה". ואכן, המודעות למילים, לשימושים שלהן ברובדי שפה שונים, לדרך בה הן נכתבות ונשמעות, מורגשת מאד בקריאת השירים הללו.

יש שירים, או קטעי שירים, שהם ארס-פואטיים במובהק, כמו "חיתוך דיבור" (עמ' 7). במקומות אחרים נעשית בדיקה יפה ושלמה של ביטויים שגורים; למשל, בשיר "סולם יעקב" (עמ' 29). השיר נפתח בשורה "מלאך מסולם יעקב יצא". ואנחנו, שרגילים אנו לביטוי מלאך-מסולם-יעקב כיחידה אחת, כתואר של "מלאך", ומצפים לקרוא הלאה מהיכן או להיכן יצא אותו מלאך. אולם, השורה הבאה – "צפור יצאה מן הכד" – מבהירה לנו שהמלאך יצא מן הסולם (כשם שהצפור יצאה מן הכד).

אך יש שירים שבהם "מותחת" המשוררת את המלים, את בחינת

דימוי) או, שירה עקרה. רחוקה תמר משמר, מאד רחוקה, משירה עקרה. בשירים השונים היא מדברת על כאב ועל חרדות, על אובדן וקטנות ("הדרקון"); על יופי, על אהבה וארוטיקה ("בתוך הממש"); על נשים, נשים כסטריואטיפ, נשים נאבקות, נשים דחיות ("קריעת מסך", "הדרקון", "אשת לוט", "פזמון ל) כביריה").

ולמה בעצם "ניטפלתי" לעניין השפה, אם כל-כך רבים נושאי השירים הללו? ראשית, משום שהמשוררת הצהירה עליו כנושא מרכזי בשירה, והוא אכן כזה. שנית, משום שנדמה לי שלצד השימוש המעניין שתמר משמר עושה בו במקומות מסויימים, הרי במקומות אחרים אין הוא אלא כיסוי – אחד מכמה כיסויים – כנגד אותה "היפתחות ביד רחבה" שהזכרתי בתחילת רשימה זו, ש"הבטיחה" המשוררת לפני מספר שנים. ואינני באה אליה לפרוע שטר רק משום שבמקרה היא חתומה עליו. אני מזכירה את אותו שטר, משום שנראה לי שפרעונו ייטיב מאד עם שיריה. בשום פנים ואופן אין כוונתי לכתובת שירים פשוטים, שירים ברובד אחד, שירים מיידיים; בשום פנים ואופן אין כוונתי

המלים, אולי מעבר לגבול הנחוץ. באותו שיר עצמו ("סולם יעקב") היא כותבת: "קרבים כרובים כעקבים גבוהים". איני רואה תוספת ערכית כלשהי שיש לשיר ממשחקיות צלילית זו. להיפך, יש הרגשה של אילוץ, כאילו נכפה על המילים להיות יחד מסיבה שאינה אימננטית לשיר.

כך גם בשיר "מזמן היינו" (עמ' 27) מופיעות השורות: "תותה בין תותים כתותים/ השטותים הקטנים שלנו" – שנראות כלא יותר מאשר תרגיל בלשון, לעומת הבית הבא, היפהפה, באותו שיר: "הטבע רחוק מן הארץ שנות אור/ אנחנו מדמנו שנות אור/ לָגְנוֹת כלבנים/ על חבל כלילי".

שנות האור הלבנות מיתדמות ללבנים תלויים לייבוש – ולא רק בשל צבען. תמר משמר בונה כאן דימוי על דימוי; שנות האור משמשות המחשה מטאפורית לריחוק של אדם מדמו, מעצמו, מטבעו. אולם לשנות האור ניתן מימד נוסף, כשהן מאופיינות, מטאפורית, בצבע הלבן (כשברקע – ימים לבנים, לילות לבנים) ומדומות לבגדים המתייבשים על חבל הכביסה.

שפת השיר, כנושא לדון בו, היא אולי "החומר" החמקמק ביותר מבין כל "חומרי" האמנויות, הרחב ביותר והבלתי מוגדר ביותר. שפת השיר עשויה ליהפך למטא-שפה, בלשונה של תמר משמר, ובשלב הבא אולי תיהפך למטא-מטא-שפה; וכן הלאה. ואינני מנסה להתחכם או להלעיג.

אין כמעט משורר שלא העמיד ראי מול השירה שלו, בניסיון להבין את האירוע הזה, שבו משתתפים בפועל יוצר, שפה וקורא. השאלה היא, עד היכן זה חשוב (על החשיבות הראשונית, הבסיסית, איני מנסה לערער ולו בסדק); מהו הרגע שבו הרוח אמנם ממשיכה לשוב את כנפי הטחנה, אך זו כבר אינה טוחנת דבר; מה שמכונה כפי הילדים "נסיעה על ריק", מה שהוא למעשה – טחינת מים (אם להמשיך באותו

לכתובת שירים שמתפענחים בקלות. אולם תמר משמר טורחת כל כך לכסות את רוב שיריה, עד כי לעיתים צריך כמעט להיאבק בהם כדי למשוך חוט אחד מהסכך. בשלב זה, כשהחוט ביד, עדיין אין השיר מובן, אך כבר אפשר להתחבר אליו. אולם איני רואה במאבק כזה צורך אמיתי לשירה. שירה מעולם לא פנתה להמון ויש שירים שפנו רק למתי מעט, אבל בקריאת שיריה של תמר משמר התעוררה בי מדי פעם הרגשה שלא השיר, כמעשה אמנות, סוגר את עצמו מפני הרבים, אלא המשוררת עושה זאת, מראש. והשאלה למה, כבר אינה עוסקת בספרות, לכן אניח לה.

"אני רואה בזה כח" – כותבת תמר משמר בשיר "חיתוך דיבור". ואני רואה כוח ברבים משיריה, ויש בהם יופי ורגישות. אבל היד הקמוצה, בה היא מגישה אותם, קמוצה מדי. אולי לא צריכה השירה להיות יד פתוחה לרווחה, אבל הכיסוי על כיסוי על כיסוי שתמר משמר משתמשת בהם יוצרים לעתים את ההרגשה שמדובר בשירה פרטית, בשירה אל עצמה, ואשר הקורא בה נחשב כמעט לפולש.

סְפִי שְׁפָר

משה דור

ספינת חלל

בְּאֵנְטֶרְפֶּן פְּרָחֵי הַעֲרְמוֹנִים נוֹשְׂרִים
הַבְּקָר בְּעֵדֵינֹת מִיְחָדָת, מִסְתַּחֲרָרִים עַל
בְּמַת אָרִיר שְׂקִיפָה כְּבִלְרִינֹת
לְבָנוֹת, דְּקוֹת.
אֵלֹו נִסְתָּה עֲכָשׁוֹ, בְּאֵנְטֶרְפֶּן, סְפִינַת חָלָל
לְנַחַת הַיָּמָה מִן הַסֶּתֶם מִתְקַשָּׁה לְעֵשׂוֹת בֶּן בְּגִלָּל
יָחַס כְּבוֹד לְאֵמֹנֹת הַפֶּלֶט שֶׁל פּוֹכְכֵנוּ, לֹא רַק
בְּגִלָּל מֵהוּמָה בּוֹאֵת שֶׁל מַעֲשָׂנוֹת מְנַקּוֹת מְנַגּוֹת-צִפְקָה
יִשְׁנִים מְשַׁעֲפִים וּמְמַלְבְּנֵי-בְּטוֹן תְּרָשִׁים.
אוּ מֵה?
שְׁתַּמְשִׁיף לְתַל-אָבִיב.

BAMBOE

הַשְּׁלֵט בְּמִשְׁתַּלָּה אוֹמֵר: BAMBOE.
מֵלָה אֶתֵּת שְׁפּוֹרֵשָׁה חֲרָרִין.
בְּצִהְרֵי יוֹם כָּל-כֶּף בְּלִתֵּי-הוֹלָנְדִי
בְּחֵמוֹ וּבְתַכְלֵמוֹ, עַל גֵּרֵת הַתְּעֵלָה הַמְסוֹרֶתִית, עֵינִי
קָרָאוּ: BOMB פָּעַם וְעוֹד פָּעַם.
מֵה יִתְכַן עוֹד לְצִפּוֹת מְצִינִים? מִתִּיכּוֹנִיּוֹת
כְּאֵלֹו? הֵן מִתְעַקְשׁוֹת, אֵף כִּי אֲנִי חוֹזֵר וּמִתְקַן אֶת
הַשְּׂגָגָה הַחֲזוֹתִית, לְפַעֲנֵם אֶת הַעוֹלָם עַל-פִּי דְרָרֵן, מִמֶּשׁ
כְּמוֹ בְּרָחוּב הַהוּא מְאָרֵץ הָאֲבוֹת, שֶׁהַתְּפוֹצְצוֹת הַפְּתָאוּמִית
תְּרַצָּה בְּאֵבְנֵי הַמִּשְׁחִימוֹת פִּיּוֹת שְׂמוּטִים, מְמַלְלִים
קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ אֶפְלוֹ בְּשִׁהָדָם שֶׁרָף
אֶת כַּת-קוֹלָם.

אמסטרדם, מאי 1989

"לפרפר ולקפוץ הצידה, לצרצר ולשתוק בזהירות"

אסיה מרגוליס: לנקבה יש כאב; הקיבוץ המאוחד; 1989; 48 עמ'.

לנקבה יש כאב. זה שמו של ספרה השני של אסיה מרגוליס ואין ספק שיש בו מעין התרסה הנובעת מהידוקן יחדיו של שתי מלים טעונות: נקבה וכאב. בנוסף ניתן לומר שבבחרה שם זה כאילו ניסתה המשוררת להכין אותנו ל"מאבק" אשר אמור להתחולל בין דפי הספר.

לנוכח הכרזה זו מן הראוי לבחון מהו אותו "כאב" ומדוע דווקא "נקבה", ומה שחשוב יותר הוא לבדוק האם השירים יוצקים אי-אילו משמעות נוספות מעבר לאמירה הפשוטה והישירה.

דומני שהשיר הראשון בספר מבחיר לפחות צד אחד ועקרוני ב"סכסוך": "לנקבה יש כאב / לזכר / זיכרון / של הכאב שלא היה לו. / והוא מתאמן לזכרו / ... בחברות, באבנים, / בכדורים החותכים את הגוף / כאילו החזה הפתוח / או הרגל הכרותה / יכולים ללדת" (5).

ההבדל התהומי בין המינים, אומר השיר, נעוץ בעובדה שלאישה יש את היכולת לתת חיים ולגבר אין, יש לו רק זיכרון מ"יד שנייה", וזהו "שורש כל רע", שכן בשל כך נוטה הגבר למעשים מלחמתיים המנסים לשחזר בלא הצלחה ואף בצורה מעוותת את חוויית הלידה, הכאב ביננו אותו כאב וגרוע מכך — תוצאותיו שונות לחלוטין. זוהי השקפה מאוד מעניינת וכדאי אולי לעמתה עם טכסט שנכתב בידי גבר (ובחירתי בעמיתי משום שלשיריה של מרגוליס הרבה סממנים עמיחיים), וזאת בכדי ליצור איזשהו דו-שיח סמוי שימחיש את הבעיה, הפעם מכיוון אחר לגמרי. "שלושים ושתיים פעם יצאתי אל חיי / בכל פעם מכאיב פחות לאמי / פחות לאחרים / יותר לעצמי..." עמיחי טוען אמנם שהכאב הוא בעל המשכיות מסוימת וקשה להיפטר ממנו אך היבטיו פורטים לגמרי. מרגוליס מעתיקה את הכאב גם לאחרים ואף כורכת אותו בהיבטים פוליטיים שעוד אשוב אליהם בהמשך.

השיר השני שבחירתי להתמקד בו מטפל בתהליך עיצובו של הילד המהווה המשך ישיר לחוויית הלידה: "הקרום הדק השומר על עולמו המבריק של אגל הטל עוטף גם את ערישתו של בני דקירה פשוטה של מחט תשפוך אותו לסתם לחות שלא לדבר על טיילי קרקע קרקע היכולים לחדור לשם בקלות".

בשיר יפה זה ובהרבה שירים אחרים אנו עדים לפחד העצום שמקנן במשוררת פן יארע לילדיה רע, הילד נתפס כהמשך ישיר של הוריו. אמנם "כמות האהבה המרוכזת בגופו הקטן של ילדי לא תשתנה כבר בחייו", אך ישנם דברים אחרים בעלי פוטנציאל רב שצריך לדאוג שימומשו בצורה הטובה ביותר. כדי להמחיש את המשקל העצום שמייחסת לכך המשוררת, די אם נציץ בחלק מהשיר "מלחמת העולם". טענתה היא שהמלחמה הבאה אמורה היתה לפרוץ מלחיצה קטנה על כפתור חולצתה של נערה בת אחת-עשרה המתקתקת את המידע הסודי ביותר על-פני שביל החלב. "וההגזמה" עולה כאן יפה משום שרוך של נאיביות מכוונת משוח על השורות ומשום שאנו עדיין נשארים בגבולותיה הבטוחים של השירה.

משאר השירים עולה כי אותו כאב ופחד נובעים גם מדברים יותר קונקרטיים כגון כוחו הממלה של הזמן ומצבה "הטרגי" של הילדות שנידונה להתפכחות אכזרית וזה מובילנו הישר לחטיבת השירים הפוליטיים שבספר.

כקורא שירה המכיר בכך שחשוב לכתוב שירה פוליטית ומזדהה לחלוטין עם עמדותיה הפוליטיות של הכותבת שמחתי לגלות מבע שירי כזה. אך דווקא בנושא קריטי זה לא רתמה המשוררת כיאות את כשרונותיה השיריים והרסן נשמט מידיה, כמודגם בשיר הבא: "הזיכרון הלכוד כהלכה / ביום הזיכרון / מוכרב לבטח / לאנדרטאות / וננעץ בזרי זיכרון / בגד בי / בגידה לאומית / ביום האביבי הזה / נזכרתי לזכר / ערבית" (33).

שתי מכשולות עיקריות אני רואה בשיר: האחת — השימוש במתכון "הבדוק" של שחיטת פרות קדושות (יום הזיכרון) ללא שום הבחנה, ובשלב זה כדאי שאצטט עוד פעם את עמיחי שכתב לפני שלושים שנה: "יותר מדי ימי זיכרון, פחות מדי זכירה", והוא לא נזקק לסכין קצבים אלא רק לאיזמל חד ומדויק. בנוסף יש בשיר "יום הזיכרון" עודף אמירות שטחית המתאימה יותר לאסיפת בחירות. גם השיר הבא מראה שלא מדובר במעידה חד-פעמית. השיר פותח בפסוק הידוע: "לך מארצך, מבית אביך / אל הארץ אשר אראך ושם תשכני / ותרקוד שמה הורה". ובסופו של השיר חוזר הפסוק, הפעם בסיומת: ובקרוב אחסל עסקים בפתרון הסופי ובטנטפורט" ומה יש כאן אם לא שימוש בטכניקות "שמיריות-ליכודרנקיות" מובהקות, הפעם לשם מטרה הפוכה לחלוטין אס-כי צודקת, אך זה עובד על צירי מרכז משולהבים ולא על קוראי שירה. צריך לזכור ששירה פוליטית נבדלת מנאומי בחירות וממאמרים פובליציסטיים, בין השאר, בשל הזווית האישית והכואבת של הכותב, ובעובדה שאתה הקורא אמור לממש את הכתוב ולא לחכות שמישהו "יאכיל אותו את הדברים בכפיית".

עם סיום העיין בספר נותרתי חצוי — מצד אחד מצויים בו כמה שירים יפהפיים הנוגעים בצורה בלתי-אמצעית בנושאים פרטיים של הכותבת והינם חסרי שליחות חברתית פוליטית מכל סוג שהוא, כעוד שהאחרים דלים למדי מבחינה שירית. בנוסף מחוייב אני לומר, שהצעקה הבראשיתית המובעת בשמו של הספר ובחלקים ניכרים בו, נראית לי מעט ארכאית, זה לא שאינני מבין "על מה כל המהומה" ובוודאי "שיש לנקבה כאב", אך אין בצעקה זו שום פריט תקשורת-שירי מכל סוג שהוא, וגם אם לא התכוונה

הכותבת ל"עורר את המתים מקברם", הרי חשוב לדעת כיצד גם לטפל בפצעים פתוחים. לכן, קשה לי להצדיק עתה את השימוש במילה "נקבה" רק לנוכח ההבדל בין המינים והתייחסותם למציאות, כמודגם בפתח הרשימה, "לפרפר ולקפוץ הצידה, לצרצר ולשתוק בזהירות" מעידה המשוררת על עצמה אך אין זה כך. האימרה המפורסמת "המלחמה היא המשכה של הפוליטיקה בדרכים אחרות" נכונה אולי לשדה הקרב אך לא לשדה השירה.

אייל דותן

המאהב לנערה, ולהיפך

אריה זקס

אריה זקס: פהל; שירים; 1954 — 1987; הוצאת שוקן; 1988, 82 עמ'

"השיר לא ים רחב ועמוק, / השיר ציפור דורר משתכשכת / בשלוליות שנתרו / אחרי גירת הממטרה". (עמ' 11 — השיר). שיר ארספואטי, שהוא, אכן מזוקק כפהל. השיר, כמו בטיפה המרה, יופיו כשהוא במידה. אצל אריה זקס, השירים עמוסים בסמלי תרבות, אבל לא לעיפה: "קין כלי נגינה, / מזיף, מעציף, / אך תמיד מנוגן ביד חלום. // צ'לנית ענקית מתנוססת מעליו, / מעבירה עליו קשת רוכנת משמים / אל מיתרי פניו, לוחשת: // "קין שא שא, / זה בסדר, לא סוף, / רק כמעט, כמעט". (עמ', 19 — קין).

עם זאת, יש גם שהוא מחטיא או מזיף: "לא יודעים להעריך את זה היום / עם החשמל. מכניסים תקע לשקע / וזהו זה. איפה? אתה יודע, אז, / עם המנואלה, זה היה יופי" (עמ' 34 — זה). שיר כזה עשוי להעלות חיוך, אבל פגיעתו היא הרחק מן הכול. ובאשר לזיוף: "לאורה יש / שיתנון ילדים / מגיל 9. / היא הולכת על קביים / בקושי. // אני אוהב אהבה גדולה / את קולה / בטלפון." (עמ' 46 — אורה). האם השוכבות והסארקוזם של השיר מצדיקים את ציורפו לתמצית 34 שנות כתיבתו של המשורר? לעניות דעתי שיר זה מדגים היטב את השימוש בפואנטה ואת תחושת הגרוטסקה, אך אין הוא ממריא מעל להדגמה.

הספר משפר המראתו כשנמנים "שבחי דינה שמן, נערה מכרכור" (עמ' 35). "דמותה שלולית בשר נפלאה / בטל החוף, אבודה בים אושר, ראי / אפור ומבהיק. / ריח עשבים רטובים / מתובל במלחת זעתה / ורחמה המתוק מנץ / פריי-מנגו בעץ, פנס זהוב / באופל ירוק." (שם, הבית השני).

עבור המשורר, המודע לעצמו גם כמחזר, כיבוש האישה הוא כיבוש החיים; ובפרט כאשר "חרדה דמוית תולעת שחרורה / מכרסמת את מגזי-האוויר" (עמ' 14). התאווה והאינטלקט חוברים יחדיו למסעות הכיבוש. הם משחזרים את הלשון, האלכוהול משחרר אותה, והמחזורת הנחשקת מתסיסה אותה ואף מכניעה אותה. "בבושקה, את נפתחת / כשפותחים אותך. / את חיה דורסת. / מְעִי הנמר נשפכים על העשב / מעורבכים בְּמְעִי היעל. // בבושקה, את נסגרת / כשסוגרים אותך. / את חיה נדרסת. / מְעִי היעל נשפכים על העשב / מעורבכים בְּמְעִי הנמר." (עמ' 36 — בבושקה אָת). דפוס סכמאטי, שכלתני, ועם זאת — מעורב ואף מערב.

את המאצ'ו הגברי, הנבזי והגס, השטני מתוך בחירה, המתבוסס והמתזין, שואף אריה זקס לזכך בכך שהוא תוחב אותו אל תוך דפוסים מהוקצעים. לצורך זה יש שהוא בוחר במסגרת הסונוטה, אשר 16 מסוגה נכללות בקובץ. השורות והמיקצב הקבועים מאפשרים את עירובם המוצלח של חומרים לשוניים ודימויים גבוהים ונמוכים, עירוב שהולם את שאיפתו הרוחנית של הכשר להתרומם בתאוותו. כך, למשל: "ירח היכנו שוק על ירך / ברחבת רידינג, מול ים מלוכלך. / הליקופטר המונות עבר במקרה, / ראה שוק וירך אך לא אותך." (עמ' 71) והשיר מסתיים ב"ברחבת רידינג, מול ים מלוכלך, / שובל שמתלך בנר-לילה נכרך" (שם). ומתוך "הנערה למאהב מזדקן": "קמטיף גלויים. הרקע אפור. / מעליך החזר הניאון הילה. // כך ליל עוגי ברוח רחוק / מתיוך ורוד לפני המראה, / ... // ... בינתיים נבטח בכשר הגואל, / נְמֵס, פֹּרַח, קְשׁוּח, נֹכֵל." (עמ' 77).

ברוח זו, מתבקשת כאן מובאה גם מ"המאהב המודקן לנערה", הגם שהשיר לא נכלל ב"כהל". "בקפל מתעגל של כתם הדם, / אחוג קָאביר זָקן, מאויים, // שטוף זירמת שנותי המאוסה. / אך לשוני הבוגרת בלב השושן / תעלה נעורים וזיקנה בעשן." (מתוך "הספר הורוד", דכיר, 81, עמ' 22).

קובי ניסים

עודד פלד

נושקים כוכבים

נושקים פוככים
אָחַד אָחַד
לְאָפֶר
לְהִקֵּר
לְסוּף הַנְּמָקֶר
הָרוּחַשׁ
בְּבָלָזֵן מִחֻשְׁבָּתִי
אֲבָל חַיִּי

נושרים טלאים

אָחַד אָחַד
צִהָבִים
אֲשַׁנְדֵם
בְּסוּרְצִיּוֹת חַן

דמיטרי שוסטקוביץ'

של ישן וחדש; את יחסי הקנאה-קירבה בין יוצרים ואת היחס אל היהודים. דוגמה של קנאת-יוצרים: "תסבין צ'ייקובסקי" של רימסקי-קורסקוב. כשהיה עליו ליצור בזמנו של צ'ייקובסקי, לא מסוגל היה רימסקי-קורסקוב לכתוב תו אחד. רק מותו של צ'ייקובסקי שיחרר אותו. במשך עשר שנים קודם לכן לא כתב אף אופרה אחת. לאחר פטירתו של צ'ייקובסקי כתב — תוך חמש עשרה שנים — אחת-עשרה אופרות... (ע' 117). או יחסו של שוסטקוביץ' עצמו למוסיקאים, לדוגמה שלילתו את טוסקניני: "מה שהוא מעולל למוסיקה הוא נורא, לדעתי" (ע' 70). מעניינת גם הערתו על מאיאקובסקי: "בשיריו נהג להטיל בוז ורוק על פריז ועל אמריקה, אך את חולצותיו העדיף לקנות בפרזיז, ולמען עט נובע אמריקאי היה מוכן לזחול על ארבע מתחת לשולחן" (ע' 92). או הערה כללית על ישן-חדש: "אני מקשיב למוסיקה חדשה ועל-ידי-כך אני מיטיב להבין את הישנה" (ע' 128). עניין מיוחד קיים עבור הקורא העברי בפרק על המוסיקה היהודית. שוסטקוביץ' מספר בהרחבה על ערכה של המוסיקה היהודית העממית ועל השפעתה עליו. "גם עבודתי משקפות את הרושם העז, שמוסיקה יהודית עשתה עלי" (ע' 219). מעניין שהוא משלב ביחסו זה גם את עמדתו המוסרית: "לעתים בוהן אני אדם על-פי עמדתו כלפי היהודים" (ע' 219). בנוסף לכל אלה יש בספר הרבה אימרות הגות כלליות: "כיצד להיטיב את חייו של כל אדם באשר הוא אדם, זאת עדיין לא עלה בידי איש לגלות" (ע' 223). או "אולי חיים שלמים דרושים לאדם, כדי להבין — מה חשוב אכן ומה לא" (ע' 232). למקרא האפיונות הרבות, מהן טרגיות, מוכן הצורך של שוסטקוביץ' לתת ביטוי לחוויות שאין בכוחו לשאתן. מבחינה זו יש עניין בגישתו אל זכרונותיו שלו. אין לשכוח, בהקשר זה שגם נרשמו הדברים אחרי מות סטאלין, הרי שעדיין מדובר על משטר דיקטטורי. ומובן הפחד להעלות דברים בכתב. אם התגבר שוסטקוביץ' בכל-זאת על היסוסיו, גרם לכן בעיקר רצונו "לרשום את האמת, כדי שתופעות יוצאות-דופן, שלהן הייתי עד-ראייה, לא יצללו לתהום הנשייה" (ע' 230). ולטוס, ראוי אולי להביא משפט שבו מביע המלחין את אמיתו המוסיקלית המסכמת: "כנראה, שאין מוסיקה טובה או גרועה — יש רק מוסיקה המרגשת אותך, ומוסיקה המשאירה אותך איש. זה הכל". ההערות הביוגרפיות וההסברים, שבשולי הזכרונות, מקלים על הקורא להתמצא בשמות ובנושאים פחות ידועים.

סולומון וולקוב: עדות, זכרונותיו של דמיטרי שוסטקוביץ'; עברית: גרשון ריטרמן; ספרית פועלים; 1988; 376 עמודים.

ספר הזכרונות של שוסטקוביץ' מופיע אמנם בסידרת ספרי מוסיקה, אך יכול היה להופיע גם בסידרת ספרים על רוסיה בימי סטאלין. מובן, שחובבי מוסיקה ימצאו עניין בפרטים הרבים שמעלה שוסטקוביץ' מפגישות עם מלחינים ואמנים ושמות כגלזנוב, פרקופייב, חצ'טוריאן, מאיירהולד, מאיאקובסקי מבני זמנו ורבים אחרים המופיעים וחוזרים; וכן ייהנו מדבריו על יצירתו. אך מה שאופף את הזכרונות כולם היא האווירה הכבדה שבה מתמודד יוצר עם משטר, אשר בו גזר אדם אחד בהכל פה חיים ומוות. סיפור המוסיקה מקביל כל הזמן לסיפור הטוטליטריות, סיפור השלטון המאיים, המשתמש במוסיקה ביד גסה לצרכיו כראות עיניו, ועל-פי אותם שיקולים קובע את גורלם הפיזי של יוצרי המוסיקה. גורם שלישי המתמודד עם המוסיקה ועם המשטר גם יחד הוא אישיותו המקורית והמעמיקה של המלחין. שוסטקוביץ' שרד בימי סטאלין, למרות שעברו עליו תקופות קשות של ביקורת והחרמה, ואפילו זכה להוקרה — סתירה שניתן ליישבה בכך, שמלחין בעל השפעה, בעל שם עולמי כשוסטקוביץ' היווה גם סכנה וגם כלי-שרת טוב בעת ובעונה אחת. בתוך נפתולי האימה, שרד המלחין — פיזית ונפשית בכוח אי-כניעתו מצד אחד ועם-זאת, יכולתו לעשות שירותים שונים אם-גם בחזיקת-שיניים. למשל — פרשת שליחותו לארה"ב. בתקופה בה יצירותיו מוחרמות לוחץ עליו ז'דנאוב הנודע לצאת במשלחת רוסית לארה"ב, וכשוסטקוביץ' מסרב, בטענה שקשה יהיה לו להסביר באמריקה את היחס השלילי ליצירותיו בבית, הוא מקבל טלפון ישיר מסטאלין וזה לוחץ עליו בדבריי-חלקות לנסוע וגם מצליח, כמוכן, לשכנעו. אנו מקבלים לאורך סיפור-העדות רשמים, הנובעים מקרבה אל העלית — למשל, טוכצ'בסקי הגאונני היה ידיד קרוב של המלחין, ומחיי יום-יום עולם המוסיקה הרוסי, על דמויותיו הנודעות בהווה ובעבר, וכל אלה אפיו של מלחין חושב, מקורי, עצמאי, שכתגובותיו יש עניין רב.

העניינים העולים מהספר רבים, אך קודם כל זהו בית-ספר לחיי אמן בדיקטטורה אכזרית. למשל — סילוף מכוון של תוכן יצירה. "השביעית" הטראגית, היתה לאמיתו של דבר השתקפות הגורל של לינינגרד בכלל ושל שוסטקוביץ' בפרט בתקופה שקדמה למלחמה (הדגשתי — ש.א.) בעוד שלשלטונות "נוח היה יותר להפוך את הסימפוזיה לסימל המאבק נגד הגרמנים". "בכל הזדמנות הדגיש שוסטקוביץ' שהיצירה היא בראש וראשונה רקוויאם — אך התעלמו מדבריו בכוונה תחילה" (ע' 36). ובתחום החוץ-יצירתי: "... ואפילו קראתי נאומים, שהוכנו עבורי, על יצירות 'גאוניות' של מלחינים, שלא יכולתי לסבול אותם, וכולי וכולי" (ע' 107). שוסטקוביץ' מספר לפרטיו על המהלך האמצעוטי הפכו אותו מיוצר נאמן לאויב-העם. איך שני מאמרי ביקורת ב"פראודה" וכבר "גורלי נחרץ". ובאותו זמן ממש ניצולו בשעת הצורך.

בגילוי-לב ובחריפות מעלה שוסטקוביץ' את הנושאים הנצחיים של פער הדורות, לצידך / ינוע, על מים כהים. ינוע ינוד לאור נר" (עמ' 13). העברי הראשון שטעם את ההכרה באלוהים, זכה לפיכחון; אבל בחושך הגדול, תנועת חייו משתקפת כתזוית של צללית על הכותל העזוב לצידו. הכנות בה עוסק פנחס שדה במהות החיים, משכנעת גם בנוגע כמהות הקודרת של המוות. יחד עם זאת, קורה שהעיסוק הטוטאלי במהויות, פוגע בדרכם השירית של ביטוייו. ריבוי הגיגים, פניות מסכמות ומכריזות, ביאורים ואף ציטוטים, מעלה לא אחת תהייה על הבאת הדברים דווקא כשיר. "בלי משים עולה בדעתי כי חלפו, כבר, שלושים שנה. / משתומם אני למחשבה עד כמה העולם עתיק יומין". (עמ' 39). ויש גם, שהשימוש בפרוזה מקוטעת כשירה, גם במקרים בהם הוא יפה כשלעצמו, אינו מוסיף דבר, ובכך הוא גורע. "קצת אנשים שכבו על הארץ, תחת הרקיע. / שכנים החליפו מילות ייחודיות. דמדומים ירדו, וערב / על הכל שורה היתה הוויה של ענווה מוחלטת." (עמ' 41). במקרה כגון זה, ענווה מוחלטת של הכתוב, משמעה שנכתב בצורה הפרוואית ביותר, שתרכז את מעיניו של הקורא ובלי משים לצורת הכתיבה.

פנחס שדה

לחם מעט. אהבתי נשים אחדות. / קראתי ספרים אחדים בלילה, לאור המנורה. / אינני יודע היום יותר מאשר ידעתי. / עירום אצא מן העולם, כפי שעירום אליו באתי." (עמ' 50 — אכלתי לחם מעט). פנחס שדה, עדין פאתטי, הכרתו בחוסר הידיעה שלו, הופכת אותו ליותר ויותר אנושי. דומה שעכשיו הוא מקשיב יותר ויותר פנימה. מקשיב לעצמו במישורין; לא דרך קולות ההדהוד של האדמה. "איך בכית, פנחס, כאשר ראית / כפריחתו הורודה של הגרניום בחלון, את דמך // ...ואולם עתה יושב הינך / ברוגע." (עמ' 30). את הנגיעה בשאלות הגדולות של הקיום שחיפש המשורר עד כלות כמעט, בטבע ובהשכלה, מביאות לו עיניו דווקא כשכבר כהו מן החיפושים: "איך שהזמן עובר. / איך שהזמן נוהר. / ה' / תן נר. / כי אני עיוור." (עמ' 51 — עוד מעט). שוב השימוש במיקצב הכמו-מתיילד והמקל בכך על לידתם של הדברים הקשים: "שמתי לב אל הנשמה / אך מי אני ואני מה / להבינה, לנחמה. / ועוד מעט ואני רימה." (עמ' 51, שם). הזמן שעבר עליו בחיפושים, הוא ששחק את עיני האנוש של המשורר. ו"שהזמן נוהר", משמעו שגם זורם ושגם מאיר. ברגע שיפסיק לנהור, הוא יפסיק לנהור. כך, בדרך השירה, נוגע המשורר בחוויות הזמן יותר מאשר ב"הקנס הארצי של אנשי המחשבים בבנייני האומה, אוקטובר 86" (עמ' 23); שם, לאחר שהרצה "על היות הזמן בואו הקרב והולך של המוות", שב והחמיץ את דמוייה של אהבת נעוריו: "נערה זהובה, כחלום, ואיבדתיה." (שם). ראוי לקריאה חוזרת — "לאור נר": "ויאמר אדוני לאברהם" לך לך. / לך למליה. לאוסטנד לך. שם אדמה אחרת. ים אחר. כל שאבד לך / אבוד שם." (עמ' 13). בית זה פותח את השיר שעוסק בהליכה ובחיפוש, בגורלו של עברי — יחיד ואומה. ב"כל שאבד לך אבוד שם", מתערכים העבר והעתיד זה בזה, אבל הם אינם מתמזגים, אלא מחליפים תפקידים כמין משחק אירוני של הזמן. כזה יאה ל-ו'ו' ההיפוך המקראית, וכזאת יאה לשיר הזה, והוא אמנם פותח בה: "ויאמר אדוני" — אמירה שחוזרת על עצמה מחדש. ומכאן, נעבור אל הבית השלישי והאחרון: "לך לך, אברהם. לך תעה מן הכל. / לך היה סקל בעולם. אולי תבייני. לך היה חרש לקולו, אולי אז תשמע את קולי. / את קולי בגשם הדק, אברהם. בחושך. רק כותל עזוב

חנה יעקובר

כָּבֵר עֲבָרְנוּ

כָּבֵר עֲבָרְנוּ אֶת עֶרֶד
בְּשִׁבְלֵי הַתְּפִלָּה אֶל
יָם הַפֶּלֶא, בְּמוֹרֵד
אֲנִי רוֹאָה אִיךָ הַחֹל וְהָאֵבֶק
סִתְּנוּ עַל אֶחָד הַהָרִים
דְּמוּת קְדוּמָה שֶׁל עֲרָבִי
בְּשִׁלְוָה נִצְחִית
מְגַלְגֵּל תְּרוּיָן זִמְן
בֵּין אֲעֲבֹתָיו

להיות אדם

פרימו לוי

פרימו לוי: זהו אדם? תירגם: יצחק גרטי; עם עובד; תשמ"ח; 188 עמ'

השאלה — "זהו אדם?" נשלחת כחץ נוקב לעבר כל אחד מבני-האנוש שנטלו חלק במעגל האימה של השואה הנאצית. היא מצוייה בעומק הנסיון להתמודד עם המניעים והסיבות שהביאו את הגרמנים לאבר צלם של כל בעל-חיים, שהרי אף חיות אינן מתאכזרות כך לבני מינן, אך יותר מכך היא מופנית באומץ כלפי נפגעייה של השואה הנוראה, אלה שעברו את מחנות-ההשמדה, אלה שבמאבקם הנואש להישרדה הסכימו גם לרמות ולשקר ולהלשין ובלבד שישגו עוד מעט מזון, ובלבד שיוסיפו להתקיים עוד יום.

קשה למתבונן מבחוץ להבין כיצד מסוגל היה פרימו לוי בהיותו בתוך החופת לשמור על מידת הביקורת העצמית, ולבחון כל העת את מעשיו שלו ושל שותפיו לגורל דרך הפריזמה הבלתי ברורה כל-כך של מידת האנושיות הגלומה בהם. קשה לנו בכלל לתפוס כיצד לוי היה מסוגל לקבוע באופן נחרץ: "מי שהרג היה אדם. מי שנאלץ לסבול אי-צדק ומי שכפה אותו על אחרים גם הוא היה אדם. לא היה בן-אנוש מי שאיבד את כבודו העצמי ושכב לצידה של גוויה באותה המיטה. מי שחיכה ששכנו ימות כדי לקחת ממנו את מנת-הלחם, אף שהאשם לא היה בו, התרחק מצלם האדם יותר משעשה זאת הסאדיסט האכזרי ביותר ובן-האנוש הפרימיטיבי ביותר". (עמ' 186).

הדברים קשים משום שהם מערערים את מידת השיפוט שלנו ביחס למאורעות, הם מבטלים את היכולת היחידה שעוד נותרה בנו לאחר השואה — לקבוע מי היה "הטוב" ומי היה "הרע", מי היה "הצודק" ומי היה "לא צודק" בתוך ההתרחשויות המטרופות וחסרות-ההגיון. הדברים קשים שבעתיים, מכיוון שהמסקנה המתבקשת למקרא כל אחד מעמודי הספר היא הפוכה — אין ספק כי רק מי שעשה הכל כדי להמשיך ולחיות, אכן הצליח להישרד, ולמען מטרה כה נעלה, כל אמצעי יוכשר, וכל דרך תהיה לגיטימית. במאבק חסר הפרשות על ההישרדות מסגל האדם לעצמו אינסטינקטים של חיה הנלחמת על כל טרף שנקרא בדרכה, ולפיכך אי-אפשר

לשפוט את מעשיו בהתאם לנורמות התרבותיות שמקובלות עלינו בדרך-כלל. פרימו לוי עצמו, פונה אל הקורא אחרי שהוא מתאר את הגניבות והרמאויות שהיו נהוגות במחנה: "כעת אנו מבקשים מן הקורא להרהר מה יכולות להיות, במחנה, משמעויות המלים: "טוב" ו"רע" "צודק" ו"בלתי-צודק". ישפוט כל אחד על-פי התמונה שציירנו ועל-פי הדוגמאות שהבאנו כמה ממושגי המוסר המקובלים בעולמנו החופשי יכולים להתקיים מעברה השני של גדר-התיל". (עמ' 91).

אילו אמות מידה: קובעות איפוא מהו אדם ומהי דרך ההתנהגות הנאותה שבגינה ראוי הוא "להיות אדם", כאשר אין כל אפשרות להשוות בין סיטואציה נורמלית לבין המציאות של אושוויץ? דומה כי את הניסוח המתומצת ביותר לכך נתן לנו הלל כשאמר: "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש", ופירושם של הדברים הוא שגם שאתה מוקף בחברת אנשים שאינם נוהגים בהתאם לנורמות מקובלות, וכאשר הינך נתון בסביבה שאינה נורמלית, עליך לשאוף להרגיש ולחשוב כאיש, להיות אדם.

כתופת של אושוויץ היו שנאבקו להיות "אדם" בכך שהתמקדו בעצמם, אותם אלה ששרידי כבודם העצמי חייב אותם לשמור על גאוותם, כמו הסמל שטיינלאוף מן הצבא האוסטרי-הונגרי שהתעקש להתרחץ למען יוכל להמשיך וללכת בקומה זקופה ולא ככהמה מושפלת, או אלפרד ל' שתמיד שמר על בגדים נקיים, משום שמראה מכובד הוא הערובה הטובה ביותר שייכבדו אותו. והיו גם כאלה שעבורם להיות "אדם" פירושו לצאת מעצמם ולהעניק מעט דאגה או תשומת לב לאחרים.

פרימו לוי שם לב לכל גילוי של התייחסות, לכל מחווה קטנה — לחיבוקו העדין של שלוימה, נער יהודי-פולני שכלל לא הכיר ביומו הראשון באושוויץ, לטוב לבו של ג'אן, ה"פיקולו" של קומנדו כימיה, שביקש מלוי שיתרגם לצרפתית עוד ועוד קטעים מהתופת של דנטה, משום שהרגיש כי דיקלום דברי השירה מיטיב עם לוי. ואפילו להתנצלותו הנבוכה של קראוס בתוך הצעידה המטרופת בשלשות על שליכלך בטעות את מכנסיו של לוי. כל הגילויים הללו לא היו מובנים מאליהם בעיניו של לוי. הוא נאחז בהם ככקרב הצלה משום שהם היו בעיניו שריד אחרון לכבוד האדם, שכבר דוכא לחלוטין באושוויץ. אך היו גם רגעי משבר. רגעים בהם נדמה היה כי אין איש במחנה באושוויץ הראוי לשאת בתואר אדם. לוי מספר כיצד הוכרחו כולם לצפות בתלייתו של אחד האסירים שהיה לו קשר למרד בבירקנאו. הלה קרא לפני מותו — "חברים אני האחרון", אבל אף אחד מבין האסירים הצופים לא העיז לפצות את פיו. היה זה הגילוי האחרון של אומץ לב אנושי במחנה, וממנו הולאה נותרו רק "שכרי אדם כנועים, ראויים למוות הבזוי שמצפה". (עמ' 162).

כשכתוך המחנה דומה היה כי אין כל סיכוי להתנהגות אנושית, כשמכל העברים רצו המונים להילחם על פירוד מזון כבהמות, הוכיח לורנצו שעדיין קיימת אנושיות בעולם. אותו פועל-אזרח איטלקי הביא ללוי מידי יום, משך שישה חודשים, מעט לחם, העניק

לו חולצה שכולה טלאים וכתב למענו גלוייה לאיטליה והביא לו תשובה. "עבור כל זה לא ביקש דבר וסירב לקבל דבר; משום שהיה אדם טוב ופשוט ולא חשב שאפשר לגמול חסד תמורת מחיר כלשהו". (עמ' 130. ההדגשה במקור). לא העזרה החומרית של לורנצו היתה העיקר, אם-כי היא זו שאיפשרה ללוי להישרד, אלא העובדה שהתנהגותו הפשוטה וטוב לבו היו הוכחה שעדיין ישנה אנושיות בעולם — "שעדיין קיים עולם אנושי צודק מעברה השני של גדר-התיל. שמחוץ למחנה ישנם אנשים כריזלכב ויש ערכים טהורים. שלא הכל מושחת ואכזרי. שקיים עולם שהשנאה והפחד זרים בו... שכדאי להתאמץ לשרוד כדי לשוב לחיים". (עמ' 132).

לוי חותם את הסיפור על לורנצו באבחנה קשה — המעמידה את הנאצים ואת עצורי המחנה בחוסר אנושיותם מן העבר האחד ואת לורנצו מן העבר האחר: "הדמויות המתוארות בדפים אלה אינן בני-אדם. אנושיותם נטמנה אי-שם, או שהם עצמם טמנהו במו ידיהם בגלל עלבון. או שעלבו בהם או שהם עלבו באחרים. האס.אס. המרושעים והכסילים; הקאפו; העצירים הפוליטיים והפלייליים; הפרומיננטן הגדולים והקטנים;

רות לאופר

פרטים ואישון

אדם

היתה אן עקה
מי אמר שלא שמעתי
צפירות עולות וינודות
בסידנות אדמות ראיתי ונדים
ללא קוצים ללא גבעולים
אדם ברקיעים
ריח משקר את הזמן
נרצתי קלוחם
מנפנף בדגלו הלכן
אל תוף קרניו של השור
השכור.

דיזנגוף 89

עמדה בקרוב ובקטה
בנליפה אפרה
לא חרשה לא מיתדת
אוצרת פיד רוצדת
לחות מורדת בממחטה של ניה
ואני רק עוצרת
על מרובה קשה של יום חולף
ואינני עוצרת לאצר

■

מחר
אחר
ונצדק בכל-זאת
ונשמע
תאים מתהווים להיות
מעבר של חול
אל כל
שכל
בין שנים

ההפטלינג — עבדים בלא צלם-אנוש. עולם שלם של דרגות ההיררכיה הרקובה שהמציאו הגרמנים, בלולות באורח פרדוקסלי, ביאוש פנימי השולט בכל. אך לורנצו היה אדם. אנושיותו היתה טהורה ולא מושחתת. הוא עמד מחוץ לעולם הזה שכולו רוע. הודות ללורנצו לא שכחתי שאף אני עצמי אדם". (שם)

ניתן לטוות חוטים רקים של קשר בין הספר "הזהו אדם?" לבין הנובלה "עץ המשי" של הסופר הסיני ג'אנג שיאנליאנג¹, שישב כעשרים ושלוש שנים בבתי-כלא ובמחנות ריכוז, משום שנחשד בנטיות ימניות. הנובלה מספרת את סיפור חייו של שיאנליאנג, ועוקבת אחר מצוקתו של אדם שנשללה ממנו חרותו והמאבק להישרדות הפך להיות המאבק המרכזי בחייו. "בימים", אומר המספר, "היה יצר ההישרדות מביא אותי לידי התרפסות ולניצול כל תחבולה שבעולם. בלילות היתה התנהגותי ממלאת אותי לחלה ושאת-הנפש. הייתי נתקף רעדה ומקלל את עצמי. היטב ידעתי לאיזה שפל שקעתי". (עמ' 27)

מי שעזר לו להיות אדם חדש היתה עץ-המשי, אשה כפרייה פשוטה שעטפה כל מי שנקרה בדרכה בחום וחביבות. היא האכילה את ג'אנג וטיפלה בכל מחסורו, אך מעבר לכך היא עודדה אותו להמשיך ולקרוא ולשמר את ייחודו כאדם משכיל. שלושה יסודות חברו ואיפשרו לו להיות אדם — העובדה שכל העת הוא לא הפסיק לחשוב ולתת דין-וחשבון לעצמו על מעשיו; כבודו העצמי שהורה לו כי אדם גאה הוא רק אדם עמל; וגילויו האהבה האנושיים להם זכה מצידה של עץ-המשי.

שלושה יסודות אלה מנחים גם את הספר "הזהו אדם?", וחרף הסיטואציה השונה, הישנותם של שלושה היסודות מוכיחה כי אלה המרכיבים הבסיסיים והעמוקים ביותר שמאפשרים לאדם להיות אדם.

אין-ספק, כי שאלות רבות מתעוררות למקרא הספר "הזהו אדם?" במציאות הישראלית של היום, משום שזו דוחקת בנו לערוך אנאלוגיות בין המתואר בכתובים לבין המציאות המתרחשת לנגד עינינו. ניתן לחוש, כי עם כל השוני וההבדל בין הווייתו הנוראה של אנו נתונים — השאלה "הזהו אדם?" שבה ועולה גם ביחס אלינו, הנתונים בעצמנו עדיין במאבק על ההישרדות. פירושה של דברים הוא הצורך במתן דין-וחשבון מתמיד על מעשינו, מתוך מגמה להישאר ראויים לתואר אדם, גם תוך המאבק הפנימי על קיומנו. כאן כן גם עתה מופנית השאלה "הזהו אדם?" כלפי כל אחד מן הגורמים הנוטלים חלק בסכסוך. איש לא יכול להתחמק ממנה. ואולי המחויבות הגדולה לחזור ולשאל שאלה זו בכל מקום ובכל פעם מחדש — היא צוואתם הרוחנית של הספר ושל מחברו.

תמי וולף

הערות:

(1) מסכת אבות, פרק ב' משנה ו'.
(2) ג'אנג שיאנליאנג: עץ המשי שלוש נובלות; תירגם מאנגלית: חנוך ברוטוב; "עם עובד"; 1986; עמ' 149-7.

חקר עגנון – אין חדש

גבריאל מוקד: שבחי עדיאל עמזה; שוקן; דינה שטרן: הבגידה ולקחה; שוקן; יהודית הלוי-צוויק: עגנון במעגלותיו; פפירוס.

א.

שנות החמישים והשישים היו שנות התגלותו של עגנון כאחד מגדולי היוצרים בספרות העברית. בתקופה זו ראתה אור מהדורת שמונה הכרכים של "כל סיפוריו", שנמכרה בעשרות אלפי עותקים. סיפוריו, שהיו מבוקשים מאוד בכל כתבי-העת, נדפסו כסדר ב"הארץ", ב"לוח הארץ" ובכתבי-עת אחרים, וזכו לשימת-לב רבה של הקוראים ושל הביקורת. היתה זו גם תקופה של העמקת המחקר ביצירת עגנון, והופעתה של פרשנות שגילגלה בה במידה רבה. עניין מיוחד עוררו אז סיפורי המפליגים הבדיוניותם, שכוננו "מטאריאליסטיים" – סיפורי "ספר המעשים", "שבועת אמונים", "המלכוש", "האדונית והרוכל", "עידו ועינים", "עד עולם" ואחרים. סיפורים אלה זכו לשפע גדול יחסית של פירושים, רבים הפליגו מאוד בהערכתם, ובפרשנותם ראו מעין מפנה בהבנת יצירתו של עגנון. בין הפירושים הבולטים ביותר לסוגה המטאריאליסטית בסיפוריו של עגנון, מאותן שנים, מצויים אלה של קורצווייל, טוכנר, ברזל, שקד ואחרים, שזכו לפרסום רב בקהיליה האקדמית, ושימשו בסיס לעבודות ולמחקרים אקדמיים רבים לאין ספור.

רושם רב השאירו שני ספרונים, שהודקשו, כל אחד, לסיפור יחיד מסיפוריו אלה של עגנון. האחד הוא "שבחי עדיאל עמזה" לגבריאל מוקד, שראה אור ב-1957, ועניינו הוא בפירוש "אסוציאטיבי" של הסיפור הפנטסטטי "עד עולם", והשני הוא "הבגידה ולקחה" לדינה שטרן שהופיע ב-1964, ומפרש על דרך האליגוריה את הנובלה "שבועת אמונים". ספרים אלה, שמזה זמן רב אינם מצויים יותר בשוק הספרים, ראו בימים אלה אור מחדש, בהוצאה נאה ביותר, עם תוספות ותיקונים, ועם הנוסח המלא של הסיפורים הנדונים בהם. צורתם הזוהה של שני הספרים, בעיצוב נאה מאוד, מרמזת ככל-הנראה על כוונה להוציא לאור סדרת ספרים שעניינה בחקר יצירותיו השונות של עגנון בצמוד לטקסטים המתאימים, ועל-כך מן הראוי לברך.

ב.

"עד עולם" נתפרש על-ידי משולם טוכנר כאליגוריה. פירושו יורד לפרטי-פרטי של הסיפור, ומסביר אותם על-ידי הצגת נמשל ברור וחד-משמעי לכל אחד מהם ולסיפור ככללותו, אך מתמקד במידה רבה מאוד את כוליותו הבדיונית של הסיפור. גבריאל מוקד, לעומת זאת, הולך אחרי סיפור המעשה, ומנסה להבין אותו במישור העלילתי שלו, על-יסוד מערכת אסוציאטיבית רחבה מאוד – ספרותית ואקסיסטנציאלית, הממלאת את הפערים הרבים שבסיפור, מרחיבה אותו בכך על יסוד הנחות פרשניות מוקדמות, ומנסה להסביר את המימד הפנטסטטי, מטא-היסטורי, אולי, היוצר ככל הנראה את התחושה האניגמטית שמותיר בנו סיפור זה. עדיאל עמזה נתפס כאן כגיבור קפקאי, המתמודד עם ייעודו, המוליך אותו להתאינות. מוקד מרכז תשומת-לב מרובה בצד המודרני של הסיפור, ובהבלטת מקומו בסיפורת המודרניסטית בת-זמננו. כיוון שכך, מתמקד פירושו במסגרתו הכמור-ריאליסטית של הסיפור, בפרשת מחקרו של עדיאל עמזה, שלא הצליח לרדת לסופם של המיסתורין בחורבנה של העיר האגדית גומלידתא, ככישלון מאמצי לפרסם את המחקר, ובגילוייה של האמת הנסתרת במגילה עתיקה שהיתה גנוזה בבית-המצורעים. אין מוקד עוסק בסיפור התוך, סיפורו של העיר גומלידתא – נושא מחקרו של עדיאל עמזה אלא אגב עיסוקו בגורלו של עדיאל עמזה עצמו. עשרות הרמזים המכוונים אל מהויות ואל משמעויות שמעבר לסיפורה האליגורי המפורש של העיר, המצויים בסיפור, אינם מתפענחים במסתו של מוקד. המימד הסמלני שהוא רואה בסיפור, נתפס לו

כצדק ככוליותו של המעשה כאותה עיר. מוקד צודק בהחלט כשהוא נמנע מלהיכנס למה שכינה קורצווייל "חידון שנהפך ללבירינט של מיתוס פרטי של האמן", שכן משחק התשבץ בפיענוח פרטי הסיפור, נוסח טוכנר, אינו מוביל לפיתרון החידה שביסוד הסיפור יותר משאפשר לעשות זאת על-ידי סיפור המעשה, על רבדיו השונים, כשלעצמו. מהצד האחר, בולט במחקרו של מוקד היעדרו של הידע הרב והמקיף ביצירת עגנון שנצטבר משך יותר משלושים שנות מחקר אינטנסיבי. מוקד מקשר אמנם את "עד עולם" עם כמה מיצירותיו האחרות של עגנון, "אורח נטה ללון", למשל, אך אין ספק שלא נוכל להבין את הסיפור לעומקו בלא לתת את הדעת על הזיקה המובהקת שלו לרומן "שירה", במיוחד בכל הנוגע לנושא הצרעת, המשותף לשתי היצירות. שכן "עד עולם", כידוע, אמור היה להיות פרק מפרקי הרומן הגדול. וודאי שאין לבוא בטענות על-כך לגבריאל מוקד, שכן מסתו נכתבה ונדפסה כשהרומן "שירה" נדפסו רק כמה פרקים ראשונים, ועיקרו ככל הנראה גם לא נכתב עדיין, אבל יש לתהות על כך כשהמסה מופיעה במהדורה חדשה, עם מסת מבוא ומסת סיכום האמורות לעדכן את הספר, בלא שהרומן "שירה" נזכר בהן, אם אינני טועה, ולו גם פעם אחת.

ש"י עגנון

א.

היפוכו הגמור של המחקר שמציע מוקד הוא מחקרה של דינה שטרן ב"שבועת אמונים". הוא יכול לסמן את שיאו של המחקר הפרטני ביצירתו המטאריאליסטית של עגנון. יודעי דבר מספרים ש"שבועת אמונים" נתקבל סמוך לפרסומו כראשית שנות הארבעים, כסיפור אהבה כפשוטו. אברהם קריב רמז לאפשרות שהסיפור הוא אליגורי ביסודו, והחזיק אחריו דב סדן. הפירוש שהציעו למשל הצפון לדעתם בסיפור הוא מתון עד מאוד, ואינו נכנס לפרטי פרטי של הסיפור. קריב מניח ששש הנערות מסמלות את ששת ימות השבוע, וששונה את השבת. סדן מראה בבנות את יסוד הריבוי, ובשונה את הגורם האחדותי. הם עומדים אמנם על אופיים הייצוגי של גיבורי הסיפור, אך אינם מרוקנים אותם מהמימדים האנושיים שבהם, ולמעשה גם אינם מתרחקים הרבה מהמישור העלילתי של הסיפור. שטרן, לעומת זאת, מוליכה את הפרשנות האליגורית אל הקצה האבסורדי שלה. שיטתה, בעיקרה, דומה לזו של טוכנר בפירושו ל"עידו ועינים" ול"עד עולם", אבל היא מפעילה אותה באינטנסיביות רבה מאין כמוה. שום פרט מפרטי הסיפור איננו נשאר

כפשוטו, בכל אחד מהם רואה שטרן ומראה דרש, רמז וסוד הטעונים פיענוח וקישור למשמעויות ולמקורות נסתרים מעין הקורא. הדמויות מאברות את המלאות האנושית שלהם, והן מוצגות כפיגורות חלולות, שתפקידן מתמצה בייצוגן של מהויות שמעבר למציאות הבדיונית של הסיפור, ולמעשה, הרחק מעבר לכל מציאות אנושית כלשהי. גם סיפור המעשה חורג, על-פי פירושה של שטרן, מרצף האירועים הבונה את העלילה הגלוייה שלו, והופך למערכת, מגובבת במידה לא מעטה, של מקורות שונים המתייחסים לזיקתו של עם-ישראל לשכינה ולתורה. הקשר הסיפורי שבין הפרש המוצע לכין עלילתה של הנובלה כפשוטה רופף ביותר, ובמקומות שונים אולי גם מקרי. זוהי ללא ספק פרשנות יתר, הכופפת את הסיפור לפשר חיצוני לו, מוכן מראש, ואוכפת עליו במקרים רבים פירוש לא משכנע בפרטיו, וודאי שאיננו משכנע ככוליותו, פירוש המחניק את החיים הרוטטים בבדייה היפהפיה של הנובלה, ומציע במקומם דברי הגות יבשים ומשעממים, מפוקפקים מכל וכל. עם-זאת, אין כל אפשרות להניח שהנובלה נעדרת כל מימד אליגורי. פרטים רבים בגוף הסיפור לא יובנו בלא שנראה את המימד המייצג שבדמויות ובאירועים, אבל היינו מעדיפים פשר מתון, שאיננו הולך כנגד עלילתה הגלוייה של הנובלה, ועם-זאת גם מניח אותה במישור הבדיוני הבלתי-אמצעי שלה. ועוד, דומני שיש בסיפור גם אי-אלה משלוח, מוקשים שטמן המחבר למבקר החריף יתר על המידה. אני עצמי הצעתי לקרוא את שמו הגרמני של הקונסול, גוטהולד אהרליך, בתרגום אסוציאטיבי לעברית, יקותיאל נאמן, שהוא אחד מגיבורי "פת שלימה", ומזוהה, כידוע, עם משה רבנו. מצאתי חיזוק לטענה זו גם בפסוק מ"פת שלימה", בו כתוב: "רחוב הנביאים, שמפני הרגל רע קוראים לו רחוב הקונסולים", מה שעשוי אולי להעמיד את הקונסול גוטהולד אהרליך במדרגה של נבואה. אבל כשבאתי לאשש הנחה זו בגופה של הנובלה, לא מצאתי בפרטיה גם רמז קל שבקלים לזיקתו של גוטהולד אהרליך לדמותו של אדון הנביאים, ומאידך-גיסא נמצאו לי כמה מקומות בהם נסתרת הנחה אליגורית זו. כך למשל מתוארת תמונתה של אשת הקונסול באלוהיה המציגה אותה כמהות אלוהית, כביכול: "לבושה שמלה ארוכה ששוליה ממלאים את קצה התמונה". איני יכול ואיני רשאי לומר שעגנון משטה בקוראיו, דומני שלא אטעה הרבה אם אומר שהוא מרבה לשטות בחוקריו.

ד.

ספר אחד העוסק בחקר יצירת עגנון, שראה אור כאותו זמן לערך בו הופיעו הספרים הנזכרים, הוא ספרה של יהודית הלוי-צוויק – "עגנון במעגלותיו". גם כאן לא מצאתי מחקרים חדשים ביצירת עגנון. הספר כולל תריסר מסות ועיונים, מהם חמישה העוסקים ביצירות אלה ואחרות מיצירותיו – סיפורים, נובלות ורומנים, שלושה המטפלים בספריו המאוחרים, מהעזובון, וארבעה מחקרים בעניינים כלליים. כל המסות כבר נתפרסמו, כדבר המחברת בפתח הספר, מעל במות ספרותיות שונות במשך כעשרים שנה. גישתה של צוויק לחקר יצירתו של עגנון שונה מאוד מגישותיהם של מוקד ושל דינה שטרן. חקר הטקסט שלה איננו פרשני, במשמעות הרגילה של מושג זה. כדבריה: "אני מנסה להגיע אל החשבון הכולל של יצירת עגנון דרך העיון הצמוד והקפדני ברקמה המילולית של יצירה זו, החל מקטון מרכיביה". עיוניה ב"אגדת הסופר", "ש"ס של בית זקני", וכ"גבעת החול" מבוססים על השוואה קפדנית של נוסחיהם השונים של סיפורים אלה, ומסתויה על "סיפור פשוט" ו"פרנהיים" מתבססת, בעיקר, על ניתוח מפורט ומעמיק של "הרקמה הלשונית" של היצירות. מסתה הקצרה והמרוכזת על "בחנותו של מר לובלין" יוצאת אל הרומן מיצירות אחרות של עגנון – "עד הנה" למשל, המשתייכות, כמו הרומן, ל"סיפורי גרמניה" שלו, ומסמכות את תפיסתה אותו כבחינת המבנה הצורני שלו.

ידידיה יצחקי

העוז והעוזרת

יאירה גנוסר

אהרון אפלפלד: קאטרינה; כתר, צד החפה, 132 ע"ג, 1989

אהרון אפלפלד

הספר "קאטרינה" הוא ספר רעיוני. זו איננה יצירה המעצבת פינה מפינות עולם, אלא נדונה בה היהדות כמהות. זו שפיטה של היהדות כמכלול ערכי וכאורח חיים. לא מוגבלות יוצר נודע כאפלפלד קובעת את מוגבלות התיאורים, ואף את ריבונות היצירה, אלא התפיסה הרעיונית של היהדות, המבקשת לתעד-לתאר יופי נורא שאבר, ונמצאת מתארת "יהדות" רדודה, דלה, אטומה, אנאכרוניסטית אף לזמן הסיפר. מחמת עליבותה, אף לקחי אובדה טריוויאליים.

יקירי נטשו אותי ועתה אין לי בעולם אלא רשימות... רשימותי רבות ובלתי מסודרות, באחרות כבר קשה לקרוא את הכתב ובכל זאת אני ממשיכה בזה. אני רושמת גם כשאני עייפה... רגע חלפה צמרמורת בגופי...

"רגע חלפה צמרמורת בגופי" ... מה שמקורי ומתאים לעגנון ולתרצה כדמות המספרת את "בדמי ימיה" – אינו מתאים לגויה אנאלפבתית שיהודים למדוה קרא וכתוב. מהי הזיקה בין לשון גבוהה נוסח "שינסתי מתני", "האיכרים נהנים מן המקח והמימכר" לבין עולם היצירה, מנקודת תצפית של דמות מספרת גויה ילידת כפר? דומני שניתן לחפש את הקשר בין התימות החצי מיתולוגיות, לבין השפה חסרת הרגישות לזמן. לגוי יש יישות קבועה של רוצח ליהודי יישות קבועה של נרצח. אין דינאמיקה היסטורית, אין תאריכים, אין ציוני מקום – אין התרחשות בתוך היסטוריה. ישנו הנסיון להעביר חומרים היסטוריים מובהקים לחלל ריק. לכן, אולי, אין זיקה למעמדה ולחיוניותה של הלשון העברית בתוך ההיסטוריה.

מלחמת העולם השנייה ורצח היהודים במחנות ההשמדה יש להם מקומות זמנים. יש בהם רכבות המובילות אל מחנות השמדה, ובני אדם הרואים רכבות אלה, יודעים מה רואות עיניהם, ומגיבים על מראה עיניהם. אך זהו "יומן", כאמור. אוטוביוגרפיה של קאטרינה, העוזרת הגויה היצירה עוסקת בתומרי היסטוריה היהודית באירופה (רומניה בסרכיה) ובזמנים מוגדרים, אך היא נמנעת, כאמור, מכל זיהוי ממשי של מקום וזמן. המאורעות לובשים כך צורה של קביעות מיתולוגית. "שבכל דור ודור קמים עלינו לכלותינו" – ואנו, הפעם, כלים ותמים.

מה כוחה של היהדות שגרמה לקאטרינה להזדהות עמה? מה חולשתה של היהדות שהביאה עליה את הכלייה הטוטאלית? כוונות היצירה לעצב התמודדות עם שאלות אלה, אינן עולות יפה.

קאטרינה העוזרת גדלה כרומניה האנטישמית. בת כפר שעברה העירה, ונתקלה ביהודים. לפתע היא גדלה בתוך היהדות והיא מכילה בתוכה, לכאורה בצורה מבלבלת, פרימיטיבית, את כל מה שנחשב לה עד אתמול לאויב. מה שהיה בחוץ – עכשו הוא מופנם בה. מה שהיה זר (היהודי הוא הזר, כמוכן) מסתובב לאטו בשטח האינטימי של תודעתה. מה שהיה בלתי ניתן למגע הופך להיות שפתה האינטימית. עם בנה היא מדברת יידיש. (ובנה ביצירה הוא כפילו של ישו). היהדות,

כאילו נקבע ביצירה זו שאם התימה היא "מות היהדות", הרי הכרחי לגמדה "בחייה", בזמן הסיפר, גמד מוזר ונכה בעשורים שלפני המלחמה. לקאטרינה, העוזרת הגויה, הכמעט אנאלפבתית, מותרות כל המוגבלויות שבעולם. מה לה ולמורכבות התופעה היהודית? הרי לא זה העניין. העוזרת איננה היצירה. העוזרת המוגבלת היא חלק ממעשה היצירה של הנובלה. הנובלה איננה מגישה את מוגבלתה של קאטרינה במבט מסוייג. נקודת התצפית של קאטרינה מוגבלת מראש, מעשה חושב, מלאכת מחשבת של המחבר המובלע ביצירה, בהיותה מעין עדות מבחוץ על היהודים, כתופעה. אבל היצירה מגישה את עדות העוזרת הגויה כאילו היא מדוייקת להחריד, מתעדת. היצירה איננה מקנה לקורא מבט מסוייג מקאטרינה. אין מתח בין דלותה של קטרינה ותכונת-האמת של "קאטרינה". המספרת איננה אינטרסנטית ואולי בלתי מהימנה, אין מבט אירוני על מוגבלותה האובייקטיבית. לכן היצירה, לא המספרת העדה, מכיכה בתמונת עולם המתיימרת להציג מכלול ערכי ואידאי אך היא ממתה את הפלורליזם היהודי בעודו חי, מכיכה במסע בין דמויות שטוחות, סטריאוטיפיות, קוטביות זו לזו כמערכת מלאכותית. לא הפרט, לא הקולקטיב, שניהם אינם אמינים. עצם הבחירה בהיעלמה הטוטאלית, במותה ה"סופי" של היהדות כנקודת התצפית של המספרת ביצירה – בלי להעשירה באמצעים אחרים ביצירה – היא המשך לרידוד המהות היהודית רבת הפנים. גם כתיבת "קאטרינה" בעברית, ע"י יוצר עברי מציגה את התימה של קאטרינה כמופרכת.

האם אני נעלבת? נראה שכן. זו מחיקה מוזרה, ומעליבה. יהדות עלובה מעליבה אותי. לדידי אין להתחמק מן המכלול הרעיוני המשוקע באיכות הטקסט בטענה שהטקסט הספרותי קם או נופל בעיבוד האסתטי של חומריו. גם היצירה "קאטרינה" ממחישה שאין זה כך. לדידי, העניין בטקסט הספרותי, איכותו, כוללים את החיבור המחשבתי המצרף את פרטי העיצוב למכלול ספרותי.

הרי לא נחשוד ב"קאטרינה" שהוא ספר-מחווה להעלאת דמותה וסיפור חייה הפיקרסקי של קאטרינה, החד-פעמית, היזכרות נוסטאלגית בעוזרת הבית הנאמנה?

זהו "יומן חיים" של הדמות המספרת. "בלילה אני יושבת על מיטתי ורושמת את מאורעות היום...

מעבר לרצח בני האדם, היהודים, הנושא הוא "מות היהודים". היעלמות היהודים היא החוויה הרגשית והאינטלקטואלית – רקמת החומר של היוצר מעצבת ביצירה את ה"העדר", לא את הרצח. חווית עולם בין היהודים נעלמים. כתחילה – יהודי אחד נעלם, נרצח. לא הרצח מתואר אלא תווית ההיעלמות. אחר-כך, אשתו נעלמת. ושוב – הואיל והתימה של היצירה היא היעלמות היהודים – מיקוד הטקסט יהיה סביב ההיעלמות. בטקסט של "קאטרינה" אין תיאור הירצחו של יהודי. אחר-כך נעלמת הפסנתרנית המתבוללת. היא מתה בדרך "נורמאלית" יותר, אך לא זה המוקד. ידידה היהודי המתבולל – מתנצר ונעלם. אחר-כך, מיהודי בודד כזה או אחר, דתי או מתבולל – קיים בטקסט המעבר לרכבות המעבירות יהודים ההולכים ל"שם" – ונעלמים.

לשם השוואה כדאי להזכיר שברגע בו קאטרינה רוצחת גבר שהתנכל לה – והוא גוי, כמוה, – הסיטואציה מפרטת את מעשה הרצח עצמו. גם באמצעות דוגמה זו אני מבקשת להבחין בין יכולת הסיפור של אפלפלד, המעבירה, לרצונו, את חווית ה"היעלמות", לבין המכלול הרעיוני המציג את היהדות כגמד מוזר שנעלם, בלוויית מחוות התפעמות מגמד מוזר זה. נקודת התצפית האמנותית היא של קאטרינה. עוזרת גויה רומניה, שבהעדר ציון מקום וזמן הופכת להיות אירופה כהכללה – על סף מלחמת עולם שניה, בתוכה ואחריה.

במסע הפיקרסקי של קאטרינה בעולם היהודי היא פוגשת יהדות המתאימה לפולמוסי אחד העם, ממבשרי "התחיה", נגד קצוות ביהדות של סוף המאה ה-19: – יהדות קוטבית של "גטו דתי" או "התבוללות" מתוך התבטלות-עצמית. תמונה בשחור לבן, הנוצרת מחמת מחיקת העולם התוסס בתוך היהדות, זה שהצמיח דמויות כאחד העם. יהדות מזרח אירופה שנעלמה במלחמת העולם השנייה מופיעה כאן לא כהוויה שבחיותה "הרתה" ו"ילדה" את יורשיה. לקאטרינה העוזרת בבתי היהודים אין דעת וידע על כוח יצירה אינטלקטואלי, על תנועות חברתיות. על לאומיות לסוגיה המפולגים או על סוציאליזם יהודי לסוגיו. וכו'. לא "גלות", לא "גאולה". לא שיקום ולא בנייה מחדש. ישראל איננה יורשת לגיטימית של ההווה היהודית באירופה, במזרח אירופה. כל המערכת היוצרת האינטלקטואלית והערכית נמחקה, כדי לעצב את הטוטאליות שבמות היהדות. יהדות כגמד או כאדם קצוץ איברים במידת סדום.

הסיפור, ובאישיותו אינו מנציח את הקהילה שהיתה האופיינית במזרח אירופה — ממנה היגר מוריס לאמריקה. מוריס, בעל המכולת היהודי, היהודי המתמוטט הזה, החד-פעמי, כלל איננו מתפעל מעצמו, אך מסביר לו, לגוי, שהתנהגותו (ההומאניסטית בעיני הקורא) היא יהדותו בעיניו. פראנק, ה"גוי", "העוזר" לברנרד מלמוד, מגלה את האדם הקטן, בן הזמן המודרני, יצור חד-פעמי, לא סטריאוטיפי, בכל יפעתו האנושית. פראנק, המורכב והמפוטל, עושה הכל על מנת לעבור לחיק האמונה שהצמיחה מאמינים קטנים ואנשים יפים נוסח מוריס. כך נפגש "גוי" עם יהודי בשר ודם, עם יהודים, עם היהדות, אחרי השואה, ובמהלך ההכרות המביכה הוא לומד להכיר את יתרון היהדות על הנצרות, יתרון האדם היהודי על האדם הנוצרי.

ברנרד מלמוד, הסופר היהודי אמריקני, שכתב את "העוזר" באנגלית, לקהל יעד אמריקני, אינו זהה, כמובן, לא לפראנק הגוי ולא למוריס היהודי, באמצעות שניהם הוא מעביר התמודדות — יהודית-אמריקנית — עם יופיה ובעיותיה של היהדות בת הזמן, של אמריקה בת הזמן. של האדם החי היום.

הקורא, המחזיק ספר בידו, קורא על פינת חיים רחוקה וקולט את הזיקה שבין פינת חיים הרחוקה לבין מוקדי חייו ושאלותיו שלו, של הקורא האמריקני או הישראלי ("העוזר" התקבל בהערכה גם בעברית).

ברנרד מלמוד בחר יהדות "לא-יוצלחית" על-פי ערכי החברה האמריקנית, החומרנית, המחפשת מופת בדמויות המגשימות את "החלום האמריקני". היהודי שלו הוא סיפור של "כישלון", וגובה אנושי. היהודי ב"העוזר" ממחיש יהדות שוליים דלה, שעברה גם את מלחמת עולם שנייה, ונותרה הומאנית. המרחק בין נקודת התצפית של המחבר-המובלע ביצירה לבין נקודת התצפית של הדמויות הכרחי כדי שנוכל לקלוט את מוגבלות הדמויות ויופייין.

השודר

קראתי עכשיו עוד ספר על היהדות. בספר צעירה דלת מוצא, גנבת לעת מצוא, בת כפר שגדלה בלא אהבה, מבקשת להיגאל ע"י אמונת אמת, להתחבר אליה. הרצון "לחזור בתשובה" ממלא אותה בתוך הווייתו הדלה, הגנבית. אותה צעירה דלת מוצא וגנבת לעת מצוא מתאהבת בגבר צעיר בעל משפחה, אליה היא נקלעת. הצעירה היא גויה. גויה גמורה, גויה ממש. לא כמטאפורה. קאטרינה הגויה נקלעת למשפחתו של בנימין, החנווני היהודי.

קאטרינה, "העוזרת" בביתו של בנימין, מגלה שהיהודי "שלה", הכמעט עלוב, האנטי גבור הזה, בעל חנות המכולת, הוא איש פאסיבי ויפה עיניים. היא מתאהבת בו, בחשאי. כשהוא נרצח היא "מתאהבת" באשתו. במהלך חייה הארוכים היא חוזרת ומגלה כי האנטישמיות שווא תדבר. הייחוד היהודי קוסם לה. היא נגטיב לאנטישמיות.

המבט הגויי הזה של העוזרת, מקביל, לכאורה, למבטו של העוזר הגוי. אך "העוזר" האנטי גיבור — למרות פנייתו לקורא האמריקני וכתובתו באנגלית, מעצב עולם רלוונטי לי, הקורא העכשווי הישראלי. ואילו "העוזרת" הגויה היהודיה, הקדשה-הקדושה, הגשמית-הרוחנית, ש"חזרה בתשובה" כדי להיות אחרון היהודים — לא קיימת, למרות שנכתבה עכשו, בעברית.

יופי נורא אבד. יופי נורא שהיה קיים, מלא חיות, בתוך העולם הזה. יופי פלורליסטי, עולמות של בני אדם, לאום, יהודים, יהדות. גם היורשים עדים לאבדה אך לא היא ולא הם מצויים כאן. ועדיין לא ברור מה קרה שם.

ועתיקותיה. ישנו רק המזרח התיכון. אין אירופה. יק. הספר הזה אומר היהדות היתה אירופאית, (רק נוכחות דתית או מתבוללת). אין המזרח התיכון. ויהודיו. אין ישראל. יק.

לכאורה — מרשים מאוד! ממש השקפת עולם! ובתחום היצירה — זו אמירה "חזקה!" כבעלת נטיות כנעניות, שמעבר לשליטתי, אני יודעת את כוחה של עמדה "חזקה", חווייתית, למרות גבולותיה. אבל היצירות שנכתבו בהשראת אותה כנעניות טוטאלית חושפות, היום, את חולשתן האמנותית מחמת אותה עמדה כנענית. הכנעניות היתה כישלון הואיל ובחרה קשת לא היסטורית, לעיצוב אמנות בעלת זיקה להיסטוריה, והתעלמה מגרעיניה הקשים של המציאות על-פי נוחות אידיאלית, שרירותית בדיעבד.

קהל היעד של יצירה אמנותית מתחיל מקוראי זמנה וקוראי שפתה, אל עולמו של קורא זה היצירה "מדברת". עם הקהל הזה היא מנהלת דיאלוג. הישראלי הקורא היום ב"קאטרינה" מקבל לקריאה ספר עברי שמסגרתו האמנותית בנויה על המיכרה, המעניין, לפיו אין יותר יהודים בעולם. מהו הדיאלוג המתבקש?

מהי המורשת הרוחנית שמתים אלה, ככל מתים, מותירים לקורא החי? מה אבד לנו — מי היו היהודים ההם? — למה אפשר היה "להיפטר" מהם? היעלמה של היהדות ושנאה מיתולוגית כלפיה בקרב העמים בהם היו היהודים "עובדים זרים", איננה נושא אלא אם יש בו רגישות, גילוי. התימה השכיחה בה הגויים הם אנטישמים, הואיל והם נוצרים, בני דת מטעה, והאנטישמיות "לא צודקת" — אין בה רגישות, גילוי.

גם אם "קאטרינה", שנכתבה עברית, פונה אל הקורא הלא ישראלי, מה יש לה לאמר? סביב הגרעין העובדתי של רצח היהודים במלחמת עולם שנייה, ולפני כן, נרקמת בספר התפיסה של ברית לא קדושה. הנצרות והיהדות. נרקמת ביניהן ברית וחלוקת עבודה: לגוי יישות של רוצח. ליהודי יישות של נרצח. לא חשוב מה אופיו האישי של המאמין הנוצרי — שנאת היהודים היא יישותו העמוקה. לא חשוב מהי עמדתו של היהודי. דתי או מתבולל — הוא נדון למוות. אבל היהדות והנצרות לא עברו כאן גלגול סמלי או מטאפורי המעניין את הקורא בן הזמן.

אפלפלד כתב יצירות מופת. אני נוטה להתפעל מהישגיו המוקדמים של אפלפלד, שתעדו עולם פחדים וקיום בתוככי המורא הגדול. המספר יכול היה להיות ביצירתו ילד, "שם". ביצירתו העולם היה מבוגר, ומגיע ל"כאן" עד דכא.

השודר

קראתי פעם ספר אפולוגטי על היהדות. בספר צעיר דל מוצא, גנב לעת מצוא, מבקש להיגאל ע"י אמונת אמת, להתחבר אליה. הרצון "לחזור בתשובה" ממלא אותו בתוך הווייתו הדלה, הגנבית. אותו צעיר דל מוצא וגנב לעת מצוא מתאהב בצעירה בת-משפחה, אליה הוא נקלע. הוא גוי. גוי גמור, גוי ממש. לא כמטאפורה. לצעיר הגוי קוראים פראנק. ופראנק נקלע למשפחתו של מוריס, החנווני היהודי. פראנק, "העוזר" למוריס בחנות המכולת, מגלה שהיהודי "שלו", הכמעט עלוב, האנטי גיבור הזה, בעל חנות המכולת, הוא הומאניסט מזן נדיר בסביבתו. נדיר בין הגויים המאכלסים את השכונה, נדיר בין היהודים. אין בו, כמוריס החנווני, מאורחות חיים יהודיים אופייניים, או מאותן אמונות ודרכי מילוי מצוות כנהוג בקהילות היהודיות: מוריס אינו בן בית בקהילה היהודית-האמריקנית, בה הוא חי בזמן

היהודים, אותם שרתה ולמענם עבדה — היו נתונים לשיפוטה כגויה בת גויים אנטישמיים — ועתה הם חלק מאישיותה. לכן היא לבני עדתה ממש כיהודיה. לכן היא אחרונת-היהודים.

קאטרינה, אחרונת היהודים: הם "הזר" "המפלצת". היא "הזר" "המפלצת". היא נאשמת ברצח, הם נאשמים ברצח ישראלי. ישו המיתולוגי חצוי, הוא בן האלוהים וכן הדת היהודית. בנה חצי יהודי חצי נוצרי. ישו שלה הוא בנה, התינוק שנרצח. התמונות מעצבות אותו כתינוק בחיק מריה, זונה למחצה. גם קטרינה לא מקפידה על צניעותה. כאשר הנאשמת ברצח אין לה מחילה וכפרה בעיני קהילתה הכפרית — כשם שליהודים אין מחילה. לאשה אין סולחים. כמו היהודים "רוצחי ישו" — אשה שחטאה יצאה מכלל הקהילה "הנורמלית", גם אם הגיכה על רצח בנה התינוק, גם אם נאלצה להגן על עצמה. עיצוב קאטרינה כאנאלוגית ליהודים בנוי עקב בצד אגודל, בפירוט ובמלאות, והוא מהישגי הספר.

אחרון אפלפלד אומר כי אין הוא רואה עצמו סופר ישראלי אלא יהודי החי בישראל. אני, הקוראה עברית כשפת אם, בישראל, נדונותי, אבוי, להשתייך לסוג הנחות הזה, יהודי ישראלי. מתוך הזהות הזו אני מנהלת את מלחמותי, גם עם עצמי, כיישות של הווה, גם עם העבר האירופי הרחוק, עברם של אבות-אבותי. מהו קשרו של הישראלי העכשווי לאותה יהדות — (אם מותר להשתמש בשם זה כמושג כולל). עולם שיצר את "האבות המייסדים" ואת רעיונותיהם. עולם אוטו-ביוגרפי עתיר אהבות ושנאות, קירבה ומרחק, היסטוריה מורכבת ומפוצלת, עולם תרבות מורכב ומפוצל. על רקע הספרות העברית העשירה, שהורשה אירופה "ההיא", קשה לקורא ספרות עברית להתייחס בסלחנות לתיאוריה הרדודים של קאטרינה. העניין, שוב, אינו במוגבלות הדמות המספרת. מיטב היצירות נכתבות מנקודת תצפית של מספר מוגבל. — גם הכלב "פלאש" של וירג'יניה וולף היה יצור מוגבל, אך היצירה "פלאש" מגישה גם את מבטו של הכלב על אדונתו, המשוררת, הנכה, אליזבת ברט בראונינג, כך שהקורא מקבל אשה בקומת אדם, ואף כלב בקומת אדם. לא ההיפך.

מביך תיאור אורחות חיי היהדות הדתית כריחות-מטבח הממלאים את החלל, הנחלקים לפי ריחות חגי פסח ושבעות. מכיכה האידאליזציה המלווה אותן. התיאורים משרתים, לעניות דעתי, עיצוב דיוקן סטריאוטיפי, מעין אנטי תיזה למבט האנטישמי, ותו לא. חבריה ובני משפחתה של קאטרינה אפופים אנטישמיות, שנאת היהודי הזו, הלא מובן, "רוצח אדוננו ישו" — קאטרינה, העוזרת, מציגה נגטיב: לא היהודים "רעים", אלא הגויים! היהודים הם "הטובים" — מגלה לנו קאטרינה. היהודים טובים מדי, לכן הם נעלמים. הואיל ונקודת התצפית של הדמות המוגבלת מציגה רק את הקלישאות שבקצוות — יהדות דתית כריח העולה מן המטבח ויהדות מתבוללת כרוח העולה מאופי לא מובן —, המלאות המדומה הנוצרת מקישור קצוות זה רדודה עד דכא — על שני אלה, על הריח הזה ועל הרוח הזו אי אפשר לאמר "דיינו".

אמרתי, זהו ספר של תיזה. לא של דמות. הדמות משועבדת לתיזה. האם התיזה בספר זה, "קאטרינה", איננה היפוך גרוטסקי של הכנעניות ז"ל?

האם אין כאן אותה החמצה, אותה התעלמות מהגרעין הקשה של המציאות, כדי לבסס עמדה גחמנית? הכנעניות אמרה — נחתוך את ההיסטוריה על פי רצוננו. ישנה רק ארץ-ישראל.

שער מזרח, שער מערב

נזי ח'יר: מושב קבוע לחלום; מתרגמים: נעים עריידי, רוג'ה תבור, אנטון שמאס. עורך; הוצאת עכשיו; 1989.

קשת השער המזרחי וקשת השער המערבי נבנות מאותה אכף, ובשיר "זהות" הוא כותב "... אני הסתירה המזרח שבין אלף דעות/ לאלף שקרים/ בכל הגדרות הפרוצות...". מן הגדר הפרוצה הזו יוצא גם "מוכר עיתוני הערב":

"קולות נדידה חוצים את הרחוב והיום נוטה לערוב ולקצב הקול האחרון נושאות העיניים ידיעות חדשות ולכבות האנשים בכל מקום פצעם כותב מכל הקצוות על נייר העיתון. קולך, מוכר צערי הילדוח, מדלת לדלת נורד וזורע את הרחוב דאבה ונכר וסיפורים כאובים בדבר היד החופרת קברות בקוצים אך מדוע, ידיעת המות עושה לה כנפיים בידך, הנפכים האנשים לנשרים."

בעט הכתיבה של נזי ח'יר מתערבב דיו דרוזי בדיו ישראלי. הוא מתגורר בדליית אל-כרמל ונופים הם לפעמים געגוע. אך שלא תהיה טעות: שירתו אינה ממלמלת פולקלור, והחומרים הדרוזיים הם צילום ונטגן של הנפש. על גבו של צילום זה מזהים בכיורור את טביעת האצבעות הייחודית שלו, וערבוב הדיו בעט המטאפורית יוצר שירה רכת-יופי.

"מושב קבוע לחלום", שיר הנושא, מציג לדעתי את קן הזינוק של הספר כולו. הנה שורות הפתיחה:

"דבר מה נצבט בלבי עת הודיעו לפני שנים כי רכבת המזרח תפרד מפסיה זו הפעם האחרונה מעולם לא נסעתי בה באמת אך חלומי שקע בקרונה, במחלקה ראשונה והמסע החל ואני במושבי הקבוע: הנוף משקשק אל מול עיני נושא במסגרת אשר חולפת סוכות קש ודחלילים שדות נושאים תפילה לגשם כתי כפרים עוטים לבן... מסנוורים ושעשוע ילדים במחבואים זה מתחת עץ הזית וזה כרמי שקדים לופת..."

במזרחיותו, נוף המוכר בוואריאציה אחרת מציווריו המוקדמים של ראובן רובין, נוף הולך ונעלם. נזי ח'יר מתכתב עם הנוף הזה בעקיפין. רכבת המזרח יורדת מפסיה, וקרונות הגעגוע הממשיים הופכים למטאפורות. כך הופכת הנגיעה החברתית לנגיעת נוף ונזי ח'יר יודע לפסל ממנו תמונות של ממש. הניף, כשלעצמו, הוא נוף מסוכסך, ובשיר הפותח את מחזור השירים "מעגל בגיר אשר מדם" אפשר לפגוש בדו-קרב הפנימי שבו:

"גדרתי את גן-כיתי בגדר ממוקשת, וקן לינשופים התקנתי על גגו, החלפתי מאותו בארשת אחרת — פן אפגור אחר אופנת הדור וחרתי על קשת שער המזרחי וחרתי על קשת שער המערבי: לנצחון... לנצחון... לנצחון!"

לרכבת המזרח יש שמות משפחה ברורים. אלה הם השדות הנושאים תפילה לגשם, כתי כפר לבנים, עצי זית, דחלילים וכרמי שקדים. נוף הדור

המלחמה מתגמדת למלים בעיתון, אך דווקא ההנמכה המינורית מגבירה את ווליום התיפוף המאזורי.

מוכר העיתונים הופך למוכר פצעים, והאנשים לנשרים. ברור שאי אפשר לעוף עם הכאב הזה לשום מקום, בעיקר (אם לעשות פראפרזה על שיר אחר שלו) שגם אלה אשר הוטבלו בירדן וגם אלה אשר נפלו בגשרים וגם אלה שבכו על גגות ירושלים אומרים "זאת ארצי". נזי ח'יר ב"מקום קבוע לחלום" הצליח לשתול באדמה אחת גם את כרמי הכרמל, גם את עץ הזית וגם "את היד החופרת קברות בקוצים". החלום הוא חלון הפונה יפה יפה למזרח ולמערב גם יחד.

רוני סומק

← 11 חקר עגנון — אין חדש

גם הקבצים "לפנים מן החומה" ו"מעצמי אל עצמי" נבחנו בזיקתם לכוליות יצירתו של עגנון. כמו-כן בוחנת צוויק את תפקידן של המיליות בנושא בסיפורי עגנון, ואת הטכניקה של "סיכום דברים" במהלכם של סיפורי עגנון, ומשמעותה. מסה אחת מוקדשת להשוואה בין דברי עגנון על ביאליק (ב"מעצמי אל עצמי") לדברי ביאליק באותם דברים, על-פי "ביאליק שבעל-פה".

ברור שאין לראות בספר זה מחקר שיטתי בנושא כלשהו הקשור ביצירת עגנון. אוסף המסות ונושאייהן הוא מקרי, במידה זו או אחרת, וקשור ללא ספק לעניינה של המחברת בזמן זה ואחר. עם-זאת, יש כאן שיטה, גישה, המאחדת את כל המסות שבספר, ועל-אף התפיסה הפרטנית, הנכנסת לזוטותיה של יצירת עגנון, יש בה כדי להאיר הארה כוללת פינות שונות ביצירת ענק זו, אם-כי כאמור, גם כאן אין חידוש. דברים אלה כבר נשמעו לפני כמה וכמה שנים.

אפשר, אולי, לשער שהנה הגענו לרווייה מסויימת בחקר יצירת עגנון. מאות הספרים ואלפי המסות והמאמרים שכבר נכתבו עליה קרובים אולי למיצוייה הגמור — בפרשנות, בחקר מקורותיה, בבחינת המארג הלשוני, המבנה הצורני, התימאטי או המוטיבי שלה. אפשר אולי לשוב לפרש כך או אחרת סיפור זה או אחר שטרם פורש, או שעדיין לא נחקר. אולי ניתן עוד למצוא מקור נעלם לקטע כלשהו המופיע בסיפור כלשהו, אך נראה שחסרה הארה כוללת, רעיון גדול ומקיף, שיאפשר ראייה חדשה, רעננה יותר של יצירת עגנון. אם אין ראייה חדשה כזו בנמצא, חושבני שאכן המחקר החי והתוסס ביצירתו הגדולה של עגנון קרוב מאוד למיצויו הגמור.

ידידיה יצחקי

יהודה גור-אריה

בציר אפיל

"אפל עכשיו היין"
נתן אלתרמן

עֵנָב עָנָו,
נִדְרָף, נִסְחַט,
מְעָרָה עֲסִיסוֹ
בְּגֵת.

עֵנָב עָנָו

בְּצִיר אָפִיל

שְׁנוֹת שְׁשִׁים

שְׁנוֹת שְׁבָעִים

שְׁנוֹת שְׁמוֹנִים

מְבָשִׁיל

גוֹמֵל

חוֹמֵר

תוֹסֵס.

קוֹלֵט הַדִּים קְלוּשִׁים

שֶׁל רְעִידַת אֲדָמָה

רְחוּקָה.

שְׁכָרוֹן 67,

תְּדֵהֶמֶת 73,

מְבוֹכֶת 82,

מוֹהֲלִים בּוֹ חֶמֶץ פֶּכָחוֹן,

קֶרֶט סִפְקָנוֹת,

מְרִירוֹת לְעֵנָה שֶׁל עוֹנָה קָשָׁה,

שֶׁחַק מְאֻזְנִים

מֵר מְדָלִי

דָם-לֹא-עֵנָב.

יֵין אָפִיל

יֵין אָפִיל

בְּחֻבִּין מְתַפֵּים אֶפְלוּלִיִּים

מְצֻטֵּל,

מְסַפֵּג חֲלוּמוֹת בְּשׁוּמִים,

נִיחוּחוֹת אֲנִיִּים

(אֶחָד מְשֻׁשִׁים

מֵיֵין הַמְשֻׁמֵּר),

מְשֻׁבֵּחַ טְעָמוֹ

מְשֻׁנָּה לְשֻׁנָּה.

בְּצִיר אָפִיל —

שְׁנוֹת שְׁשִׁים

שְׁנוֹת שְׁבָעִים

שְׁנוֹת שְׁמוֹנִים.

זהירות, נערה!

אמהי סגור, מחניק, אך גם מוגן. אובדן הבתולים הוא "חתונת המוות" שלה — שור, חטיפה, אונס. כילדה, כיצור אימיני, היא מוגנת מן הפן האלים של הגבריות, אך בו בזמן גם דוחה את זהותה הנשית.

משום-מה, בפנייה האחרונה שבשיר, הוסיף שדה לבתולתו את הכינוי "זהירה", אך הוא עצמו, לא נזהר דיו. בתרגומו הופכת האמירה לכללית ("אין אוהבים"), וכביטוי "בעולם התחתון" אובדת הפרסוניפיקציה החיונית להקשר המיתי. גם בתרגום בנשלוס מוביל המבנה התחבירי (השמטת למ"ד השימוש) לתפיסת האדם כשם מקום. אך הודות לדיוק, יכול מי שמכיר את המיתוס לעמוד על האלוזיה: "כי בוא תבואי הדס, שם לך דוד לא תמצאי, נערה". בהמשך, יש לציין, מדייק דווקא שדה בנשלוס מחליף את "אכרון" ב"שחת", ואת ה"עפר", שהוא אליבא דאסקלפיאדס, עתידם הכימי של האוהבים, הוא ממיר ב"גל עצמות". זאת, למרות הביטוי העברי המתבקש — "עפר ואפר", שעליו עמד שדה מייד בחושו השירי. תרגום שירה איננו מילונאות. בלא נפש שירית וחוש פואטי תאבד בתרגום רוח השיר. עם-זאת, הבקיאות בשפת המקור ובהווי התרבותי שממנו צמח השיר הם לעתים קרובות הכרח, שבלעדיו אין לשיר המתורגם תקומה.

לסיום, כדי שלא אשאר בעמדת הצלפים המבוזרת של הביקורת, אציע תרגום משלי, טרף אפשרי לחיצי ביקורת נגדית, או אולי, לחיצו של ארוס:

את בתוליך שומרת?
מה התועלת?
הן פרדתך, נערה, אלי האדם,
לא תמצאי שם אוהב לך.
בארצות החיים הם,
תענוגות אפרודיטי:
על גדות אכרון, בתולה,
עפר ואפר נוטל.

אמיר אור

הנגינת של ימינו. בכך הוא לוחץ את תרגומו מלכתחילה בסד המשקלי, ולדעתו, שלא לצורך. שירה שנכתבה כמשקל ראויה לתרגום משקלי, אך לא דווקא באמצעות קוד מוכתב א-פריורי. הטבעיות, הרעננות והחסכנות הפואטית של הדיסטיכון האלגי, שבו כתב אסקלפיאדס, מתקבלים בעיקרם מן היחס הלא שווה של שורה הקסמטרית ושורה פנטמטרית. נראה לי, שהנשימה והקצב של האפיגרמה היו עוברים טוב יותר באמצעות קיצור מקביל בכל שורה זוגית. שדה פוטר עצמו לגמרי מבעיות המשקל, ומנסה גם במשלב הלשוני לשוות לשיר אמינות של פנייה חיזור. לשון תרגומו של בנשלוס גבוהה ומליציה יותר, ולעתים שלא לצורך ("כי בוא תבואי האדם", או "תעניק עדניה"), אך גם מדויקת יותר. אפשר לקבל "את מסרכת" במקום "מה תצרי בתוליך", הקרוב יותר למקור. אפשר לטעון שלתרגום החופשי חן משלו, אך לא תמיד. אם משום שלא תרגם במישרין מיוונית, ואם משום שלא עמד על הרקע המיתי המרומז בשיר, אבדה בתרגומו של שדה מטאפורה חשובה ומקורית, שנקט אסקלפיאדס על דרך ההזרה. אסקלפיאדס אומר: "נערה, כאשר תרדי אל האדם, לא תמצאי שם אוהב לך". בכך, הוא מרמז על סיפורה של האלה פרספוני, שנודעה גם בכינוי "הנערה" (kore): יום אחד, כאשר קורי, בתה של אלת האדמה והפריון, דמטר, יצאה עם חברותיה לקטוף פרחים, התאהב בה האדם, אל השאול, וחטף אותה אל ממלכתו. דמטר הנזעמת עצרה כל שדה וכל רחם מפרינם, עד שהושבה לה בתה. אולם קורי אכלה ממזון המתים האדום, מפרי הרימון, ולפיכך נקשרה לעד אל האדם. מעתה, שהתה מחצית השנה בשאול, ומחצית השנה בארץ.

המשורר סוגט אפוא בנערה: למה את מחכה? את אינך קורי, והאהבה תימצא לך רק כאן ועכשן, בעודך בחיים. אבל אין זה הכול. בקונטציה מהופכת זו, מופגנת גאוויתו של אסקלפיאדס, ואפיגרמה קלילה של פיתוי הופכת לשיר עמוק: מעבר למובן הגלוי שבו אומר המשורר — 'אהוב ושגול כי מחר נמות', הריהו נוגע במהות פחדה של הנערה. במגע המיני נקרעים חבלי המטריארכאט הפסיכי שבו קשורה הנערה לעולם הנשים, עולם

בקובץ שירי האהבה שיצא לאחרונה בעריכת פנחס שדה מצאתי, בין השאר, גם כמה אפיגרמות מן האנתולוגיה הפאלאטינית, האהובה עלי. מתוך אנתולוגיה זו, המכנסת כאלף שנה של מכתמים יווניים, תרגם כבר בזמנו בנציון בנשלוס כספר "מערכות ארוס". עלעלתי בשניים ובחרתי (בשירות טעמי האישי, כמובן) מכתם של אסקלפיאדס, בן המאה ה-3 לפנה"ס. אסקלפיאדס זה, זכותו תינן לעד, שכן הוא ולא אחר פיתח את אפיגרמת האהבה, נסך בה רגש לירי, ויצק לתוכה את המטריקה הסאפית. כמה מסמלי האהבה שטבע בשירי (כמו ארוס הילד, או ארוס המשלח חצים בליבות האוהבים) הפכו מאז למטאפורות קלאסיות של תרבות המערב. ככל שתישמענה כיום כנאליות באזנינו, הרי יופיין הראשוני אינו נמחה, לא רק משום הדימוי הפלאסטי והכוח המיתי שבהן, אלא גם משום השיקוף הנפשי שבהן: ארוס הוא ילד — שובב, רגשי, ספונטאני, המנחית בנו את חיצו האהבה בלא שיקול וחשבון, ובלא שיוכל ההיגיון חסר-האונים לרפא את פצעו של הנפגע. המכתם האמור הוא ראשית-כל מכתב פיתוי. תכליתו להסביר לאהובה ממאנת שאם תמשיך לשמור על האוצר שבין רגליה חתום ומוגף, הרי שתסיים את חייה בלי שהיא עצמה תיהנה ממנו, כאותו קמצן זקן שמת מרעב על קופת זהבו:

את מסרכת, אָבֵל, לָשֶׁם מָה?
אין אוהבים, יְקִירָה, בְּעוֹלָם הַתַּחְתּוֹן.
אין אֶהְבֶּה אֶלָּא פֶּה. רַק הַחַיִּים טוֹעִמִים
אֶת מַתְּקוֹת אֶפְרוֹדִיטָה —
לְמִשָּׁה,
שֶׁם בְּאֶכְרוֹן, הוּא בְּתוֹלָה זֵהִירָה,
עֶפֶר וְאֶפֶר בְּלֶכֶד שֶׁם יְהֵא מִשְׁכַּבְנִי.

(תרגום פנחס שדה)

מה תצרי בתוליך? מה פצע? כי בוא תבואי הדס, שם לך דוד לא תמצאי, נערה. קיפריס, רק לחיים תעניק עדניה. בשחת פי נשכן, נהיה גל עצמות, בתולה.

(תרגום בנציון בנשלוס)

עשרים ותשע שנים מפרידות בין התרגומים. בנשלוס מנסה 'לתרגם' את המשקל מן המטריקה היוונית, שהיא הברתית-כמותית, למטריקה

אלמוג שרב

מפייטות בו, נוגעות בו
כמו צרת עורבים.

ערפל יורד לו בלאט
גוחן אל אדמה תחוקה,
לא מספיקים רגבים
להסתיר זכרוןך
מאפניו.

מסיבת גן
נרזיף הנשם זולג
על סדי המטריות
זקיסים שחורים השומרים
פן ימקלו טפות בטפות אחרות
מרות מהן.

מנסה הנשם למחך
היו שחורה
אף הוא מקליטה
ורוחצה מאבק בן
שנה.

קמץ מטריות
זקורות בךממה
מקבצות יתריו
סביב לוח שיש מבהיק.

ניר מנוקר
צפור נקרה בעשב
אשר קצותיו הצהיבו זה כבר
וצבעו כצבע ניר בן 1000
שנה. שצופים בו
מבעד וגונית משרינת
וחשבת: "גם מכתבי
כשיצצהיבו יושמו
מאחורי זכוכית משרינת?"
ונשברתי וצלצלה האזעקה
השומרים לא יתפסו
אח המצג שברח

אין חזרה
צצור לפני השער
השמה שעה קלה
פח קצת אדמה בידך
חוש אותה לאט לאט
בקצות האצבעות, הן לה
לצנח, להצללות ממרות אבק.
לשף בכף רך את הפתוחים
שסביב סדית. צבור מלשונך
על קפלי המפתח. עשה הכל
לעצור את תנופת הצדדים.

עין הדעת, עין החיים

על "לדעת אשה" לעמוס עוז

ניצה בן-דב

איור: אברהם עייש

"אני, שמוכרח לפתור חידות בעל כרחי / יודע כי אילמלא האל מלא רחמים / היו הרחמים בעולם / ולא רק בו." בדיעה זו מסיים יהודה עמיחי את שירו הידוע "אל מלא רחמים". יואל, גיבור "לדעת אשה" לעמוס עוז, גם הוא בעל כורחו מוכרח לפתור חידות. אלא שהוא, בניגוד לדובר בשיר של עמיחי, בסופה של פתירה יודע מאומה. עוז – שגיבורו המרגל אינו מוצא עניין בקריאת ספרי ריגול ומתח, גם לא באלה של אמן ספרי הריגול הבריטי ג'ון להקאר – נוטל לעומת זאת מהאחרון את הנחת היסוד שלו: אנחנו יודעים מעט מאד על זולתנו. חשוב מזה, אנחנו יודעים מעט מאד על עצמנו. הנחה "בנאלית" זו, שג'ון להקאר עצמו נטלה מהרמן הסה, היא חידת הקיום, היא החידה שמעסיקה אותנו בוקר וערב בכל יום תמיד. נדמה שכל זמן שחידה זו תישאר לא פתורה ימשיכו להיכתב בעטייה יצירות, שהרי זהותו של האדם וזהות האנשים הקרובים לו היא עיקר עניינו, "ומחוץ לזה אין הרבה דברים בעולם הראויים שנתעניין בהם" כמאמרו של נתן זך בשירו "פתח לשיר".

אם אין אנו יודעים מאומה על עצמנו, הריגול ומסודותיו יש בכוחם להעניק לנו זהות. הבעיה עם סוג זה של זהות שהוא מבוסס על בריחה. בריחה ממצייאות יומיומית ליומיומיות ברמה אחרת, איזוטרית, נותנת לבורח הרגשת עליונות וסיפוק שיש בהם יותר מקורטוב של הונאה עצמית. גם אם יקרה שהבורח יעצר ויתהה, בדומה ליואל ב"לדעת אשה", "מה זה שאני רוצה בו. מה מריץ אותי ממלון למלון דרך שדות-החושך האלה", תמיד תימצא לו תשובה מן המוכן. "זה התפקיד", עונה לעצמו יואל בעברית וכמעט בקול רם (עמ' 32) כדי להשתכנע ולהניח לעצמו. אלא שנסיון השיכנוע הקולני לא משתיק את הספקות והשאלות העוללות להכריע את המתענה על-ידן: "אבל למה זה אני? אם פתאום אפול ואמות בקרון הריק הזה, האם אז אדע קצת יותר או להיפך, הכל יכבה". יואל, מרגל, איש מבוגר בן ארבעים ושבע, עשירים ושלוש שנים בשרות החשאי הידוע כאחד המתוחכמים בעולם, שאגר למען מוסד זה מידע בנאלי כצד מידע רב-ערך, שבילה ימים שלמים לבדו עם תהיותיו והרהוריו, עתה יודע עד כמה אין הוא יודע. עמוס עוז, סופר, בן גילו של גיבורו, כעשרים ושלוש שנים במקצוע איזוטרי, אליטיסטי זה, שבילה ימים ושנים לבדו אצל שולחן הכתיבה שלו עם תהיותיו והרהוריו, ב"לדעת אשה" הוא מודיע שאיננו יודע. עולם השרות החשאי של יואל הוא מטאפורה לעולם החשאי של נפש-האדם שמעסיק כל סופר מעצם היותו סופר. סופר שקם יום אחד ומודיע שאחרי הכל אין הוא מבין דבר, האם הוא מודה בכישלון? אין ספק שההיפך הוא הנכון. זוהי הודאה נאמנה, אנושית ואמיצה, כאמת. יואל, גיבורו של עוז, הוא מרגל שאיננו משקר.

* מאמר קודם על "לדעת אשה", הופיע בגל' 110.

אבסטרקטית" (עמ' 30). עד כאן האנלוגיה בין הסופר לגיבור. אבל, שלא כמו הגיבור, ש"הרהר זמן מה באפשרות לכתוב בעצמו סיפור-מרגלים קטן... אבל ויתר על הרעיון מפני שלא מצא בעיסוקיו שום צד מופלא או מסעיר" (שם), עוז לא ויתר על האפשרות הזאת. "לדעת אשה" הוא מעין סיפור-מרגלים קטן כי עוז, המעריך והקניין של סחורה אבסטרקטית, ממשיך למצוא בעיסוקו זה צד מופלא ומסעיר.

"לדעת אשה" הוא למעשה אנטי-ז'אנר של סיפור-המרגלים, כשם שיואל הוא אנטי-חידה לג'יימס בונד, וכשם שאיירונסייד, הכלב הטיפש ברומאן, לא דומה כלל לבלש השנון מסדרת הטלוויזיה הידועה. לכאורה האנטי-ז'אנריות של הרומאן נובעת מהעובדה שהסיפור מתחיל באותו יום שבו מפסיק המרגל-הגיבור להיות מרגל-גיבור והופך להיות מעין אנטי-גיבור שמתמסר כולו לשיגרה המוכרת לכל אדם, ואפילו מפליג בה יותר מכל אדם. אבל שני מקרי המוות שברומאן – ללא ספק חומר שעשוי לשרת כלש (שרומאן המרגלים הוא תת-ז'אנר שלו) – והטיפול המיוחד להם הם זוכים, מבליטים את ההבדל בין יצירה זו לסיפור מתח קלאסי. המיסתוריות האופפת את שני המקרים – מקרה מותה של עבריה, אשתו של יואל, ומקרה מותו של יקנעם אוסטאשינסקי, חברו לעבודה של יואל – לא מתבהרת עם התפתחות העלילה, היא אפילו מעמיקה. יותר מזה, הקשר שמסתמן בין שני מקרי המוות הוא קשר ברמה אחרת, שונה מאד מקשרים בין שני מקרי מות בבלש הקלאסי, שמובילים לגילוי האשם ולפתרון התעלומה. הקשר הוא קשר פסיכולוגי שמוסיף עוד נדבך סוגסטיבי לחידתיות של הרומאן המוקדש לנפש האדם ותהפוכותיה. העיון, ויהיה זה עיון חלקי, בקשר בין שני המקרים לא יפגע אפוא בלבו של הרומאן שהוא קריא כמו בלש, אבל גורמי המתח שלו שונים מגורמי המתח שמציע לנו האחרון.

פרק מ"ד ברומאן מסתיים בכך שליואל הרגשה טובה, הוא יודע מה עליו לעשות: "טוב ונעים היה לו עם עצמו, עם הגוף, עם התנגנות המחשבות, כאשר לא חש זה ימים רבים. אולי מפני ששבר את רעבונו העצום ואכל הרבה מאכלים טעימים, ואולי מפני שידע בדיוק מה עליו לעשות". הקורא דרוך. יואל שמאז מות אשתו ממלא את ימיו בהתעסקויות יזומות וספונטניות, שום תכנון או כוונה מוקדמים לא מנחה אותם – מתחזק למופת בית שאינו שלו, ובין גיזום הדשא לשתילת הפרחים ולשימוש המוגזם במקדחה ובמשמנת, משתוף, מקשיב לרדיו, קורא, מסתכל בטלוויזיה, משוטט במכוניתו, מתעלס עם השכנה ואורב למחלק העיתונים – לפתע יודע מה עליו לעשות. לאחר כמה אמצעי השהייה בפרק מ"ה מתברר לקורא שפניו של יואל מועדות לאביו של יקנעם אוסטאשינסקי שיצא לשליחות בבאנגקוק במקומו של יואל, ונהרג. יואל למגינת לבם של חבריו לעבודה ולמגינת לבם של הקוראים, שקיוו שלחוויה המיוחדת של יואל בבאנגקוק יהיה המשך, סירב בכל תוקף לצאת לשליחות. חברו לעבודה יוצא, כאמור, במקומו, ולא שב.

החוויה של יואל בבאנגקוק היא אחת מצמתי המתח והקסם של הרומאן. שם הוא פוגש פעם ראשונה בחייו אישה שהוא מוכן להתאהב בה; שם הוא פוגש פעם ראשונה בחייו מרגלת שאינה משקרת; דווקא שם ודווקא בעקבות הפגישה עם אשה אסיאנית השונה כל-כך מאשתו, מתבהר ליואל "במין בהירות חלום מזוככת" עד כמה אשתו הכרחית לחייו. חוויה זו המתנוודדת על הקו הדק שבין חלום למציאות, שעירפול חושים ובהירות דברים, שראשוניות, אחרות וקירבת נפשות לא מנומקת משמשים בה בעירוביה,

הטרואיזם, שנפש האדם היא חידת עולם, מקבל ברומאן החדש של עוז ביטוי אמנותי יחיד במינו. הסמלים שהרומאן רווי בהם, חלקם מורכב ומתפרש לכמה פנים וחלקם חשוף וחד-מימדי (ממש כאותו מידע יקר-מציאות מזה ובנאלי מזה שנושא יואל הביתה מידי נסיעה) והחזרה האובססיבית על פרטים, חלקם חסרי שחר וחלקם משמעותיים – חזרה ואובססיה שנותנת גם ביטוי מוחשי, טקסטואלי, לדרך חייו של הגיבור-מרגל (והסופר יוצרו) – מצטרפים יחד לתת ביטוי לשאלה ש"היתה לו חשובה תמיד וכעת נעשתה גם דחופה", "מה באמת יודעים בני אדם זה על זה, ובייחוד בני-אדם קרובים" (עמ' 151). צורה ותוכן מצטרפים לשאול את שאלת השאלות שהספרות, כמו גם דיסציפלינות אחרות, עסוקה בה. לאניגמה זו הרובצת בתוכנו אנחנו נמשכים, מגופו של עולם אל סודו עורגים, כי השאיפה לסתרים ודממה היא הטעם בחיים, נחלת האמן והאדם הפשוט גם יחד. יואל המרגל הוא מרגל של אופי. "אף פעם לא יצא לו לצלול במקומות מסתור, לעקוב אחר דמויות בסבך של סימטאות, להתגושש עם גברתנים או להטמין מכשירי-האזנה. זאת עשו אחרים. עניינו היה לפתח קשר, לתכנן ולתאם פגישות, לשכך פחדים ולפזר חשדות מבלי לוותר על חשדנותו שלו... לחזור באיזמל חד ובעין קרה ומושחזת אל מתחת לעורו של הזר" (עמ' 31). האם אין פיענוח הזולת, כן-הזוג, ופיענוח עצמך ביחס לעולם, ובעיקר ביחס לבן-הזוג, הם תמצית העניין הספרותי ותמצית החיים, עניינו של הסופר והקורא כאחד?

ב"לדעת אשה" ניסח עמוס עוז את הצהרתו האמנותית. במסווה של איש המוסד שיצא לגימלאות – איש המשועמם מסרטים על מחתרות, על ריגול, עלילות של שירותים חשאיים, כי רק להתנהגות האדם ולמניעיו הנסתרים הוא מרותק – מרמז הסופר על עניינו שלו. כמוהו כגיבורו, בסיפור קצר מאת צ'יכוב או ברומאן של באלזאק הוא מוצא תעלומות שסיפורי הריגול והמתח חסרות אותן. "שתי ציפורים על גדר כיום גשם, אדם זקן מדבר אל עצמו בתחנת-האוטובוס ברחוב עזה, אלה וכאלה נראו מרתקים יותר מכל מה שהתנסה בו (יואל) בעבודתו. בעצם ראה את עצמו כמין מעריך וקניין של סחורה

נשאת תלויה ועומדת מעל רוב פרקי הרומאן העוסקים בחריצות ובפרטנות בחיי היומיום של יואל, העוסק בחריצות ובפרטנות אובססיביים בעיסוקים-לא-עיסוקים שלו. הקורא שידע שהחוויה בבאנגוק תזכר במקום או במאחר באחד מפרקי הספר, וכשזו נזכרה התאכזב מכך שיואל לא יצא לבאנגוק לברר טיבה של האשה שהמיטה עליו אותה מבוכה עמוקה-מתוקה, מקווה כאן, בעימות שבין יואל לאביו של המרגל האחר להסיר כמה מצעיפי המיסטורין של המקרה. גם תקוותו זו של הקורא לא מתממשת. אבל חוטים דקים שקושרים בין שני מקרי-המוות הבלתי-תלויים שאירעו את יואל, שופכים אור מסוים על פשר המהפכה שחולל יואל בחייו ובחיי בני-משפחתו.

מן הרגע שמגיע יואל לבית אוסטאשינסקי, בית מטופח להפליא בניגוד משווע להזנחה שדימה יואל למצוא, מלווה אותו הרגשה של ד'זה ווי: "וגם הרגיש, כצביטת געגועים, כי כבר היה פעם במקום דומה לזה, וכי בפעם ההיא טוב היה לו, ונעיים" (עמ' 173). הרגשה זו לא מניחה ליואל "אף כי בעצם לא היה שום זכרון כי בשום פנים לא הצליח למקד את הרגשתו זו ולאחר את המקום הדומה". גם הקוראים בדומה ליואל לא מצליחים לפענח הרגשה פלאית זו, אבל כל ההימשכות של יואל אל האב יש בה אולי קשר ליואל שגודל רק על-ידי הורה אחד, אמו. כשמגיע יואל לאיש שהוא פוגש פעם ראשונה בחייו לכוא להתגורר בביתו שם גרות עמו בתו, אמו וחמותו, ההרגשה שיואל ממשיך לחפש לו דמות של אב, על אף היותו איש בסוף שנות הארבעים, מתחזקת. מן הפרק הזה עשויים להתברר עוד דברים, אם כי כולם י שארו ברמה הניחושית, וכאן נעוץ קסמו הגדול של מעין-רומאן מרגלים זה. יואל אולי אסף את אמו וחמותו לבית אחד כי תמיד רצה בשני הורים, ושתי אימהות אלה הן המצוי. כאן מונחת אולי גם התשובה לשאלתו של נקדימון לובלין, גיסו של יואל, "אגב, קפטן, כשביל מה, אולי תסביר לי, כשביל מה אתם, ככה, נדחפתם פה כולכם ביחד... כל החמולה באותו החור?" (עמ' 124). ההימשכות של יואל אל האב הזר ואל ביתו "האפוף קסמים של ימי-ילדות אשר מעולם לא היו לו" (עמ' 177), מסבירה אולי את ההתמכרות שלו לטיפוח המוגזם את הבית ברמת-לוטן. כשחוזר יואל מאותו עימות מוזר עם האב ושומע תכנית רדיו על דויד המלך, "אדם אשר פעמים רבות בחייו הארוכים הביאו לו בשורות-מות והוא היה קורע את בגדיו ונושא קינות קורעות-לב אף כי למעשה כל בשורת מוות היתה לו בשורה טובה מפני שכל מוות הביא לו רווח ולפעמים הצלה" (עמ' 176), מאירה תכנית רדיו זו את תפיסתו של יואל את שני מקרי המוות שאירעו אותו. נרמז כאן שיואל זכה בחיים, בעצם בהיולדות מחדש, לא רק בזכות מותו של חברו לעבודה, אלא גם בזכות מותה של אשתו.

הרומאן של עוז הוא סיפור על בחירה בחיים ולו במחיר הוויתור על לדעת. המשפט "איך אפשר לדעת" מסכם את שלל האפשרויות לגבי מותה של עבריה. הפרק שמתחיל באמירה כמו נחרצת "כך אירע האסון", מסתיים בידעה שאי אפשר יהיה אף פעם לדעת. בהמשך הרומאן יתברר ששלל האפשרויות המועלות בפרק הפותח במילים "כך אירע האסון" הוא רק אפס קצה של מכלול הניחושים שאופפים את המוות וגורמיו, ולכן ידיעה נחרצת לעולם לא תהיה אפשרית. גם על ידיעת סיבות מותו של אוסטאשינסקי יהיה על יואל לוותר. הפאטרון שנאלץ לשלוח את אוסטאשינסקי למשימה בבאנגוק במקום יואל, מבטיחו כנקמה: "אף פעם אתה לא תדע איך זה קרה. אני בעצמי אדאג שאף פעם לא תדע. אתה תצטרך לחיות עם זה" (עמ' 147). ויואל אמנם חי עם זה, ועוד איך.

בצר צמאנו הגדול לדעת מה אירע, "שמחת סתרים זורמת בחזהו": "מת? סימן שנכשל. מתה? הפסידה. צר מאד. אני חי — סימן שצדקתי!" (עמ' 152). במעבר מלשון זכר ללשון נקבה — לשון שאין לה מקום בקונטקסט הנוכחי — מקיים יואל בתוכו אנלוגיה בין מותו של חברו למותה של אשתו. אנלוגיה זו מתחזקת אם שמים לב ש"שמחת-סתרים" הפיק גם לפעמים יואל מהמחשבה "כי מות עבריה מסמן את תבוסתה והוא ונטע (בתו) יצאו לבסוף מנצחים" (עמ' 112). תפיסת החיים והמות כבחירה חופשית עולה גם מדבריהם של דמויות משנה כמו נקדימון לובלין ואוסטאשינסקי האב. נקדימון אומר על אחותו, ש"אם משהו עוד היה משנה לה אולי היא היתה נשארת" (עמ' 123), והאב אומר על בנו, "והרי גם הוא על-פי דרכו טירוריסט היה. ואם מחפש כל אדם את מותו, את מותו הפרטי, היופה לו, נו, הרי סוף-סוף ברבות הימים ימצאנו." מותה של עבריה היודעת — תמיד אמרה ליואל שהיא מבינה אותו, ויואל לא ידע עד יום מותה מה ואיך היא מבינה — מומחשים בדברי הליצנות של אביה על חוה אמנו: "חתיכת מפגרת כזאת, איפה היה השכל שלה, היתה צריכה לאכול תפוח מהעץ השני. אבל הבדיחה זה שבשביל שיהיה לה השכל לאכול מהעץ השני היתה צריכה לפני זה לאכול מהראשון. וככה כולנו נדפקנו" (עמ' 101). משמע, העץ השני, עץ החיים, מועדף על העץ הראשון, עץ הדעת. יואל בחר בעץ השני ולמד לוותר על הראשון, ואולי בעצם מתוך בחירה חופשית וויתור על הראשון כי ידע שלדעת פירושו ברמה מסויימת למות, או להיות מסולק מגן-העדר, ויהא זה גן-עדן של טיפשים. פעמיים ברומאן דוחה יואל מידע, לא אינפורמציה מודיעינית שאותה היה מומחה להשיג, אלא ידיעת אשתו וידיעת היותו, שלכאורה היו יקרים לו מכל. פעם עבריה, זו שכל כך קשה לדעת אותה, ולא במוכן המקראי של המילה (אחיה מתאר את ראשה כ"מלא אין כניסה מכל הצדדים") באה אל יואל ואמרה, "תשמע. לא טוב לי". יואל, כשהבין שלא מדובר במשהו פיזי, התחמק וענה "זה יעבור עבריה" (עמ' 151). האם פחדו מלדעת הוא שהעביר את עבריה מהחיים. איך אפשר לדעת? ואם כן, הבחירה בחיים על חשבון לדעת היא בחירה פרובלמטית, לא מחוסרת סכנות-מות. הזדמנות נוספת לדעת שנדחתה היא ידיעת היותו.

"עוד כמה זמן אני ימות יואל", אומרת לו אמו, "ואחרי זה פתאום אתה נורא תרצה לשאול ממני שאלות כל מיני. לא יותר טוב לך שתתחיל לשאול עכשיו? דברים מה אני יודעת עליך, אף אחד לא יודע" (עמ' 191). יואל אינו רוצה לדעת. איך אפשר ליישב את הסתירה בין השאיפה המתמדת של יואל לברר לעצמו חידות, לבין דחייתו הזדמנויות נדירות לדעת את מהות חייו? סתירה זו אינה מתיישבת כי רומאן מרגלים שיצא לפתור את תעלומות הנפש לא יכול להסתיים בתשובה. אולי רק ב"הבהוב חטוף שאסור להחמיץ אותו ואסור להיתפס בו בהיסח הדעת. מפני שאולי הוא מסמן את אשר לנכחו מה יש לנו. זולת התפעמות וענווה."

אם יש מסר פוליטי ברומאן של עוז אז זה עולה בקנה אחד עם מה שהוא מטיף תמיד: לוותר... כדי לזכות בחיים. היאחזות רמת-לוטן מן הגדה מועתקת לפרבר תל-אביבי, ושם "הרימון שני הזיתים והתמר" (עמ' 169) נותנים פריים. גם שם, בלב הכרך, יש מקום להתנדבות וחלוציות. יואל שהחל לעבוד שני חצאי לילות מדי שבוע כסאניטאר-מתנדב מתמסר בדומייה ובהתעלות פנימית להרגשה שמצאה לה עוד קודם שביתה בלבו: "אני חי. על כן אני משתתף. ולא המתים" (עמ' 196). יואל לא נסע לבאנגוק ועזב את השרות כי הוא מרגיש שבהשתעבודות לארגון טמון המות ואין הרואיקה במות: "אבל הוא והם וכולם לא יסתפקו בפחות מאשר כל חיי וכל החיים של כולם, גם של נטע, ואת זה אני לא נותן. גמרנו. אם כל החיים הם קודש לקדושת החיים וכל זה, הלא אין הם חיים כי אם מוות" (עמ' 188). ויואל חוזר לעבודות הבית והגינה. בתמונה יחידה במינה שבה יואל שותל שתילים "מתקדם מן החוץ פנימה אל עבר פתח הבית, והנה פתאום בתו מולו שותלת מבפנים החוצה" (עמ' 102) — וריאציה מקורית של בת יפתח היוצאת מפתח הבית, "מבפנים החוצה", לקדם פניו של אביה — תומך עוז בהחלטתו של יואל לא להקריב את בתו, להימנע מקורבנות שוא, לבחור בחיים. קדושת החיים האינסטינקטיבית של יואל כ"לדעת אשה" עומדת בניגוד לקדושת המות — מחקר האנליטי הקר של אלק, גיבור הרומאן הקודם של עוז, "קופסה שחורה". אבל המסר של עוז בשתי היצירות, השונות מאוד זה מזו, הוא אחד. ■

לְרוֹי גֵּוֹנֶס

הלחצים

הַאֲהָבָה לֹחֶצֶת
אֶת הָאִישׁ הַצָּעִיר. הַפֶּעַם
הָרִאשׁוֹנָה שְׁלוֹ. הוּא צָפָה
שֶׁתִּהְיֶה עוֹר פָּרַח כְּתֵם
שֶׁל סֵפֶר שִׁירָה.
חָכָה לְמַשְׁהוֹ קֵל יוֹסֵב.
לְרַעֲיוֹן. לֹא לְכָאֵב מְשׁוּם
כְּשֶׁמֶשׁ הַמַּגִּיחָה חֲדָשָׁה, נוֹטֶפֶת מֵהַנֶּהָר מֵיָלֵן.

וּבְרָאוֹתוֹ
אוֹתָהּ,
הוּא אֹמֵר:
"הִיא עֲרֶפֶל יָרֵק, שֶׁתּוֹפֵס וְחַתֵּק אֶת הָעִיר"
וּמְפָנָה אֶת גֵּוֹנֶס.

לְרוֹי גֵּוֹנֶס. מְשׁוֹרֵר, סוֹפֵר מַחְזָאִי (נוֹלַד ב־1938 בְּנוֹי גִּירְסִי). שִׁירָתוֹ כְּתוּבָה עַל נִייר זְכוּפִיית גִּיאוֹי, וְלֹא פֶעַם רַאֲוֹ אוֹתוֹ גַּם מַחְזִיק שֶׁלֵּט בַּהֲפַנְגָה שְׁחוּרָה. קוֹנֵי אֹר, הַמְתַּרְגֵּם, בָּחַר אֶת "הַלַּחְצִים" מִתּוֹךְ קוֹבֵץ הַשִּׁירִים "הַמְרַצָּה הַמַּת".

הצי פינה

רוני סומק

"על גדות המים"

אבא קובנר — שנתיים למותו

מרים דרור

אבא קובנר

אך במקום לתאר את הקולות, מתאר קובנר את המראות. הוא מדבר על "צ'ללים על הגל הנאצק, גל דוחק וגל דוחה". על-ידי כך נרמזת ההתרחשוּת הצפויה בדרך של השאלה: המאבק הוא כביכול מאבק איתנים בתוך הנהר, ולא בתוך ההמון האנושי. ועם זאת, הרי אני עומדים על גדת-הנהר, ואין דבר טבעי יותר מן הגלים הנאבקים בו. האם פותחת בדיבור, והיא הדוחקת בכיתה, והבת עונה לה, והיא הדוחה את אימה. "לצידך אַעבור" מתחננת האם. והבת עונה בשלילה, כאשר השלילה איננה אלא תיאור הריאליה, וכולה אמת: "שְׁעָרוֹתַי שִׁיבָה, אָמִי" ו:פְּנִיךָ שִׁיבָה, אָמִי". והדיאלוג הקשה נקי מתיאור רגשות, להוציא שלוש מילים מרמזות: "אל תגידי בבכי". לא אוכל להכניס במסגרת זו לתיפקודן של רמיזות מקראיות או ספרותיות בשיר הזה, אבל מי ששומע את "אל תגידי בַּגֵּת" עולה מן הטקסט, יבין על מה אני מדברת.

בנקודה זו מעביר אותנו קובנר מן הדמויות הפועלות אל הרקע — משהו, שמזכיר את המקהלה בטרגדיות היווניות העתיקות. כאן ממלאות "העדה" ו"הקבוצה" את התפקיד של

"על גדות המים" היא האבן העשירית במניין אבני (או: פרקי) הפואמה "המפתח צללי". הפואמה כולה מספרת במרומו את סיפור היציאה מן הגיטו, כזכות-חיים שניתנה למעטים בלבד, לצעירים. וכל הטראגיות הכרוכה בהטלת גורל לחיים ולמוות, מרוכזת כאן במאבק-אהבה של שתי דמויות: אם ובת, ושל שני כוחות המושכים אותן כל אחת לעברו. הוא. האם היא אחת מן "העדה", אחת מן "האָלף", אחת מקהלה-יהודים העצור בגיטו, הנדרן למוות וממתין לו בחוסר-אונים, והבת היא אחת מן "הקבוצה", אחת מן הצעירים שנטלו גורלם בידיהם, שחצו את הגשר שהוטל מעל הנהר ויצאו אל היער ללחום. אם יש תקוות-חיים, היא קיימת בעולמם של היוצאים ללחום. וגם האם, ככל בן-תמותה המבקש לחיות יודעת זאת, ועל כן מבקשת להצטרף אל בִּיתָהּ. אבל אין כל אפשרות להעביר את כל "העדה", את כל "האלף" מגדת-המוות לגדת-תקוות-החיים של הנהר, ועל-כן הופך המאבק בין שני הכוחות למאבק טראגי כל-כך: כל מי שלא נכלל ב"קבוצה", איננו יכול לצאת עימה לדרך, גם אם ינסה. במילות השיר: ולו גם יכרוך סרט בשערו, ילבש את שמלת כלולותיו, וינסה להיראות צעיר.

ואין המדובר בתרגיל אינטלקטואלי ספרותי, אלא בחווייה אמיתית. אני מסיקה זאת מדבריו של אבא קובנר במסתו "שיבה מן המְּאָוֹב" ("על הגשר הצר", ע' 154), ומתשובתו על שאלה ששאלתיו פעם בנושא זה, ואשר הפנתה אותי אל המסה הזו: "כל מה שיש לי לומר על כך, כתוב שם", אמר לי. ואלה דבריו:

כפואמה הם אָלף, אך הם היו אָלף זוגות עיניים. שראו, ששמעו, שתהו. הם גם ניסו להתקיים. כ"טיפה על חודה של סכין". אך עד בואם אל היאוש — עוד היו להם שמים. הם היו, אם תרצו, נלעגים וראויים להערצה. אך בהיקרעם בין יאוש לתקווה, בהיורקם לעבר גלגל הצלה סמור, שהחבל שלו ממשי וגם כוזב, ובנסיונם להיאחז, במאוחר, בחבל הדק הזה, הם פתאום אָלף ראשים. כעדר נדרס ודורס. מדוע, איפוא, מתרחשת תמונה קטלנית זאת במעמד שנים-עשר הנערים? ולא — נאמר — במעמד הגרמנים? מדוע הטלתי את העימות הנורא הזה, עם המבט הארוך והאפל של האָלף — על קבוצת הנערים? ומדוע דווקא מתוכם צריך לצאת זה שמצווה, מוקד, "חוצה תבל השניים" וגזר — מי לחיים ומי למוות? ומדוע דמי הורים שפוכים לרגליהם ולא על פניו של האשם האמיתי? נדמה לי, שכאן מתפלגים המאורע ההיסטורי והתוויה האחרת, שמקנה נהם מקורו של כל השיר. אולי אחטא אם אומר, שבקוראי היום, מקץ 20 שנה, מתברר לי פתאום, שאני מבין יותר ברור את לשון השיר שכתבתי. היום, בקריאה חוזרת, אני מבין — אם לומר ביתר גילוי-לב — שאז כתבתי אמת. והאמת היא, כי האשם האמיתי הוא לא זה שנידון בבתי-משפט, לא זה שהוסגר בשמו המפורש, כפושע, אל ספרי ההיסטוריה. האשם האמיתי יהיה זה, שישא את סיטואציה האשם של חייו לצמיתות.

יש ריצוי בעונש על פשע, יש מחיקת עוונות על-ידי מחילה, על-ידי צדקה, על-ידי זוהר-בשובה. אך אין למחוק נסיון חיים. אין למחוק עמידת איך-אונים נוכח הנוקבת והמרושעת שבהכרעות הכפירות: מי לחיים ומי למוות. אם השנים-עשר התנסו בנסיון הזה, ישאו זאת כל חייהם. הם — ולא האפורי-במדים, שהוא מחוץ לפואמה הזאת.

כי לא קָן נע ונד בעולם. דומה כי הַבֵּל. ואם אלה השנים-עשר הם בני-בניו. הם נעים ונדים בעולם, והם ישאו את האשמה כלבם, הם ולא אחר. ילדים-נערים, שחיייהם תלויים מנגד, ותוך שעה אחת כמו העלו את חייהם בגורל, ועוד הם מעלים את חייהם בגורל — הם נקלעים לסיטואציה בה עליהם להרוץ גורל של זולתם. היש כפרה לחיים כאלה?

כיצד כל זה הופך לשיר? ע"י שילוב יחד של דיאלוגים דרמטיים בין הבת והאם, עם תיאור עקיף וסמוי של עמדות "העדה" ("האָלף") וה"קבוצה". השיר נפתח בתיאור של קול ההמון על שפת המים.

המקהלה. אבל הן אינן מדברות. המספר מתאר את עמדתן כלפי המתרחש, כמו בפתיחת השיר, בדרך ההשאלה:

רֵאָתָה הַקְּבוּצָה אֶת הַבֵּת. רֵאָתָה אֶת הָאֵם. יְדֵי הַקְּבוּצָה קְפוּצוֹת, וְלֹא קָרְאוּהָ בְּשֵׁם.

וְהַעֲדָה עוֹמֶדֶת צְפוּפָה. מְבֹטָה אַרְףּ הוּא וְאֶפֶל מֵאֵד. רְאוּ —

אבא קובנר

על גדות המים

וְהַגֵּדָה הַמִּסָּה מֵאֵד. נִדְמָה, אָלֶף מִזֶּה וְאָלֶף מִזֶּה. וְצִלְלִים עַל הַגֵּל הַנָּאֶצֶק. גֵּל דוֹחֵק וְגֵל דוֹחָה.

לְצִדְךָ אַעְבֹּר.

לְצִדְךָ אַעְבֹּר, בְּתִי.

אֵיךְ נִזְכַּל? לְשַׁעְרוֹתַיךָ רְאִי.

שַׁעְרוֹתַיךָ שִׁיבָה, אָמִי.

אֶת סוּרְרֶךְךָ, בְּתִי.

וְאֶת הַסֵּרֶט הַזֶּה בְּרֵאשִׁי.

פְּנִיךָ שִׁיבָה, אָמִי.

אֵל תְּגִידִי בְּבִכִי. הַלְבִּישִׁי צֵלִי

לְבִתִּי. אֶת שְׂמֵלַת כְּלוּלוֹתַי

וְלְצִדְךָ, לְסִגְלָה

אַעְבֹּר, בְּתִי.

רֵאָתָה הַקְּבוּצָה אֶת הַבֵּת. רֵאָתָה אֶת הָאֵם.

יְדֵי הַקְּבוּצָה קְפוּצוֹת, וְלֹא קָרְאוּהָ בְּשֵׁם.

וְהַעֲדָה עוֹמֶדֶת צְפוּפָה. מְבֹטָה אַרְףּ הוּא

וְאֶפֶל מֵאֵד. רְאוּ —

וְצִדְךָ בְּאָלֶף קוֹל, זְמַנָּה!

צֵאִי, אֲזַ פִּקְדָה הַקְּבוּצָה.

וְהַפְּנִים סִלַּע וְנִשְׁטָף. עֵינַי סִכִּין לְעַם הַנִּחְתָּה.

בֵּין גֵּל שׁוֹעֵט וְגֵל יוֹרֵט

אֵם תְּלַחֶה בְּשִׁבְלִי שֶׁל בֵּת:

לַעֲת כְּזֹאת, אֵיךְ תְּשַׁלְּכִינִי

(בַּת? בֵּת?)

אֶתְמוּל, רַק אֶתְמוּל הַחֻזְקָה בְּחִיקִי

(בַּת בַּת)

וְשָׁרִי. עוֹד תְּלַכִּי חַי —

(בַּת בַּת)

בְּנֵי אָדָם! אֲנָשִׁים אַחִים כְּלָנוּ, יְחִידָתִי הִיא

מִכָּל יְנוּקִי.

וְהַגֵּדָה מְלֵאָה אֲנָשִׁים אַחִים. רַק מְבֹטָם אַרְףּ הוּא וְאֶפֶל.

הַסֵּנֶה אַחֹר הָאֵם. הַבֵּת בְּכַחְבָּל אַחֲרֶיהָ, רַק צַעֲדָה כּוֹשֵׁל.

אִם אֶלֶף אַחֲרֶיךָ, אָמִי

(עֲמִידָה הָאֵם

אֶכֶן אֵילִנִּית עַל גְּדוֹת הַמַּיִם)

לֹא לַחַיִּים אֲנִי הוֹלֵכֶת

(וְהָאֵם עַל גְּדוֹת הַמַּיִם)

הַטּוֹב לָךְ מוֹתָנוּ כְּשֵׁנִים, אָמִרִי.

(אֵם עַל גְּדוֹת הַמַּיִם)

אִמָּא'לֶה! רְאִי,

הַגֵּשֶׁר הַשֵּׁל. הַבְּחוּרִים יוֹצְאִים לְיַעַר.

אִמָּרָה הָאֵם

וְעֵינַיָה שְׂכָלוֹת:

לֹא עֲלִיךְ קִלְלָתִי. לְכִי,

בְּאֲדָנְקִי שְׁמוּר לִי תַעַר.

אֲזַ הִיָּתָה הַגֵּדָה מִישׁוּר. אָדָם מֵאָדָם

נִכְפָּה, נִפְלָה חוּמָה.

מֵאָחֶר.

זעקה באלף קול, זקנה!
צאי, אזי פקדה הקבוצה.

ה"עדה" מגלה את ניסיון ההערמה של האם, וכמו בהרבה מקרים אחרים, אין היא מוכנה להשלים עם היוצא-מן-הכלל: העדה זועקת "באלף קול: זקנה!" — והקבוצה פוקדת על האם לצאת מתוכה.

מעמד זה מתואר ע"י קובנר כך:

והפנים קלע נשטף. עיני סכין לעם הנחת.
בין גל שועט וגל יורט.
אם תלויה בשבל של בת:

שוב: לא פני האדם מתוארים, אלא פני הסלע. הגל ה"דוחק" הופך ל"שועט"; הגל ה"דוחה" הופך ל"יורט". והאם הופכת ל"תלויה בשבל של בת", כשהמילה "תלויה" צוברת קונוטציות קשות נוספות.

כאן עובר קובנר למונולוג, המתנהל בשני קולות: האם היא הדוברת — בקול רם, ובעמקי ליבה. בקול רם היא אומרת:

לעת פזאת, איך תשליכני
(בת? בת?)
אתמול, רק אתמול התנוקת פחיקי
(בת בת)
ושרי. עוד תלבי מי —

ובלבה, במלים המובאות בסוגריים, היא שואלת-קוראת-זועקת: "(בת? בת?)", "(בת בת)", "(בת בת)..."

סיום המונולוג הוא בקריאה אל הקהל:

בני אדם! אנשים אחים פלנו, יחידתי היא
מקל ינוקי.

והמספר חוזר ומאשר זאת: "והגדה מלאה אנשים אחים", אבל אין הם יכולים לעזור: "רק מבטם ארף הוא ואפל". האם, שעליה נאמר קודם שהיא "תלויה בשבל של בת" — גוררת אחריה עכשיו את ביתה:

הסנה אחור האם. הבת ככחבל אתריה. רק צעדה כושל.

ושוב מתרכזת העלילה בדאיאלוג שבין השתיים, שבו שיאה של הטרגרדיה. דבריה הקשים של הבת אל האם: "הטוב לך מותנו בשנים, אקרי.", והוויתור של האם:

לא עלך קלתי. לכי,
בארנקי שמור לי תער.

מבחינה שירית, קטע זה הוא מעניין ביותר, משום שעם היותו שיא עלילתי, הוא גם כרוך יחד את הדאיאלוג הדרמטי עם התיאור הלירי-סיפורי המתרכז בדמות האם, ומובא במשולב בתוך הטקסט, כאמצעות הסוגריים. נוצר כאן אפקט דרמטי אמיתי: אנו שומעים את דברי הבת, אבל רואים את האם. בראשית דברי הבת, מתוארת האם כ"אבן אילנית על גדות המים". כלומר, אבן שאיננה נושאת פרי. אדישה. בהמשך, היא "האם על גדות המים". וכשמוטלת השאלה הקשה: "הטוב לך מותנו בשנים?" — היא הופכת ל"אם על גדות המים". ודווקא כשהיא מופיעה ללא יידוע (לא האם, אלא אם סתם), זועקת אליה הבת:

אמא! לא ראי.
הגשר הטל. הכחורים יוצאים ליער.

וזוהי נקודת השבירה והוויתור של האם. ברגע האחרון היא המוותרת. האם היא ככל אם, דווקא בשל היותה "אמא! לא!" והיטיב קובנר לתאר את המתרחש בתוך נפשה,

אבא קובנר — וועידת אגודת הסופרים, 1983

אורה לוטן

ציפור באיגואסו

צפור קטנה
בגל כף יד
אפרה
לא צפור מיתדת
צבעה ספק אפר
ספק לא צבע
בשמבול צרפלי רסיסים ערפלו צורתה
קטנה היתה
צפור קטנה
שהעזה לעוף
בתוך ענן סמיך של ערפל
אל לב האימה, המפלאה
של מפלי מים גועשים
באיגואסו

רועדת
מלאתי יראת
בפני הרוח המעזה
רוח צפור קטנה
אל מול עצמת היפי והרוח
ולו במחיר החיים.

באבחנה תיאורית קטנה. כל מה שהוא אומר על האם הוא, כי "עיניה שפולות". והרי אין זו אמת אם אכן הבת היא יוצאת לחיים! אלא שזו האמת הפנימית העמוקה של האם. הוויתור לבת הוא וויתור על הקשר ביניהן. עיניה שכולות כי שוב אין לה בת. ובאנרקה שמור לה תער, כי אין טעם לחייה ללא הבת.

השיר מסתיים בתיאור חוזר של המתרחש על דרך ההשאלה על גדת-הנהר: "אז היתה הגדה מישור". אנו שומעים את "והיה העקב למישור" ברקע, ואנו מבינים את רוגע הגלים הנוכחי: "אדם מאדם / נכהל, נפלה חומה". אומר קובנר, ומוסיף: "מאוחר".

הנהר ממשיך לזרום. אך קובנר, שיודע ומעיד כי "האשם האמיתי יהיה זה שיישא את סיטואציית האשם של חייו לצמיתות", אומר בשיר האחרון של הפואמה הזאת: "נאף! המתיני, בת. / את דמי האם בשק / שאי נא על פתך. / הולכת את / לפני העם. אני / המאסף." (אבן י"ב: בנגו, שיר 2).

הגדה הפכה למישור, בזכות הוויתור ובמחירו. אך האמת הלירית, והדרמטית של השיר, היא בידיעה האנושית כי "מאוחר"; או כדבריו של אבא קובנר במלים המסיימות את הפואמה "המפתח צלל":

בסופו של דבר
פלנו נצחנו.
המת. והחי.

מלון רמת-אביב

מברך את "עיתון 77" –
משתתפיו וקוראיו

בברכת שנה טובה
שנת יצירה ושלום

151, HAIFA ROAD
41 31 81 • טלפון 17210 • ת. ד. 61 170
TEL-AVIV 61 170 • P.O.B. 17210 • TEL. 41 31 81

מלון רמת אביב
RAMAT AVIV HOTEL

חובת צעקה!! רכשן להמת ולחיסך

יצא לאור גליון מס' 2 של ח"ץ – חובת צעקה – כתב עת חדש לחינוך ולהגות בהוצאת המרכז לתרבות וחינוך בהסתדרות הכללית.

פרופ' אדיר כהן, עורך ח"ץ:

"ח"ץ מבקש להזעיק אליו מחנכים ומורים, הוגים ויוצרים, סופרים ואמנים, פעילי תרבות ואנשי מעשה, חוקרים ואנשי מדע, פוליטיקאים ומנהיגים, שאינם משלימים עם אובדן החזון ואפס המעשה, המחפשים דרך, המתלבטים ומתמודדים, המבקשים לטלטל את כולנו משלוותנו המדומה".

המשתתפים בחוברת מס' 2 (לפי סדר א"ב): ד"ר יוסי אופיר, יצחק א. אורפז, אבישי איל, ד"ר עפרה אילון, ד"ר נמרוד אלוני, ד"ר מג'ד אלחג', אריה בן-גוריון, פרופ' נורית גוברין, אלכס זהבי, פרופ' אברהם יוגב, ד"ר רות לין, מארי, אלכסנדר מנור, סילביה פלאט, עודד פלד, מנחם רגב, גיורא רוזן, צבי רפאלי, פרופ' סם ש. רקובר, פרופ' חיים שוהם. הרשמת המנויים לח"ץ בעיצומה. נשמח לכלול אותך בין מנויינו.

גזור ושלח

גזור ושלח

גזור ושלח

לכבוד המחלקה לחינוך – מערכת ח"ץ

המרכז לתרבות ולחינוך

רח' ארלוזורוב 93, תל-אביב

אני מעוניין לחתום על הרבעון ח"ץ לשנת 1989. אנא שלחו אלי לפי הפרטים הבאים:

שם משפחה

כתובת מיקוד

טלפון

רצ"ב צ"ק ע"ס 40 לפקודת "המרכז לתרבות ולחינוך" עבור שנת מינוי 1989.

חתימה _____

הכתבת וגם רצחת?

פרשת ניטשה ושו"ת

יעקב גולומב

ניטשה ואמו

רשימה זו תעסוק באחריותו המוסרית של הוגה-דעות דגול למעשים נפשעים, שנעשו תוך שימוש מעוות בכתביו, עיוות שהצדיק, כביכול, ונתן לגיטימציה לאותם קלגסי העט, שעשו בהגותו כחפצם. במלים אחרות: מה מידת אחריותו האישית של איש רוח מהפכני, מתסיס ומקורי למעשים ברבריים שנעשו בשמו על-ידי תלוינים שתלו את תורתו, או יותר נכון את סירוסיה של תורה זו, כדגל אידיאולוגי שהתנוסס מעל לשדות קרב עקובי-דם ומלאי זוועה ורצח עם? המניע המיידי (אם כי לא היחיד) להגיגים אלה הוא הופעת מאמרו של דוד אוחנה (ב"הארץ", 12.5.89): "אירופה מביטה בעברה".

במאמר זה, שבו מופיעים תצלומיהם של היטלר ומוסוליני ומתחתם תצלום ענק של ניטשה עם הכותרת: "נותן ההשראה", טוען המחבר כי ניטשה הכשיר את "דרכה של הוטליטריות", וש"משמעותה האפשרית של הניהיליזם הניטשיאני" ו"מסקנתו המוכרחת" היא הופעת הנאציזם באירופה. בכך מצטרף אוחנה לטענה לא מעטה של פרשנים ניטשיאנים המטילים על מחבר "כה אמר זרתוסטרא" אחריות בלתי מבוטלת לאירועים המזוויעים ביותר במאה העשרים, שנעשו תחת פיקודו הישיר של מחבר "מאבקי". אינני רוצה לעסוק כאן בהרחבה ברהביליטציה של ניטשה כי למרות פרסומים מסוג זה אין הוא זקוק יותר לכתבי-הגנה מפורטים והגותו, העומדת בזכות עצמה, והשפעתה העצומה והחיובית מוכרות היטב.

בעניין הרהביליטציה לניטשה האיש מכל סרח עורף מעוות שתלו בו הנאצים הגדיל כבר לעסוק בשעתו וולטר קאופמן (וראה את ספרו: "ניטשה: פילוסוף, פסיכולוג אנטיכריסט", הוצאת שוקן, ת"א 1982), וגם אני הוספתי את תרומתי הצנועה בנושא זה בנספח לספרי: "הפיתוי לעוצמה" (ירושלים, מאגנס, תשמ"ז). כאן אסתפק בציטטה אופיינית אחת ממכתבו של ניטשה לאחותו, שהיתה הראשונה לנצל לרעה את מחלתו של אחיה וגייסה את רסיסי הגותו לשרותיהם של הנאצים (בכללם בעלה):

"את עשית את אחת השטויות הגדולות ביותר — לעצמך ולי! התחברותך לאנטי-שמיות מבטאת דבר זר ומנוכר ביותר לכל אורח חיי — ועניין זה מעורר בי טינה רבה ומרה שחורה. כבוד הוא בשבילי להיות נקי לחלוטין וחד-משמעי ביחס לאנטי-שמיות, דהיינו להופיע כמתנגד לה — כפי שאני עושה זאת בכתבי... העובדה ששמו של זרתוסטרא מופיע בעיתון אנטי-שמי נפוץ גורמת לי בחילה ומחליאה אותי ללא נשוא" (חג המולד, 1887, תרגום שלי).

ניטשה עצמו, שדיוני בו ישמש כאן רק מקרה פרדיגמטי מובהק לנושא אחריותם של גדולי הרוח ליישומים נפשעים בכתביהם, חזה באפשרות, המחרידה לדיו, של שימושים "מסוכנים" ומעוותים בספריו:

"ישנם ספרים שערכם לנפש ולבריאות יפה מן הקצה אל הקצה, לפי מה שהם משרתים — את הנפש השפלה, את דחפי החיים הנמוכים יותר, או את הנפש הגבוהה ואת כוחות החיים האיתנים יותר: לגבי הראשונים ספרים אלה מסוכנים הם, מפוררים, ממיסים, לגבי האחרונים — כרוזי אתגר הם, קולות, הקוראים לאמיצים ביותר אל האומץ שלהם עצמם"

בגלל טענות שרשמו לזכותו בטעות, ושלמעשה נדחו על-ידיו מכל וכל, כבזויות ביותר.

כתגובת-נגד להתלהבותם של הנאצים ממנו — לאחר מלחמת-העולם השנייה — בקשו אינטלקטואלים רבים, לנקות כליל את הפילוסופיה משמו והחלו להתייחס אליו כאל "איש מטורף" וכהוגה שהפילוסופיה הבשלה שלו שקפה, כביכול, את מצבו הנפשי המדורדר וש"שגעונו הוא גולת-הכותרת של מחשבתו". והרי שגעונו היה, כידוע לכל מי שבקי בפרשת חייו, רק "גולת-כותרת" של שיתוק כללי אורגני, שנבע, ככל הנראה ממחלת סיפיליס ממארת.

מכל מקום ה"פרשנים" הנאצים (ואחות ניטשה בכללם) ניצלו היטב את עובדת מחלתו הממושכת, שבעטייה חי כצמח בעשר השנים האחרונות לחייו ולא יכול היה כבר להתנגד לסירוסים שנעשו בלא ידיעתו בכתביו. כך מוצאים אנו קטעים שנלקטו ונגזרו מכתביו ושימשו את הנאצים כדי "להוכיח" שניטשה היה תומך נלהב של רעיונותיהם, למשל:

בעוד שלרעיון שלו, העוסק ב"גזע האדונים" אין ולא כלום עם מושג הגזע הביולוגי ועם לאומנות, הפך מושג זה בידי "האינטלקטואלים" הנאציים כמייצג את הגזע הארי העליון.

מושגו המרכזי של ניטשה העוצמה — (MACHT), מציין איכויות נפשיות נדירות המצויות באמן גדול ובהוגה אותנטי. ניטשה מנגיד במפורש עוצמה

"מעבר לטוב ולרוע", ע' 30, תרגם ישראל אלדד, שוקן. (תשכ"ח).

דברים אלה מזכירים מימרה מבריקה (כמדומה של לה-רושפוקו): "ספר טוב הוא כמו ראי — אם קוף הציץ לתוכו שום קדוש לא ניבט מתוכו". אולם מה שחשוב כאן לענייננו היא העובדה המתמיהה משהו, שאף כי ניטשה ניבא שישתמשו בספריו לרעה הרי זה לא מנע ממנו מלהמשיך ולכתוב, מלהמשיך ולפרסם את חיבוריו. וברור בעליל שהוא היה ער לעובדה שספריו יפלו להרבה "נפשות שפלות" גרמניות בנות-זמנו, שבהם נלחם ללא-הרף וביקרום בחריפות רבה. האם דבר זה לא הופך אותו לאחראי לפשעים הנוראים שנעשו מטעמם, כביכול, של ספריו? אולם לפני שאשיב חייב אני תחילה לעסוק בשאלה רלבנטית אחרת והיא: מה היה בספרים אלה, שכה הקל על סירוסיהם ומה איפשר את השימוש המזוויע בהם בידי הנציונל-סוציאליסטים?

שהרי היו אלה דווקא האידאולוגים הנאציים שהנחיתו ראשונים על ניטשה את הפגיעה הקשה מכל בכך שהכתירו אותו כפילוסוף הרשמי שלהם. מפורסמת למדי — בהקשר זה — התמונה הידועה, שבה עומד היטלר בראת כבוד מול פסלו של ניטשה בווימאר (תמונה זו, אגב, הופיעה גם בשבועון הגרמני רב התפוצה DER SPIEGEL ב-14 ביוני 1981). וכך ניטשה היה מוערף כקדוש בגלל הטעמים הגרועים ביותר ושכחו את שמו

רוחנית זו לכוח גולמי גם המצויין על-ידי במונח KRAFT — אולם מושג זה של עוצמה סורס ללא היכר בידי הנאצים, שחשבו כי הוא מצוין את הרייך המיליטאנטי, שבו ראה ניטשה את הביטוי הגלוי והרה-אסון ביותר של העם הגרמני.

"מחיר השלטון יקר הוא. השלטון מטמטם... הגרמנים — פעם הלא נחשבו לעם ההוגים: האם בכלל הוגים הם ערייין? ... הפוליטיקה בלעה כל חלקה טובה של רצינות לגבי עניינים שברוח — גרמניה, גרמניה מעל לכל", חוששני שעם סיסמא זו הקין הקין על הפילוסופיה הגרמנית" ("שקיעת האלילים", תרגום: אלדר, שוקן, תשל"ג).

ושוב, "על-אדם", המוצג על-ידי זרתוסטרא, דומה במהותו לזרתוסטרא עצמו — בכך שהוא אישיות המחוננת בעוצמה נפשית איתנה היכולה לשאת בדידות גדולה והיא מתייחדת בכוחו יצירתי מעורן ובנדיבות לב. לאידאל ניטשיאני זה אין ולא כלום עם הגיבורים האלמים, צמאי הדם של ההיסטוריה הצבאית כמו איטליה, ג'ינגיס-חאן והיטלר עצמו. בעוד שעל-פי "הפרשנות" שמטעם המפלגה הנאצית, הופך העל-אדם ל"בסטייה הבלונדית" של הרייך הגרמני המזנקת לכיבושה של אירופה. למעשה, המטבע הלשונית בה משתמש ניטשה: "הבסטיה הבלונדית" מתייחסת ל"אריה", שהוא סמל להתגברות עצמית, לאוטונומיה ולחירות קיומית — ואין להעלות כלל על הדעת שהיא מייצגת את הטיפוס הארי הבלונדי ותכול העיניים, שאותו הללו הנאצים בהשראת מנהיגם השחרור.

לכן יש אירוניה עצומה בכך שניטשה, אשר התפטר מתפקיד ההוראה כפרופסור לפילולוגיה באוניברסיטת באול, על-מנת להתחמק מכל תביעה להתאים את הגותו לדוקטרינות רשמיות כלשהן, מזוהה לעתים — גם בימינו אנו — כתומך נלהב של תנועה הפוליטית הדמגוגית ביותר, שהיתה כה זרה לרוחו, לחייו ולכל השקפת עולמו. פרשנים בודדים אף טוענים כי ניטשה היה אחראי במידה מסוימת לעיוותים שנעשו בהגותו ושהדרך הטובה ביותר לשפוט את העץ — היא על פי פירותיו. אולם השאלה המתעוררת כאן היא: האם אלה הם פירות לגיטימיים וטבעיים או שמא הם מושגלים על העץ מבחוץ ובאופן מלאכותי? למען תמונה מאוזנת יותר של סוגיה זו כפי שהיא התגלמה בניטשה חשוב לומר כי, אכן, ניתן לפגוש בהגותו ובעיקר בצורתה החיצונית כמה היבטים, שהקלו במקצת על הנאצים וסייעו להם בתהליכי הסירוס ו"התאמה". הרי אומרים כי 'אין עשן בלי אש' — אך אסור שנתעלם כאן מן השאלה המהותית יותר: כיצד רואים ומפרשים את המדורה שהיתה אמורה להצית, כביכול, את שריפות השואה הנאציות.

פרשנותי לניטשה, כפי שניסיתי לבססה בספרי שלעיל, היא שאכן יש לראות בספריו את אותם "כרוזי אתגר... הקוראים לאמיצים ביותר אל האומץ שלהם עצמם". דהיינו יש לראות בהתפלספותו אמצעי חינוכי לפיתוי הקורא להעזי ולהעפיל אל עוצמתו הרוחנית היצירתית ולחשוף אותה כמעש יצירתי ובדפוס חיים אותנטיים. ייעוד חינוכי זה, המבקש לעוררנו לתמורה באישיותנו ולמטפורה ממשית כחיינו (במשמעות המקורית של META-PHORA כשניו-צורה), מסביר את פשר הצורה הפיוטית, המתגרה ורבת הפאתוס, שניטשה עוטר בה את מסריו במתכוון, הצורה הבוטה, האפוריזם החד והמלוטש, הלשון הפיגוראטיבית, השימוש במיתוסים, בתוויות ובסיסמאות נועזות מיועדים לעורר בנו היענות ומהפך רגשיים שסייעו בתהליך הפיתוי. "כל דבר שהוא עמוק, אוהב את המסכה" קובע ניטשה, וכל דבר המתעתד לחנך אוהב את המסכה של העורמה, שמאחוריה מסתתר "הרבה טוב לב" ("מעבר לטוב ולרוע", סעיף 40).

דא-עקא, צורות לשוניות אלה, שנבעו בהכרח מייעודה המוצהר של התפלספותו והפכו את הספרות לבעלת ייעוד פילוסופי-קיומי במובהק, הן האחריות העיקריות לכך שמלאכת הסירוס הנאצית כה הצליחה בשעתה. האפוריזמים הפזורים, הבלתי-שיטתיים, הקצרים והדחוסים מאוד שלו מקשים לעתים בהשגת ההבנה הנכונה לגבי כוונותיו האמיתיות ומקלים על הוצאת דבריו מהקשרם הרחב יותר של משנתו והפיכתם למעין סיסמאות ודגלים — כשלעצמם, ובניתוק מן המערך ההגותי כולו הם ניתנים לשימוש מעוות ופוליטי.

כמו אפלטון, קירקגור ושופנהאור, היה ניטשה סופר מחונן ומבריק ולעתים מוקרבת הצגה פילוסופית בהירה של טיעונו לטובת האינטרסים הספרותיים שלו. הוא משולל לחלוטין את הטון הזהיר, היבש וחמור-הסבר של הפילוסוף המקצועי, סגנונו הספרותי רב-העוצמה (כמו, למשל, ב"כה אמר זרתוסטרא", שהוא אחד הספרים הקשים ביותר לפיענוח מכלל ספרותו) מקנה את האשלייה שבשורתו קלה לתפיסה, ושאין היא תובעת מן הקורא את גיוסה של כל האינטליגנציה שלו למען הבנתה. זוהי, כמובן, אשליה בלבד, הואיל וניטשה, כמו קירקגור, משתמש הרבה באירוניה דקה, בסופיסטיקה ובמסירה בלתי-ישירה על-מנת לפתות את קוראיו לאמץ לעצמם את הגותו הלכה למעשה.

אפשר, כמובן, לשרוף את הספרים ואת הסופרים (כך נהגו הנאצים),

אפשר גם לשרוף באמצעות ספרים (דוגמת האינקוויזיציה הספרדית).

אולם חשוב לומר כאן: אם לגיטימי לשפוט ספרים על-פי מידת השימוש

לרעה שעשו בהם — איזה ספר

נוצל יותר למטרות נקלות אלה

מאשר התנ"ך? והאם לא הגיעה

העת לשרוף גם את הקוראן בגלל

חומייני וסייעים קנאים למיניהם

שצמחו בצילו?

על-מנת לעורר את קוראיו מתרדמתם הקיומית הנינוחה ולהפיח בהם את הרצון והעוז לשינוי עצמי, צובע ניטשה לעתים את כתביו בדמטיזציות-יתר הטעונות טון רגשי גבוה מהמקובל בספרות הפילוסופית המסורתית. על-מנת להכניס את הקורא להלם אינטלקטואלי ולעוררו לתגובה רגשית ואישית עזה משתמש ניטשה במטפורות ציוריות רבות ("הבסטייה הבלונדית" היא רק אחת מהן, שאליה יש גם להוסיף מטבעות לשון כמו: "מוסר העבדים מול מוסר האדונים", "העל-אדם", "הרצון לעוצמה" ועוד). לרוב מושגים אלה יש משמעויות שניטשה כלל וכלל לא התכוון אליהן אם כי היה מודע לשימוש השלילי שאפשר לעשות בהם. מכאן באה נבואתו, שלגביה כמו לגבי שאר ניבוייו מבשיי השואה הוא צדק אף יותר ממה ששיער או העלה על דעתו:

"מן ההכרח הוא שתפיסותינו העילאיות תשמענה כדברי כסל, ובנסיבות מסוימות אף כפשעים, כל אימת שהן מגיעות ללא נטילת רשות, לאזוניים שלא הוכשרו ולא נועדו לכך" ("מעבר לטוב ולרוע", ע' 40).

האם ניתן להאשים ברצינות את ניטשה בכך ש"אזוניים" רבות מסוג זה, רבות יתר-על-המידה רחשו סביבו בשחר עלייתו של הנאציזם בגרמניה? אינני טוען כאן חלילה, שגם אזוניים של פרשנים מסויימים בימינו שייכות לסוג כזה של מאזיני ניטשה. הם הרי לא הולכים שולל אחרי הצורה החיצונית של המסרים הניטשיאנים, אלא מוצאים בתוכם הפילוסופי את הגרעין "נותן ההשראה" לאזוניים הנאציות, "שלא הוכשרו ולא נועדו לכך". גרעין זה הוא לדידם "הניהיליזם", שכביכול מצוי בשורשיה העמוקים של ההגות הניטשיאנית.

אוחנה אינו מגדיר ומפרט למה בדיוק הוא קורא "ניהיליזם", שהרי ישנם ביטויים רבים ומגוונים משלו. מצוי, למשל, ניהיליזם מטאפיסי, הקובע שהואיל ועולמנו הוא בבחינת כאוס משולל כל סדר וצורה, הרי שלא יתכן כלל להגיע לאיזושהי אמת אובייקטיבית בעלת משמעות תקפה על עולמנו זה. מצוי גם ניהיליזם הכרתי (אפיסטמולוגי), הקרוי בפשטות 'ספקנות', והטוען שאין ביכולתו של השכל האנושי המוגבל להשיג את האמיתות המוחלטות על עולמנו זה ועל מהות תפיסותינו והכרותינו. ניטשה החזיק, לדעת רוב פרשניו, בסוג זה של ניהיליזם, בין היתר, על-ידי הטוויית תורת הפרספקטיבות שלו, הקובעת ש"אין עובדות, אלא פרשנויות בלבד", ושאין פרספקטיבה אחת נכונה יותר מן האחרות. דהיינו לכולן אותה זכות לגיטימית ואין אחת מהן עולה (מבחינת "האמת", כביכול, שבה) על-פני האחרות. אצל ניטשה נועדה תורה זו, בין השאר, לאפשר את הפתיחות היצירתית — "לפתוח את השמים" לאינסוף מעשי-יצירה והעזה אינטלקטואליים. תורה זו אצל ניטשה היא ביטוי עליון לסובלנותו הבלתי-דוגמטית העמוקה, היוצאת כנגד כל עמדה תיאורטית הלוקחת את עצמה ברצינות-יתר ורואה את עצמה כתורה בלעדית ומוחלטת תוך פסילת שאר האפשרויות הפרשניות, בחינת — 'כזה ראה וקדש'. אבל נשגב מבינתי מה בין זה לבין האידאולוגיות "הטוטאליטריות" והדוגמטיות שעליהן מדברים הפרשנים המוצאים קשר ביניהם. מצוי גם ניהיליזם אתי, השולל כל אפשרות תיאורטית לכיסוס תבוני ולהצדקה תקפה ואובייקטיבית של ערכינו הרווחים עליהם מושתתת תרבותנו. בדרך-כלל נובע סוג זה של ניהיליזם ישירות מן הסוג הקודם. שהרי אם לא ניתן להשיג את האמת המוחלטת, לא ייתכן להיעזר בה לשם כיסוס הערכים והנורמות המוסריות של חברתנו. לכן דוגל ניטשה בסוג כזה של ניהיליזם.

אולם עיקר טענתי בהקשר זה היא נגד העמדה הפרשנית הקובעת, שניטשה לוקה גם (במה שאוחנה מכנה) "ניהיליזם 'קיומי'", כלומר בניהיליזם מעשי, ההופך את האדם באופן שרירותי למעין פסיכופאט הדוחה בפועל ובמו ידיו את הערכים כולם, וחי מן היד אל הפה כחיה טורפת בג'ונגל של החיים. ניטשה, להיפך, ביקש לחנך ולחסן את האדם לכדי היותו עמיד בפני אפשרות קיומית מחרידה כזו שנראתה "תמיד" בעיניו "כשיקוי המכשפות האמיתית" ("הולדתה של הטרגדיה", תרגום אלדר, שוקן, תשכ"ט, ע' 27). כך שסוגי הניהיליזם הקודמים לא יביאוהו לאימוץ התורה של 'כל דאליים גבר'. כל מאמציו הפילוסופיים של ניטשה נועדו, איפוא, להכשיר את האדם הספקן בעל "ההכרה הטרגית-דיוניסית" הזו אל דרך חיים יצירתית בחברה משוללת אלוהים וקומיסארים למיניהם, בה יוכל "לרקוד גם על-פני תהום".

ברחוב — מפריד הפסאודו-אינטלקטואל, המאניפולאטור, הפוליטיקאי השאפתן ללא מצפון המפרש (ומעוות לצרכיו) את הגותו של האיש המזהיר. לא מתקיים שום יחס לוגי ישיר והדוק בין השקפת עולם פילוסופית (מטיפוס כלשהו) לבין אידאולוגיה פוליטית העושה בה לעתים שימוש ציני לצרכיה הצרים (הפרשנויות 'הימניות' והשמאליות' להגות היגל, למשל, יעידו).

אפשר, כמובן, לשרוף את הספרים ואת הסופרים (כך נהגו הנאצים), אפשר גם לשרוף באמצעות ספרים (דוגמת האינקוויזיציה הספרדית). אולם חשוב לומר כאן: אם לגיטימי לשפוט ספרים על-פי מידת השימוש לרעה שעשו בהם — איזה ספר נוצל יותר למטרות נקלות אלה מאשר התנ"ך? והאם לא הגיעה העת לשרוף גם את הקוראן בגלל חומייני וסייעים קנאים למיניהם שצמחו בצילו?

האם מכל האמור לעיל נובע שחובה עלינו לכתוב ומותר לנו לכתוב ולפרסם כל העולה ברוחנו ללא שום צנזור פנימי ומצפון אישי? לא ולא. הסתה ישירה ופרועה, פנייה בוטה אל האמוציות הנחותות ביותר שבנו, עוררות יסודותינו הייצריים ביותר לשם הגשמתה של אידאולוגיה כלשהי, פגיעה מכוונת ומרושעת בציבור מסויים — זאת לא. אך רצוי מאוד לעודד את רוחם הגאונית ולחזק את ידיהם המחוננות של הכותבים הדגולים, שיפתחו כפנינו באין מפריע "שמים פתוחים"

להרפתקאות רוח מרתקות. כמו החירות, גם הרוח אינה ניתנת לחלוקה: כל מי שינסה להגביל את הרוח ימצא עצמו במהרה בכית הסוהר של החומר.

ולחניטת תרבותנו. וכאן אני מגיע לעיקר, דהיינו לסוגיית האחריות של הכותב הגאון על השימושים הפסולים שנעשים בלא הסכמתו בכתביו. כמדומה שנוכל להסכים כי אם הוגים או מדענים מהפכנים היו נרתעים מלפרסם את תורתם מחשש מה שהיא עלולה לעשות לכני-האדם, הרי שלא היינו שומעים עד עצם היום על תורת קופרניקוס, שפגע אנושות בנרקיסיזם האנושי בסלקו אותנו ממוקד היקום הסופי אל פרכי הקוסמוס האינסופי; לא היינו מתוודעים לתורת דארווין, שהוריד אותנו ממעמדנו הרם כ'נזר הבריאה' והעלה אותנו אל העצים; לא היינו מתברכים בתורת פרויד, ששיקע אותנו במרתפי ה'לא-מודע' ופגע בכך באהבתנו העצמית. לא היינו שומעים גם על מארכס, שהוריד את מוקד הערכתנו העצמית אל הקיבה וכו'.

כאן ניתן לשאול את אחת השאלות המרכזיות בעניין זה: האם יכול הוגה דעות מסויים להיות אחראי של ממש לפרשנות כתביו ולשימוש האנטי-הומניסטי שעושים בהם ללא נטילת רשותו? האם אחריותו של איש רוח והוגה עיוני דומה לאחריותו של מדען מעשי, היכול ברוב המקרים לחזות בדיוק סביר את מידת ההרס האפשרית המצוייה בתגליותיו ובאמצעותיו — בעוד אשר הפילוסוף אינו יכול תמיד לנבא זאת מתוך הגיונם הפנימי של כתביו והגותו בלבד?

ספרים כשלעצמם — לא הורגים: הורגים רק אנשים המשתמשים בהם להצדקת מעשי הנבלה שלהם. בין הוגה החוצב בכדידותו ובדם חייו את הגותו לבין להט המלחמה ולהג דוגמטי של ההמון

וכאן לא מדובר כבר בניטשה בלבד. גם נגד הוגים אכטיסטינציאליסטים, כמו ז'אן-פול סארטר, אלבר קאמי ועוד, טענו כי הם ניהיליסטים צרופים. אם הניהיליזם האתי מוגדר כעמדה אינטלקטואלית, שאינה מאמינה באופן עקרוני ביכולתנו להצדיק שיפטים ערכיים בדרך רציונאלית כלשהי, אזי נכון שהוגים קיומיים אלה (עם ניטשה וקירקגור בראשם) הם ניהיליסטים גמורים. אולם ניהיליזם אתי-יאורטי כזה אינו גורר בהכרח לוגי את הניהיליזם המעשי. ניטשה, סארטר, קאמי ואחרים מאמינים, שחופש האדם לכוון כמו ידיו ומתוך חירות גמורה את ערכיו, לא יובילו לרצח, כאוס ואנרכיה, אלא ליצירתיות אותנטית (נוסח ניטשה), לתודעה פוליטית-חברתית חדשה והומניסטית (סארטר) או לתחושת האחריות המלאה כלפי החברה, כזו המופיעה, למשל, אצל ד"ר ריי ב"דבר" של קאמי. (לפירוט עניין זה ראה את 'אחרית דבר' שלי לחיבורו של סארטר "האקזיסטנציאליזם הוא הומניזם", תרגם וערך י. גולומב, הוצאת כרמל, י"ם, תשמ"ט).

אולם, אם יש כאלה בינינו, הסבורים שניהיליסט הוא כל אדם המבקש לפגוע בפרותינו הקדושות ביותר ובתדמית העצמית שלנו המקובלת על רובנו ו/או לערער ולרענן את ערכינו הרווחים, הרי שהלוואי וירבו "ניהיליסטים" כאלה. כי הלא הם האחראים העיקריים להתקדמותנו האינטלקטואלית והתרבותית והם-המה נושאי הלפיד של השיפור-העצמי הבלתי-פוסק. אם נפסול מחדשים מהפכנים כאלה ונמנע מהם לתרום מגאוניותם לחברתנו, נדון עצמנו לקיפאון מוחלט, לקפיאה על השמרים

ייכגני דוכנוב

הוא השיב, בקרימו את היד:
 "לא, ילדתי, זה לא יהיה כרך, אלא פרק אחד בלבד",
 והייתי רוצה לחשב,
 שךך הוא אָמר מְשום
 שְרָאָה, אִיךָ צִמּוּד הָאֵשׁ
 זו לכוּן הַיָּם.
 אַךְ בְּחִירַת רִיגָה, כְּעִיר מְקַלֵּט, הִיָּה מְקַח-טְעוּת.
 וּמָה מְלַמֶּדֶת אוֹתָנוּ הַהִיסְטוֹרִיָה בְּעֵצָם, לִי קִשָּׁה לְהִכִּין.
 אֲנִי בְּגֵרְמָנִיָּה, נְבוּךְ; לִידִי,
 בְּקִפְּהָ מְפָאָר, וְאֵין צֵל שֶׁל סֶפֶק, שָׁנָם אֲז
 הִיָּה בְּאוֹתָהּ הַמְּדָה מְפָאָר, יוֹשְׁבִים
 גְרָמָנִים סְבִי-שְׁעָר, בְּשׁוּבֵי אֲנִי מְרִים אֶת הַשְּׁפוּפָרַת —
 וְהַסְטוֹדֶנְט שֶׁלוֹ מֵהִידֶלְבֶּרְג, שְׁרִיָּה בּוֹ לְמֹות,
 מְשׁוּם שֶׁהוּמְנִיסְטִיקָה הוּא לְמֹד אוֹתָם —
 בְּחִיגִי, לֹא לְמִקּוֹם אַחֵר, אֲלֵא לְהִידֶלְבֶּרְג,
 עִם נְעִרָה גְרָמָנִיָּה, יְפֵהפִיָּה
 עִם הַעֲלָמָה הַצְּעִירָה קְרִיסְטִינָה —
 dein goldenes Haar Margauete
 מְשׁוּחַח, קוֹלָה רּוֹצֵד מֵאַהֲבָה,
 בְּמֵאָה זו, שֶׁהִיא קֶץ הַהוּמָנִיזְם,
 וְהָאֵם הִיא תִּהְיֶה רַק פְּרָק, או
 כְּרָךְ, וְהָאֵם צִדֵּק הַהִיסְטוֹרִיּוֹן הִיְהוּדִי הַקָּטָן,
 שְׁנוֹרָה, לֹא מְסַפּוֹת גִּזְע, בְּיַעֲרוֹת רִיגָה.

מרוסית: יעקב בסר

ייכגני דוכנוב, נ. 1949, בטאלין. החל משנת 1960 גר בריגה. למד באוניברסיטת מוסגברי, באוניברסיטת לונצוב השלים את לימודיו ושם גם הירצה על הספרויות האנגלית והאמריקאית. ועכשיו בישראל.

"Nicht einen Band, mein Kind, ein Kapitel".
 תוֹךְ כְּדִי צִאֲתִי מִן הַמָּא עִם הַשְּׁלֵט: "גְּבָרִים",
 וְעֲלִיתִי אֶל חֶרְטֵם הַסְּפִינָה עוֹקֵב אַחֵר שֶׁחִפִּים נְדִירִים
 בְּרוּחַ הַקָּרָה
 (לְפָנַי — מְפָרְשֵׁי גִשְׁרִים מְשֻׁלְשִׁים,
 וְסִפִּינָתָנוּ חוֹתֶרֶת אֶל לוֹרִיִּילִי),
 אֲנִי בּוֹחֵן צְלוּמִים, בְּהֵם הַפְּרוֹפֶסוֹר
 וְהַנְּגָר, כֹּה דוּמִים זֶה לְזֶה.
 "פְּרוֹפֶסוֹר דּוּכְנוֹב", פְּנִתָה אֵלָיו הַיְלָדָה הַהִיא,
 אַחֲתוֹ הַקְּטָנָה שֶׁל שְׁכֵנוֹ לְבִנְיָן,
 בְּשֵׁנַת שְׁלִשִׁים וְשֵׁלֶשׁ,
 בְּבְרִלִין, עִיר הַבִּירָה,
 בְּבֶקֶר יוֹם רֵאשׁוֹן, שְׁנוֹעֵד לְטִיּוֹל.
 אֲנִי, שֶׁהִלַּכְתִּי בִּיעֲרוֹת סְמוּכִים לְרִיגָה,
 בְּמִקּוֹם, שֶׁם יָרָה בּוֹ תְלַמִּידוֹ לְמֹות,
 מְבַעֵד לְחִלּוֹנוֹת גְרָמָנִים אֲנִי צוֹפֶה בִּילְדִים גְרָמָנִים,
 הַמְשַׁתְּעִשִׂים עִם כְּלָב־רֹעִים גְרָמָנִי בְּחֶצֶר גְרָמָנִית.
 זֶה הִיָּה בְּבְרִלִין, בְּרַחוּב שֶׁהוּא שְׁטְרָאָסָה,
 רוֹלְשְׁטְרָאָסָה הִיָּה שְׁמוֹ שֶׁל הַרְחוּב הַזֶּה,
 אִינָה מֵאָה מְטָר מְגוֹרִינְלוֹד,
 וְהַזֶּג דּוּכְנוֹב חֲזָרוּ זֶה עִתָּה מְטִיּוֹל,
 וְאֲנִי, בְּשִׁמְעִי אֶת מְגִדְלֵי הַפְּעֻמוֹנִים שֶׁל בְּרִלִין
 הוּמִים, חוֹשֵׁב,
 אִיךָ הַהִיסְטוֹרִיּוֹן הַגָּדוֹל, יְכוֹל הִיָּה לְטְעוֹת,
 מִי שֶׁעֲצָב, פְּרָט לְפָרְט, אֶת הַמֵּאָה.
 בְּכָה שֶׁאֵלָה אוֹתוֹ, אוֹתָהּ יְלָדָה (וְלֵה, מֵה קָרָה לֵה, בְּעֵצָם ?),
 כְּאֲשֶׁר, בְּשׁוּכֵם מְטִיּוֹל,
 בְּבֶקֶר קִיָּצִי, בְּבְרִלִין
 הַשְּׁכָנִים נִתְקָלוּ זֶה בְּזֶה בְּשִׁעַר הַבַּיִת:
 "פְּרוֹפֶסוֹר דּוּכְנוֹב, אַתָּה בְּטַח תִּכְתָּב,
 בְּגִלָּל מֵה שְׁקוֹרָה לְנוֹ כָּאֵן בְּגֵרְמָנִיָּה,
 כְּרָךְ תְּרַשׁ, neuen Band, שֶׁל הַהִיסְטוֹרִיָּה, רַבַּת הַכְּרָכִים שֶׁלְנוּ".

שירתם של ילידי שנות ה־30 בארמניה

ליקט ותירגם מגרמנית: ידידיה פלס

Rolf Haufs רולף האופס

Johannes Bobrowski יוהנס בוברובסקי

1
תמיד היינו מאחרים לבוא המתנתי
עד שהן הצליחו רגליך הפצועות
ש'לג פה רב פסנו וככל זאת
פגעו בך הרסיסים צעקת
גן אדם־דם כרף אדם־דם

2
לְמִימֵי הַיִּתּוּב הַטּוֹב כְּכֵלֵם הַהַכְתָּבוֹת
בְּלִי שְׂגִיאוֹת הַחֲבוּרִים הַסְּגִירוֹ
כִּי יִדְעַת פְּחַד מֵהוּ
הַתְּחַלְתִּי לְשֹׂא אוֹתָךְ כִּי
שׁוֹב קִלְטָתְךָ אֶת כָּל הַמְּלִים הַתְּרֻשׁוֹת

3
עֲשֵׂן עֲלֶה כְּפִי פְחָה שֶׁל הַעֲלוּהַ הַיְּבֵשָׁה
שְׂרָפוֹת בִּינוּנִיּוֹת רְאִינוּ אֶת הַכְּגִסִּיּוֹת
מוֹטְלוֹת בְּאֶפֶר כְּרִיסְטוֹס מְפָחֵם
בְּלֹא סִמְן־הַפְּצֵעַ בְּרַכְנוּ
רְחוּצִים סְרוּקִים אֶת הַפִּירֵר

4
בְּלִילָה לְקַחוּ אוֹתָךְ
הַפְּרָאָה זֶה עֲרִיץ בּוֹעֵר
אֶתְּהָ מִפִּיט אַחוּרָה בֵּין שְׁנֵי
אֲנָשִׁים רַחֵם הָאִיר הַפּוֹכְכִים
גְּנֵי הַיְלָדִים הַקְּטָנִים שְׁלֵנוּ
קָפְאוּ הֵן יְכַלְתִּי
לְצַעַק

5
אֶף שֶׁתְּקַמִּי

דָּרָךְ.
הוּי דָּרָךְ.
עֲלִי לָךְ.
חֲלוּף עַל יַד הָאָרֶץ. אֶתְּהָ
אֶל פְּבִיט אַחוּרָה, בְּנֶהָר
הַצֵּלְלִים טוֹבְעִים
שְׁמַיִם לְנוּ,
מִיִּם,
עַל רְקוֹתֵינוּ. סְנוּנִית,
אֶת מַחֵי עֲקֵבֵת הַרְגֵל, עֲקֵבֵת הַדָּרָךְ,
חֹל. עֲכָשׁוּ עָרֵב.

העקבה בחול
הזקן התור
בקפטן המהויס.
הפאה פקדם. אהרן.
נדעתי ביתך.
אתה מסיצ את
אפרו בנצל.

האח גרש
אותך מן הדלת. הלכתי
אחריך. מה נופף סביב הרגל
המלבוש! נשארה לי עקבה בחול.

יאמר מראש: הלקט הניתן בזה הוא שרירותי הן מבחינת בחירת המשוררים (בעיקר: מבחינת פסיחה על משוררים) והן מבחינת בחירת השירים.
לקט זה נלקט מתוך חשיבה יותר רחבה של שירים מתורגמים, שאולי יראו אור בספר, באחד הימים — רובם או מקצתם. לפי שעה מוצגת כאן קבוצה מצומצמת של משוררים ושירים. צד שווה במשוררים שכולם ילידי שנות ה־30 ואילך (להוציא את אינגבורג בכמן, ילידת 1926, ואת יוהאנס בוברובסקי, שאמנם נולד ב־1917, אבל ניתן לראות בו אב להשקפה מוסרית ולדרך ביטוי שירית לדור הצעיר).

לְמִימֵי רְאִיתִי
לְעֵתִים בְּעָרֵב
מִן הַמַּעֲרָה
בְּבוּאָךְ, מְלַחֵשׁ.
בְּיָדֶךָ הַלְּכָנוֹת
זְרִית זֶרַע שְׁלֵג
עַל גַּג הָאֶסֶס.

כוונת הלקט המתוכנן היא להציג משהו מפני השירה החדשה בגרמניה, על יחסה לעבר (דור ההורים והסבים), אימיו ותחושות האשמה המשתלשלות ממנו, להווה עמוס הטכניקה, מזהם האויר ושטף הסמים, ולעתיד, שלעתים מאיים להיות בבואה של העבר המסוייט. אין צורך לומר שאפשר למצוא בשירה זו את מלוא קשת הנושאים האוניברסליים הקיומיים של האדם מלידתו ועד מותו. ואילו הלקט־מתוך־לקט שבזה מנסה להתמקד בהשתקפות רישומו של העבר — המלחמה, רצח היהודים, דיכוי והשפלה — בשירת הדור הצעיר.

בְּאֶשֶׁר אֱלֹהֵי אֲבוֹתֶיךָ
עוֹד יִבְהִיר בְּשִׁבְלֵנוּ אֶת
צְבָעֵי הַשָּׁנִים, אֶהְרֶן,

לְכֵן הָעֵקֶבֶה טְבוּעָה
בְּעֶפֶר חוּצוֹת,
וְאֶמְצָאָךְ.
וְאֵנִי הוֹלֵךְ.
אֶת רַחֲקוֹתֶיךָ
אֲנִי מְסִיעַ, אֶת צְפִיתֶיךָ
עַל שִׁכְמִי.

בוברובסקי עוד חזה את הדברים במו עיניו. היו לו זיקה אישית ליהודי סביבתו המזרח־גרמנית־כאלשית ונסיון אישי כחייל לוחם בצבא הגרמני בחזית הרוסית ואף כשכוי כעבודת כפייה סובייטית. (בעניין זה האחרון דומה לו הורסט בינק שעשה ארבע שנים, אמנם כאסיר פוליטי, ב"מחנה עבודה" סובייטי).

חצר ישנה בוויילנה
בְּגֵד הַדֶּלֶת
נֶפֶל הָאֵב, מְצֵא
דָּרְכּוֹ בְּמַעֲלֵה הַמְּדַרְגּוֹת, בְּגִזְזוֹתֶיךָ
בַּחוּץ, עֲשִׂיָה עֵץ
יֵשֶׁב, תַּחַת הַמְּרֻזָּב, מְזַמֵּר
בְּגֵד הַשְּׂתִיקָה.
מִי שָׁמַע אוֹתוֹ?
הִיָּה עָרֵב.

ואילו שאר המשוררים הכלולים כאן נכנסו למלחמת העולם השנייה כעודם ילדים. מה שהספיקו לראות ולחוות בעיני ילדים או בראשית גיל ההתבגרות חזו, ויותר מזה, מן הסתם, קלטו משיעיה ומקריאה שלאחר המעשים.
בשירתם, כמצופה, נתמעטו החריזה והמשקל הסדיר ואת מקומם תופסים אלמנטים צליליים ומקצביים אחרים, שלא יותר קל "להעתיק" אותם או "למסרם כמו" (כמו?). אף־על־פי־כן אני מקווה, לפי מיטב האשלייה של כל מתרגם שמתמודד ומנסה שוב ושוב, שיובחן בייחודו של כל משורר שבאוסף זה, בסימני ההיכר הרעיוניים והסגנוניים שלו, גם בתרגום.

אֶצֵּל הוֹיִלְיָקָה
הַמְּדַרְגּוֹת
מְשֻׁתְּפָלִים. חוֹל הֵם.
לְמַטָּה, מְאֻחָרֵי הַגְּדֻרֹת
הַחוּפִים יְרִקִים.
אֶת הַדְּמוּדִימִים בְּעוֹדָם נוֹשְׂאוֹת
הַסְּנוּנִיּוֹת
עַל כְּנָפֵים צְרוֹת.

יוהאנס בוברובסקי (Bobrowski) נולד ב־1917 במזרח־פרוסיה. במלחמה"ע ב' חייל בחזית המזרחית. 1945 — 1952 בעבודת מיכרות בשבי הסובייטי. לאחר מכן חי בגרמניה המזרחית ונפטר בברלין (1965). כתב בעיקר שירים, וכן שני רומאנים ודברי פרוזה אחרים. כמופת לצעירים — שני כמעלה אחרי ברכת מחברי "קבוצת 47". ספר שיריו הראשון יצא לאור רק ב־1961, ארבע שנים לפני מותו (1965).

הורסט בינק (Bieneck) נולד בגליוויץ (שלויה עילית) ב־1930, גר במינכן. מתלמידיו של ברכת בברלין. ב־1951 נשפט כאסיר פוליטי ל־25 שנות עבודת פרך, מהן עשה ארבע שנים במחנה וורקוטה שבבריה"מ. מ־1965 בגרמניה המערבית. חיבר שירים, סיפורים, רומאנים ומסות.

רולף האופס (Haufs) נולד כדיסלדורף 1935, גר בברלין המערבית. פירסם ספרי פרוזה ושירה.
קרל מיקל (Mickel) נולד ברודון 1935, גר בברלין המזרחית.
גינטר קונרט (Kunert) נולד בברלין ב־1929 (בן לאם יהודיה). אחרי המלחמה גר בגרמניה המזרחית, ומ־1979 בגרמניה המערבית. מחבר שירים וקטעי פרוזה.
שרה קירש (Kirsch) נולדה בגרמניה 1935. 1968 — 1977 פעלה כסופרת בברלין המזרחית, אחר־כך בגרמניה המערבית (ברלין; שלטווינג־הולשטיין). החלה לפרסם שירים ודברי־פרוזה ב־1967. ■

האורח הלא-קרוא

1 הוסיפו כסא ליד השלחן.

2

כי בא אלינו אורח
(מנרשה או מסביבה).
ליד השלחן התרווח
ואף מלה לא תנה.

3

מלאו את כוסו.

4

סחכות עוטפות לו כל רגל,
צינים אין לו... בכלל.
גרוננו, פעור פצע ופגע,
ספר ספורו האמלל.

5

מה יפן לאורח?

6

כמו מצולות האפילו
שתק כההו בינם.
נשא את ראשו כאלו
אימי קראו מאי-שם.

7

פתחו לו את הדלת.

8

פרש האורח, האיש, הוא
כמו גר הדועף לו ותם.
והמה את מה שהגישו
אכלו בעל כרחם.

9

בתאבון.

10

את ציניהם הם השפילו
וטעם האפר כפה;
הסועדים לא השכילו
לסתיר מצפונם זה מזה.

11

סלקו בכר את הכסא.

*

לאחר שכבו האשים
האפר שב ונזפל לתנורים
מן הכבשנים הגויות גחות גהות
וקמות. הגז נפוג ברוח.

ממלכודות האדם, מלכודות בטון,

הם עולים ויוצאים,

הילדים בראש. מעל הרציף בקרונות לבהמות

שוב ועוד. בחפזה ברוזלית

הם מותחים מסלולם לששה כוונים

כנוכב:

לקייב. פריז. אתונה ואמסטרדם.
לכוב ובירלין. לערים שהיו
יהיו מי שישוכו.

מעון, שלחן ומטה מצפים להם
כאלו לא קרה דבר: אף לרגע
כתבה

המנוחה, זו הידועה, בת שבצעת הקנים:
לשהות מה של אפלה מהרהרת.

רשימות בגיר

1

מתקן במזל
מכאובנו
בצריף-לוחים. אף נועד מכל מעוז
ומאריף-מים ממנו. מנצח
למרות שבסופות. ארעי שבארעי:
אני.

2

תחנת מעבר
ללחישות לחשיבות חלומות
לאחר שהות קצרה
שוב ושוב מרוקנת משמיה
זו התחנה של עצמותי
המפתרות, ללא-ארוכה...

משבלי-הרוח
חוזרים ושוקעים על הקרקעית המאבנה
פתיתי האפר

שהיו חיים לפנים וקרובים של מי
שמולך את עורי מדי יום אל השוקים
ולמחיר לא ישאל.

3

מי
שששה מליון רק מספר הוא להם
כמו ששה מליון מרקים
כמו ששה מליון כוכבים
כמו ששה מליון קפסות-שמורים

אלה הבלתי-משתנים

גדי-ראש ומנידי כתר מזלזלת

למי אשר שמי

מסיר את מסנם:

מי שתועה

בין כל מי שאין מי שיכול לקבדם

ביד חפצה

לא יד עוזרת לפלנטה זו על זו

הפלנטה

כי קרום-השכחה שלה, קרום שכוח,

עודו רק מדי ועודם

חיים מדי הרוצחים התרוצים

עוד ועוד.

האגדה על ליליה

אם היתה יפה מי יערכ מה גם
עצמות יושבי המחנה ששרדו
סותרות החל מצבע השער
שיש לו כנויים שונים בכרטיסת
לא נמצא שום תצלום אומרים
שנשלחה מפולין

2

בקיץ היתה ליליה הולכת יחפה כבתרף וכתבה
שבצה מכתבים

3

שש מגלות דקות כתיל נודדות
בעזרת כתנות אסירים על פני כפר המפקדים דבקוח
בעור עיף מפריעות לישון מגיעות
מכיר למי שאינו מכיר (לא יוכל
להיות עד במשפט)

4

את השביעית נתן הנותן תמורת לחם

5

ליליה במשרד ליליה בדרך ליליה בבונקר
הצלף בשוט את השם למה לא אומרת כלום
מי יודע זאת

למה שותקת באוגוסט כשהצפרים

שרות בעשן

6

אחר במדים גלגלת מתים בדשו חובב
מחזות תאטרון עתיקים לכלב שלו שם קלאסי
המציא

שיהנו לעיניהם לדבר

7

בין הגברים האסירים פנו דרך
שורה מורה של עצים גוזזים כך נפתחה
כך צותה ללכת ולהלשין על אחד

8

עכשו השתמשי בעיניך ליליה צוי
על שרירך על דמה שאננות כאן הרבית
ללכת

מכירה כל אכן כל

אכן

9

פניה חלפו לינו

אמרו השורדים הם

רעדו ליליה כמתה הלכה הלכה

עד שאותו ברנש שהמלט שם כלבו

צרח צנה די

10

מאז לא נראתה עוד

11

עדים אחרים אומרים כי בדרך
חיכה לכלם סרקה שערה באצבעותיה
מיד נכנסה אל הגז — כבר חלפו
עשרים שנה ויותר

12

כלם האריכו דברים בליליה

13

השופטים מפרנקפורט בשנת 65 הכתיבו לפרוטוקול
כפי הנראה

מספרים אגדות קעף זה

יש למחקו מדברי התביעה

14

אומרים כי כתוב במכתב אנחנו
לא נצא עוד מפה יותר מדי ראינו

האפר שלנו

חוט פיל
 הוא גלימת הקדושים
 המכסה במוכין או
 באפלה
 חי בחטא
 רק בבואך באור הנרקורים
 תוכל להכחיש אשמתך
 רק בעת תחקירים
 להעלים מעשיך
 איש אינו מדבר על
 ארבעים הימים בצינוק הרעב
 (מי ציר לך ציורי טינטורטו
 על כהל המא?)
 אין איש על ברכך
 לבור המחראה
 איש אינו עוזר לך
 לשאת את דליי הצואה
 ומתחתם
 קרסת יותר
 משלש פעמים
 איש לא בא
 רק צפור-עשן שחורה
 ואחר-כך דיקו
 הרוצחים להופיע
 הם נשמו את השמש
 פצועה/שטועה/שוחתת
 על כידונייהם
 אל הקיר השחור

הוצאה להורג

חוט פיל
 הוא גלימת הקדושים
 אין מכחיש את
 רגע-החלף המת
 הוא בוצר בלי-סוף
 באפר החרף
 מה אתם מקוננים מה אתם מקוננים
 מה אתם מקונן
 בבוא השלג ברחמו
 תחופף השתיקה
 הוצאה להורג

האלף-בית

לנלי זק"ש
 באשר הכאב
 אין מקום לזולתו
 הוא הכל:
 אין עוד מחוגי שעונים
 לא מטבעות
 לא רובים
 לא תפלות
 רוח ואילן אין עוד
 לא צבעים לא תמונות
 לא עוד נסקאות
 לא עוד קואורדינטות
 לא פנות מפלט
 לא ציטטין
 לא אויבים
 רק אלף-בית אחד עוד יש:
 הכאב

צצר
 אמר קול
 חמישה צעדים אל הקיר
 ואל תפנה לאחור
 בהשמע היריות
 מה קורה
 בצלב הזעקה את השמים
 מה קורה
 בהרס הרוח את הזרון
 מה קורה
 בדלג דג-השמש בעורקים
 ובמחוק הסיד את פנינו?

התשובה
 כבר נפנה
 אף מי מבינינו קלטה?
 מי מבינינו החיים
 יכול לומר
 ששמעה
 מי ראה אותה
 מי מבינינו

יש כלור בעינינו
 וחול באזנינו
 ונצח צומת דומם בגנונו
 מתי ידבר אפרנו?

קרל מיקל Karl Mickel

נהי-קינה ופרץ-צחוק

1
 ובקרב נתפסתי לעצבות כה גדולה
 עד שהלכתי אל האנשים ואלון לפניהם:
 ממתי המלחמה הבאה אני.
 אני זועק אליכם: עזרוני, ולא — אפטר.
 ויאמרו לי האנשים: מי אתה
 שנעזר לך, מה לנו ולך, למי תועיל
 מה עשית עד הנה? וישאלו זה את זה:
 בן-אדם זה מה חפץ הוא ממנו? ואנחנו לא ידענוהו.
 ואמר להם, אבוי, הנה אמות, הנה בא הדבר, הנה בא
 חשפו פנגדי שניכם. אמן אני אומר לכם:
 ממתי המלחמה הבאה אני.
 ויאמרו זה לזה: משגע הוא האיש.
 מלבד זה יש לנו חפש. אז שיסע לו.
 ואחל בשלישית ואשאל ואתחנן
 לעזרתה לי. וישקבו להם על משותיהם
 והמה שותקים.
 הנה פכה יבוא עלינו הדבר, ראו, הוא
 בא, הוא בא:
 אדוני, יעשה רצונך. אתם
 בזתם לקטן אחיכם.
 ממתי המלחמה הבאה אני.

2

או אז געש צחוק ויצחק, רעש
 פרוץ-צחוק מאלף פיות וירם עד גבה
 העננים הנגים של אבק האבדון, ויבתרם באחת
 כבמגל המשחזז של הירם. פתע נצחק זה הצחוק
 בהתפוצץ הפצצה, צחוק כה מוזר.
 מימי לא שמעתי אי-פעם צחוק כזה.
 אז כאיש נדהם שאלתי את האנשים: על מה זה הצחוק,
 מה לכם כי צחקתם, כלכם גם יחדו?
 אינך, מרגיש, אמרו בעודם צוחקים, כי צחוק זה
 כל גו מזעזע, כל חזה הוא מרחיב, את השפתים
 חודר ועובר עד תבקענה, כי צחוק זה
 בצחוק מבטל תלונותיך, שאת גבולות התאריך הוא
 מערער, דוחק, מרועע? ואלו אני בשלי
 וכי כבר בערתם חמץ בתיכם, מה לכם
 כי צחקתם, ואני עודי רואכם
 בועת אפקם במלאכותיכם, ואני רואכם לעת ערב
 ביגיעכם על הספרים. ראו, השחירו שמורות-עיניכם, ולילותיכם
 וראי קצרו מדי, צמל הימים
 ואיום המות: השכחתם אותם ברכ-צחוקכם?
 אז נדמה לי כאלו לא מגרונות האנשים בא הצחוק
 כאלו עצם היותם הוא — פרוץ-הצחוק, כאלו אין בהם איש
 אשר יוכל להדל מצחוק ולו גם יחפץ. ואצחק אנכי עד מות.

מפולנית: דוד וינפלד

מר קוגיטו מספר על פיתוי שפינוזה

ברוך שפינוזה מאמסטרדם
השתוקק להשיג את האלהים

תוך כדי לטוש עדשות
בעלית הגג
הוא בתק פתאם את המסך
ועמד פנים אל פנים

ארכות דבר
(וכשדבר

היה שכלו מתרחב
והיתה נפשו מתרחבת)
הוא הציג שאלות
בדבר טבע האדם

— אלהים הקליק פוזר דעת בזקנו
— שאל על עלת העלות
— אלהים הביט באין סוף
— שאל על הסבה התכליתית
— אלהים פבר אצבעות

וכעכע
משהשתמק שפינוזה

אומר אלהים

— יפים דברך ברוך
חכמים עלי הלטינית הגאומטרית שלך
כמו גם התחביר הבהיר
הסימטריה של ההוכחות

אכל בא נדבר:

על הענינים הגדולים
באמת

— הבט בדרךך

הפצועות והרוצדות

— אתה מכלה את עיניך
במחשכים

— אתה נזון רע

מלבושך עלובים.

— קנה בית חדש

סלח למראות הננציאניות
על שהן מעתיקות את פני השטח

— סלח לפרחים שבשער
לזמר השכורים

— דאג להכנסות

כמו חברך דקרט

היה ערום

כמו ארסטמוס

— הקדש מסכת

ללואי XIV

בין כך ובין כך לא יקרא בה

— הקרש

את חמת הזעם הרציונלית
בגינה ימוטו פסאות מלכים
וכוכבים שחירו.

חשב

על אשה

שתלד לך ילד.

— רואה אתה ברוך

אנו מדברים על הענינים הגדולים

— אני רוצה להיות נאהב

באהבת הבורים ומהירי-החמה
רק הם

להוטים אחרי באמת

עכשיו המסך יורד

שפינוזה נותר בך

הוא אינו רואה את ענן הזקב
האור שבמרומים

הוא רואה חשכה

שומע חריקת מדרגות

צעדים יורדים משה

מרום המעלות

כמוכן

העומדים ברום המעלות

יורעים

הם יורעים הכל

לא כן אנחנו

מטאטאי הפפרות

בני ערבה של עתיד טוב יותר

אשר העומדים ברום המעלות

נגלים לפנייהם לעתים רחוקות

ותמיד עם אצבע על הפה

יש לנו סבלנות

נשותינו מטליאות את חלצת השבת

אנו משוחחים על קצבת המזון

על בדרנגל מחירי הנעלים

וביום ראשון מטים ראש לאחור

ושותים.

אנחנו לא מאלה

שקומצים יד לאגרוף

שמתנערים מן האזיקים

מדברים ושואלים

מטיפים למרד

חמומי מח

שכל הזמן מדברים ושואלים

הנה אנדתם —

אנו נסתער על המדרגות

ונכבשם בסערה

זביגנייב הרברט

ויתגלגלו במדרגות
ראשי מי שעמדו ברוקם

וננכח סוף סוף
מה רואים מן הגבהים הללו
איזה עתיד
איזו ריקנות

אנחנו לא משתוקקים למראה
של ראשים מתגלגלים
אנחנו יודעים באיזו קלות הם צומחים מחדש
וכרום המעלות נותרים תמיד
אחד או שלושה
ולמטה ממש משחיר מרב מטאטאים ואתים

יש שאנו חולמים

כי אלה מרום המעלות

יורו למטה

כלומר אלינו

בשעה שאנו לועסים לחם מעל עתון
ויאמרו

— וכעת הבה נדבר

באדם אל אדם

צעקת הכרזות איננה אמת

את האמת אנו נושאים בפה קפרץ

היא אכזרית וכבדה מנשא

לבן אנו נושאים אותה לברנו

אנו לא מאשרים

בחפץ לב היינו נשארים

כאן

אלה כמובן חלומות

שיכולים להתגשם

או שלא להתגשם

נמשיך אפוא

לעבר

את רבוע אךמתנו

את רבוע האבן שלנו

בראש קל

עם סיגריה מאחורי האזן

ובלי קרטוב של תקנה בלב

(1956)

יהודה באואר : תוצאות ה"פיתרון הסופי" עדיין לא הוכרעו

יעקב בסר

פרופ' יהודה באואר

פרופ' יהודה באואר, יליד פראג 1926, עלה לישראל ב-1939. תחום עיסוקו המחקרי — ההיסטוריה היהודית העכשווית. מזה 25 שנה מתמחה בנושא האנטישמיות והשוואה.

האם ניתן לטעון, לדעתך, כפי שטען נתן זך ואחרים, שהתקופה הנאצית-פאשיסטית בגרמניה וכל הכרוך בה, היתה ככלות הכל אפיזודה היסטורית בתוך אלפי שנות התרבות האירופאית?

ראשית אני חושב שטוב שהוא טען מה שטען, משום שטענה כזאת מאפשרת להשיב עליה ולהוכיח עד כמה שדברים אלה מופרכים מיסודם, חסרי כל בסיס היסטורי רציני, מלחה"ע השנייה היתה מלחמה אידאולוגית. היא לא פרצה בגלל בעיות כלכליות או צבאיות או פוליטיות. ב-1939 יצאה גרמניה מהמשבר העולמי. איש לא איים עליה. הקפיטליזם הגרמני לא רצה במלחמה. הצבא הגרמני חשש ממנה. הצבא רצה אמנם להחזיר את גבולות 1914, כלומר היה לכל-היותר מוכן להתמודדות חלקית-מקומית, כדי לשפר את מצבה של גרמניה. המלחמה פרצה משום שהאליטה הנאציונל-סוציאליסטית ראתה את עצמה כמייצגת את העמים הנורדיים של הגזע הארי, שזכותם וחובתם לשלוט באירופה ובעולם. וזה ניתן לעשות רק על-ידי השתלטות על אזורים נרחבים באירופה, בעיקר במזרחה, רק על-ידי מלחמה נחרצת באויביה של גרמניה, שכולם נשלטו לרעת הגרמנים על-ידי היהודים. כך יצא שכמיהה רבה מאד היתה מלחה"ע השנייה מלחמה נגד היהודים, אלא שבסופו של דבר היא הסתכמה במספר שבין שלושים לשלושים וחמישה מיליון הרוגים. ואם נצרף לזה את המזרח הרחוק, נגיע לחמישים וחמישה מיליון ניספים. להגיד שזו אפיזודה, נשמע מוגזם. זוהי המלחמה הנוראה ביותר שאירעה לאנושות עד-כא. גם מבחינת תוצאותיה האחרות ברור שלא מדובר בעניין שולי, לא מבחינת השינויים שחלו בעקבותיה במבנה הפוליטי, הכלכלי והחברתי של אירופה. בתום מלחה"ע היו באזורים של גרמניה אחד-עשר מיליון עקורים, בנייהם רק מאות אלפים ספורים של יהודים, והשאר — תושבי אירופה שנעקרו מבתיהם כתוצאה מעבודות כפייה או התנדבות. ככל התרבות האירופית חל מהפך בשל כך.

ובנושא הגבולות — מאז סוף ימי הביניים לא חלו בהם תזוזות דומות לאלה שארעו לאחר מלחה"ע השנייה: פולין, גרמניה, רוסיה, הפלישה האזרחית הרוסית למדינות הבלטיות, התזוזות של רומניה, הבעיות של ההונגרים.

ביחס ליהודים — למזלנו אין אח ודוגמא בהיסטוריה היהודית הקודמת לאובדן שליש מן

ואפילו האמריקאים אפשר למצוא דברים דומים מאד. מה שהאמריקאים למשל, עשו לאינדיאנים בצפון-אמריקה — למרות שהתנאים היו שונים ושאי-פעם לא היתה בקשר לכך אידאולוגיה רשמית ממלכתית, מבחינת האכזריות, הדימוין מדהים. או הספרדים בדרום-אמריקה, או ההשתלטות הרוסית על עמי אסיה, או היפנים וכו' וכו'. לומר שדברים מסוג זה יכולים היו לקרות רק בגרמניה זו ראייה א-היסטורית. זה קרה בגרמניה משום שזה קרה שם. אם זה היה קורה בצרפת היינו מתעמקים ברקע הספציפי הצרפתי, ואני מבטיח שהיינו מוצאים מקורות לזה גם שם.

לגבי הגרמנים — היתה בגרמניה התפשטות רחבה מאד של אנטישמיות. אפשר לומר שחלקים ניכרים של העם הגרמני היו בעלי השקפות אנטישמיות מסורתיות. עובדה זו מנעה מהם להתנגד לאנטישמיות הקיצונית של ההנהגה הנאצית. אבל צריך לזכור שהיו גם תנועות גרמניות אנטי-אנטישמיות. למשל הסוציאלי-דמוקרטית הגרמנית שלא היוותה מיעוט קטן בעם הגרמני, למרות שברור שלא כל מי שהצביע בעד המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית לפני היטלר, התנגד לאנטישמיות, אבל האידאולוגיה הרשמית לא היתה אנטישמית. לגבי הקומוניסטים — המצב היה קצת יותר מסובך, אבל אפשר במפורש לומר שהיה בין הגרמנים מיעוט גדול שלא תמך בגופים אנטישמיים. יותר מזה — היטלר לא הגיע לשלטון באמצעות פתק הבוחר. הוא הגיע לשלטון באמצעות תככים. בבחירות האחרונות החופשיות שהיו בגרמניה בסוף 1932, הפסידה המפלגה הנאצית שני מיליון קולות — 34 מקומות בפרלמנט, ובעקבות זה עלתה לשלטון. דווקא

העם היהודי משך שנתיים וחצי של רצח, אובדן שהרס לחלוטין את המרכז התרבותי שהיה לעם היהודי עד אז, וששינה לחלוטין את חיינו כאן. נקודה נוספת — לפני מלחה"ע השנייה חיפש העם היהודי בית. אחריה הוא הפסיק לחפש או שמצא אותו באושוויץ או שמצא אותו בישראל (בעיקר יהדות אסיה-אפריקה) או בארצות-המערב. העם היהודי שלאחר מלחה"ע השנייה הגיע למסקנה שהוא לא זקוק יותר לבית המוכחח לו. שיש לו במערב בית משלו. אם זו אשלייה או לא, זו שאלה אחרת לגמרי, אבל התחושה העצמית של יהודי העולם המערבי היא — אנחנו בבית. גם אם נצעק פה נגד זה, זה לא יעזור.

האם אתה מאמין במעין קווי-אופי של עם הקובעים, במידה רבה, את גורלו?

בעקבות אוטו באואר ניתן לומר שכל עם, כל קבוצה אתנית, מפתחת קווי אופי מסויימים שמשתנים. השינוי הוא נקודה מרעפת בהגדרה זו. על-פי גישה זו עמים מפתחים איפיונים מסויימים שנובעים מתנאי חייהם, מתרבותם המצטברת, כאשר תוך תהליכי ההשתנות יורדים איפיונים מסויימים בחשיבותם או נעלמים, ואחרים עולים במקומם ולפעמים המוקדמים חוזרים חלילה משום שהתרבות מתפתחת ומצטברת ותוך כך היא שואבת גם מעברה, באופן בלתי-מודע כמובן. על כל איפיון שנעלה, לכן, ניתן למצוא בכל קבוצה אתנית איפיון הפוך. השאלה היא — מה קובע בתקופה מסויימת.

כיצד אתה מנתח קווים אלה אצל הגרמנים? מדוע דווקא שם קורים הדברים שקורים במחזוריות היסטורית? זה לא קורה רק אצלם. גם אצל הצרפתים, הרוסים

יודנראטים כאלה. אבל בקובנה היה, וכשאבלי ובמינסק ובמיר ובעוד מקומות. בקובנה למשל, הזדהתה המחותרת עם יותנן אלקס שהיה ראש היודנראט, והוא הזדהתה איתה. המשטרה היהודית בגיטו קובנה היתה מרכז המחותרת המזויינת נגד הגרמנים והיא שהחליטה לא למרוד בתוך הגיטו אלא לצאת ליער. הוויכוח — גיטו או יער שהיה בכיאליסטוק, ושעליו הסתמך אלתרמן ופרש אותו לא נכון, הוכרע בקובנה בכיוון היער. ובקובנה לא היו פחות יהודים מאשר בוויילנה. כלומר אי-אפשר לדבר בהכללות. הדמויות שנויות במחלוקת, אבל אפילו חייקה גרוסמן בדבריה על כרש לא טענה שהוא היה מנוול, אלא אמרה שטעה בגישתו. מה דעתך על טענתו של ויזל על-פיה אין לעסוק במרקם החיים המפורט כשמתייחסים לשואה, אלא רק בהכללה, ובעיקר בגודל ובהדר שבמוות?

ויזל לא היה בגיטו. הוא עד של אושוויץ. על הפרובלמטיקה של הגיטו הוא קרא כשם שאנחנו קראנו עליה, והוא הגיע למסקנות אחרות. אני חושב שאנחנו חייבים כן לבדוק את הפרטים, לכן אני מעריך את ההצגות של סובול בנושא. גם את "גיטו" וגם את "אדם", שזכה לביקורות קטלניות. אני חושב שטוב שהוא נוגע בבעיות האמיתיות ומפרש אותן כפי שאמן עשוי לפרש אותן — פירוש אפשרי, ולכן — לגיטימי. בגיטאות ובכלל בשואה לא היו קדושים. היו בני-אדם כמוך וכמוני וכך צריך להתייחס אליהם. ברגע שאתה מעלה אנשים לדרגת קדושים, אתה מבטל למעשה כל אפשרות להבין אותם. כאן מדובר בבני-אדם בעלי יצרים, רצונות, תקוות ויאושים שחיו כתנאים הבלתי-אפשריים שהנאצים יצרו עבורם. היו בנייהם מנוולים והיו אחרים שהם ההוד וההדר. וכי אין מנוולים בין כל העמים ובכל התנאים ובכל המקומות? האם צריך להפוך את העניין לסיפורי ילדים שאף-אחד לא יאמין בהם אחר-כך? דווקא כשאנחנו רואים את האנשים כפי שהיו, כלומר כאנושיים מאד, הם הופכים לקרובים לנו, למובנים. לכן חשוב מאד שמחזות כאלה, ספרות כזאת תכתב. המחקר בנושא זה עובד באותו כיוון. הוא בודק פרטים. טיעון נוסף של ויזל הוא שרק למי שהיה "שם" יש זכות להביע דיעה בנושא.

כהנא או כל מיני מטורפים אחרים צריכים ללמוד מהיטלר? הם יכולים ללמוד מהתנ"ך. וברמב"ם, בהילכות מנוחה אין דברים כאלה? ובעוד מקומות רבים. קוראים אצלנו את "מיינ קמפף"? — לא. קוראים את התנ"ך.

אני לא חושב שהוא מתכוון לעמדה קיצונית כזאת, אבל את המסר הרגשי, הוא אומר, זה רק מי שהתנסה יכול להבין. ויש בזה אמת מסוימת. אין ספק שבלי ניצולי השואה אין שום אפשרות להבין או להתחיל להבין מה היה שם. הרי גם סובול מסתמך עליהם. כל מי שלא היה שם וכותב על-כך מבין את חשיבותו העצומה של העד-הניצול שהוא המתרגם היחיד האפשרי של המציאות שהיתה. הנאצים לא רצו שתישאר עדות כלשהי, ומה שנשאר הוא מה שקיים עדיין בזכרונם של אנשים, והשוואת העדויות מובילה אותנו קרוב ככל האפשר אל המאורעות עצמם. לכן חובתם של אלה שלא היו שם להעתיק לתוך יצירותיהם את הזכרונות הללו. להציל מה שאפשר מהשיכחה המוחלטת.

יש לנו טענות רבות נגד עמדתו האדישה של

עולם מלא" — מדובר בהרבה עולמות. ובאשר לקווי-אופי, הייתי יותר משמדובר בשכאלה, מדובר בתגובות היסטוריות של המיעוט היהודי למצבים אליהם נקלע.

היהודים כמיעוט היו אמונים על משא-ומתן, על שוחד, על תחונות, על גיוס תומכים מתוך האוכלוסיה הסובבת. והפעם זה פשוט לא עזר. בנוסף, הם לא הגיעו לאחדות. גם זה אולי קרא-אופי, שהוא תולדה של תנאי חייהם המיוחדים. כאשר הנאצים כבשו את פולין היתה הקהילה היהודית מפורדת ומפולגת, והיא לא הצליחה להתאחד. ייתכן מאד שלו היה איחוד כזה, באופן אנטי-היסטורי בעצם, היה, אולי, מקל על הצלתם של עוד יהודים.

איחוד כזה קרה בעת המצוקה — בגיטאות. היתה הנהגה שהוכתבה. אני לא מדבר על היודנראט, אלא על המחותרות.

המחותרות היו עניין שולי, אם-גם מדובר בשוליים חשובים. אבל צריך לזכור שבגיטו ווארשה למשל נלחמו בסופו של דבר 750 כחורים ובחורות מתוך חצי מליון יהודים. מבחינה היסטורית ארוכת-טווח יש לזה חשיבות מרכזית, אבל באותו רגע בווארשה לא המחותרת קבעה. קבע היודנראט וקבעו גופים אחרים שלא היו מחותרת ולא היו יודנראט. היודנראט לא הצליח להשתלט על גיטו ווארשה משום שהנאצים השתמשו בכל מיני סוכנים בתוך הגיטו כדי לערער את סמכותו.

סיירתי באושוויץ בחברת שני חברים, אחד מהם קצין צה"ל בדרגת תת-אלוף. ברגע שנכנסתי לאושוויץ — כך אמר — הסתכלתי אינסטנקטיבית על הגדרות ושאלתי את עצמי איך אפשר לברוח מפה. אחר-כך נתתי לעצמי דין-וחשבון שבעצם אני פועל מחשבתית כיהודי שבא מארץ-ישראל. לו היו יהודים בעלי הלך מחשבה כזה יותר מכפי שהיו, האם לדעתך היתה התמונה משתנה?

מאושוויץ אי-אפשר היה לצאת. אין-ספק שהיהודים חברי המחותרות היהודיות בפולין פעלו על-פי הלך המחשבה שתוארת. בדיוק זאת היתה גישתם: לפרוץ, לא להשלים בשום פנים ואופן. מכאן חשיבותו של מיעוט מורד זה. לרוב הגדול לא היתה אפשרות לפתח גישה כזאת. כאשר אתה בעל משפחה, הורה לילדים קטנים, אתה מסתכל על כל זה אחרת. לכן כל ה"ישראליות" הזאת נראית לי ילדותית מאד. אינפנטילית. כשהשבויים שלנו בסוריה ישבו על הברכיים, עם הראש למטה, כפותים, האם הם התנהגו אחרת מהיהודים בפולין? ופה מדובר בבחורים צעירים שהיו פאר החינוך הישראלי. בתנאים מסוימים קל מאד לשבור ציבור. רעב וצמא הם אמצעים בדוקים ויעילים לשבירת כל התנגדות. אז כל הסיפורים על הגבורה הארץ-ישראלית, הכל עורבא-פרח. טיעוניו של אלתרמן על המחותרות היהודיות ועל היודנראטים בגיטאות — האם הפתיעו?

ראשית, אלתרמן אמר את דבריו תוך התלבטות. שנית, היתה אמת בגישתו של היודנראט, שהמחותרת לא נתנה אלטרנטיבה של חיים, שהיא נתנה רק אלטרנטיבה של מוות. והרי המחותרת ידעה זאת. היא טענה שהאלטרנטיבה של חיים זו אשלייה. שכולם ימותו בין-כה-זכה, שהעם אבוד, שאין להציל אותו. לכן חשוב לפחות למחות על-ידי מרד, וחשוב שיצטרפו למרד זה כמה שיותר, כדי שהוא יהיה כמה שיותר גדול. סיכוי להצלחה אין בזה. בוודאי שלא.

ואגב, לא כל היודנראטים היו נגד עמדת המחותרת. היו בהחלט יודנראטים שמרדו נגד הגרמנים, היו יודנראטים שבתוכם היו אנשים שמרדו נגד הגרמנים, והיו יודנראטים שלא מרדו אבל לא מסרו את היהודים לגרמנים ושלמו בחייהם על-כך. נכון שבכיאיסטיק ובוויילנה ובלודז' ובווארשה לא היו

משום שחשבו שהיא פחות מסוכנת, העמיד הימין את היטלר כראש השלטון.

אם נחזור לנושא של קווי האופי הלאומיים — בפרוסיה לדוגמה היתה המסורת של הסדר הטוב מעל לכל. אבל בבאדן ובוויירטנברג ובבוואריה ובהנובר ובכל המקומות עליהן השתלטה, בסופו של דבר, לא היתה מסורת כזאת. וכשפסיכולוגים מסבירים לנו את המשמעת הגרמנית במלחה"ע השנייה כתוצאה מן המורשת הפרוסית ובר-כבד מצביעים על-כך שחלק גדול ממצעצי הפשעים היו אוסטרים, נשאלת כמובן השאלה — מה הקשר? מה היתה השפעתה האמיתית של תורת ניטשה על התפתחות הנאצים?

ישנם בענין זה דבריו של ניטשה כפי שהוא הגה אותם וישנה הפרשנות שנתנו לדבריו הנאצינו-ל-סוציאליסטים. ואין מתאם בין הדברים, אלא שממילא לא היה ניטשה אלא חלק מהעניין, הנאצים לא זוקקים היו לניטשה. יכולים היו למצוא בסיס תיאורטי לתורתם אצל פיקטה, אצל ספנסר, בפירוש הלא נכון שנתנו לדרוויניזם. אידאולוג מובהק של הנאצינו-ל-סוציאליסטים, אולי יותר מניטשה היה ואגנר, שהשפיע באופן מכריע על היטלר. כך שההיתלות החד-מימדית בניטשה מסוכנת. אני לא מקבל גם את ההגדרה של נאצור-

כשהשבויים שלנו בסוריה ישבו על הברכיים, כפותים, עם הראש למטה, האם הם התנהגו אחרת מהיהודים בפולין? ופה מדובר בבחורים צעירים שהיו פאר החינוך הישראלי. אז כל ה"סיפורים" על הגבורה הארץ-ישראלית, הכל — עורבא-פרח.

פאשיזם. הפאשיזם הוא מושג כוללני מאד. מאד לא מדויק. תחת כותרת זו מכניסים את האיטלקים, את הנאצים, את הבלטים. הנאצים לא היו פאשיסטים. הפאשיזם מעלה את המדינה בראש מעייניו. הוא רואה במדינה את המטרה. המדינה היא השולטת. הנאצינו-ל-סוציאליזם גרס בדיוק את ההיפך: המדינה היא משרתת המפלגה. בעצם הנאצינו-ל-סוציאליזם היה נגד מדינה בצורה מובהקת וקיצונית. הוא רצה לבטל את המדינה. כמעט כמו לנין... הוא ראה במדינה מכשיר כדי להגיע לשלטון שיהיה אח"כ בידי החברה, המונהגת על-ידי המפלגה וככל שהמדינה תרד בחשיבותה כן יפחת שלטון החוק על המפלגה. המנהיג כסמל המפלגה, הוא החוק, ולא המדינה. היטלר לא רצה בחוקים, אפילו לא בחוקים נאציים. הוא רצה בהוראות בלבד. כלומר ההנחה שהפאשיזם והנאציזם הם מושגים חופפים אינה נכונה. יש כמובן קווים מקבילים מסוימים, אבל מכאן ועד להכנסת שני המושגים הללו תחת כותרת אחת, הדרך ארוכה, לדעתי.

האם קווי האופי של העם היהודי, עזרו במידה מסוימת או רבה להשמדתו?

אני חושב שלא. מה-שלא-היו קווי האופי היהודיים, ברגע בו הגיעה עילית רצחנית לשלטון במדינה אדירה ומודרנית, מה שהיה עושה או לא עושה המיעוט היהודי, היה נופל קורבן להחלטת רצח כזו. כלומר לא היתה כל דרך של הצלה של המיליונים, והתנהגותם של היהודים לא שינתה ולא היתה משנה שום דבר. זה היה פקטור שולי, אולי, לגבי הצלה של מיעוט. ייתכן שראייה מפוכחת יותר, אחדות רבה יותר, השפעה גדולה יותר וכיו"ב יכולים היו להביא להצלה של עוד קבוצות יהודים, ומנקודת-המבט היהודית האמונה על מורשת של "המציל נפש אחת כאילו הציל

העולם ה"נאור" בתקופת השואה, אבל גם המנהיגות הציונית בארץ ובחו"ל, בדומה למנהיגות העולם הנאור, התעלמה במידה רבה ממה שקרה שם. וזה אפילו לאחר התאבדותו של ארתור זיגלבוים ב-1943.

התאבדותו של איש אחד כאשר מיליונים מתים לא עושה רושם על אף אחד. כשהוא התאבד, על-לל-פנים, במאי 1943 ההנהגה היהודית ובתוכה הציונות ידעה כבר על הרצח, ועשתה מאמצים אדירים להגיע אל שליטי העולם, ולא יכלה.

עדות אישית — בראשית 43 עבדתי בעיתון "הצופה", והתפרסמה אז שם ידיעה קטנה מאד, ולא בעמוד הראשון, ששבע משפחות גורשו מבתיים בעיירה פולנית אחת. זה בראשית 43, כאשר מליון וחצי יהודים כבר לא היו בחיים.

הידיעות הרשמיות על השואה הגיעו ליישוב בנובמבר 1942. לפני זה היו שמועות שפורסמו כולן. לא בידיעות ראשיות, משום שמדובר בתקופה של ההתקפות במדבר המערבי, כשהסכנה המיידית שאיימה על היישוב תפסה באופן טבעי את הכתורת. לפני זה היו רק שמועות, שרק מעטים האמינו בהן. הרוב הגדול טען שזה לא יכול להיות. שזו הגזמה. משהו קורה, בוודאי, חמור מאוד, אבל זה לא מה שאומרים. רק כשהגיעו העדים החיים מאירופה בתחילת נובמבר, שוכנעה ההנהגה. היה קשה מאד לקלוט את זה, משום שנפשית אדם מתנגד לידיעות שעלולות להרוס את כל חייו, את כל היותו. והנהגה היהודית, והארץ-ישראלית בתוך זה, היתה חסרת-אונים מבחינה פוליטית באופן מוחלט. איש לא שם לב אליה. ההתייחסות של האמריקאים והאנגלים לא היתה כלל ליהודים אלא לתומכי היהודים, שלא היו רבים ביותר. באנגליה היו אז 350 אלף יהודים. מסה חסרת כל משקל. והגישה כלפיהם היתה, לכן, להיזהר מלפגוע ברגשותיהם, אבל להתחשב במה שהם אומרים? — בשום פנים ואופן. כך גם בארה"ב — מחלקת המדינה האמריקאית התייחסה אל היהודים כאל מיטרד. מיטרד חסר-גב באוכלוסייה, משום שהיתה אז אנטישמית אדירה בארה"ב. כך שכל הסיפורים בנוסח של "הם יכלו ולא עשו" נשברים בשלב הראשון מול חוסר-האונים. לא חוסר-אונים מוחלט, כי שום גורם פוליטי איננו כזה. קיימים איזשהם שוליים של יכולת, והשאלה היא האם בשוליים אלה יכולים היו לעשות יותר. על זה בעצם הוויכוח. אני אישית שייך לאלה שחושבים שאפשר היה לעשות טיפה יותר, במאמץ אדיר. אבל ברור שניסו.

עיקר הקצף יצא בנושא זה על בן-גוריון. ואני יודע שבן-גוריון, לפי המסמכים החדשים שאני מכיר, עשה מאמצים אדירים. הוא לא פירסם את זה, זה לא מסוג הדברים שמפרסמים.

מה הוא עשה?

הוא הבין את המצב לאשורו. הוא היה פוליטיקאי ממולח, ולכן פנה למתווכים, משום שהבין שהממשלה הפולנית הגולה, למשל, היא בעלת השפעה והיו לו שיחות אינ-סופיות עם קוט, שהיה אנטישמי מובהק, ופנייתו אליו היתה על בסיס האנטישמיות שלו, בבחינת — אתם רוצים הרי שהיהודים יבואו לארץ-ישראל, אתם הרי לא רוצים אותם באירופה. ובנוסף — לא טוב יהיה אם אחרי המלחמה יאמרו שהפולנים לא עשו שום-דבר. וקוט באמת הושפע ופעל. הממשלה הפולנית הגולה התערבה אצל בעלות-הברית עקב שיחות אלה, וההצהרה של בעלות הברית, שפירסמה ב-17 בדצמבר 1942 בכל העולם את הרג יהודי אירופה, באה כתוצאה מההתערבות הפולנית הזאת. בן-גוריון פנה גם לאמריקאים וגם לבריטים, למרות שידע יפה שהסיכוי שלו קטן מאד אצלם. הוא היה אצל הנציב העליון, כתב תזכירים ועוד ועוד. אבל כל זה לא הצליח. זה לא הלך. ואז ניסה תוכניות

קטנות — לפחות להציל ילדים. ניסה להעלות ב-1943 29 אלף ילדים מרומניה, בולגריה והונגריה. נאבק על זה ולא הצליח. בארה"ב פעלה אז בעניין קבוצת ברגסון (הילל קוק) שניסתה לגייס את דעת-הקהל האמריקאית, למרות האנטישמיות ואולי אף במידה מסויימת להשתמש באנטישמיות כלחץ על הממשל. אין ספק שהויכוח הקטלני שהיה בין התנועה הציונית הרשמית לבין ברגסון, לא סייע לעניין. תמיכה, או אפילו פעולה מקבילה לפעולתו של ברגסון היתה, אולי, תורמת במשהו. יחד-עם-זה, מה בעצם השיג ברגסון? ההצעה להקים ועדה אמריקאית מיוחדת לסיוע ליהודים "הסתובבה" במסדרונות הבית הלבן עוד לפני שהוא גייס כוחות בקונגרס לעניין. אין ספק שגם הוא הצליח לתרום משהו, אבל באיזו מידה היה הוא הקובע, לא ברור. לסיכום יש לומר שההנהגה הרשמית כן עשתה. יכולה היתה אולי לעשות קצת יותר, ובלי ספק יכולה היתה לנהוג קצת יותר בתבונה ככמה מקומות, אבל אי-אפשר להאשים אותה באי-עשייה. לעומת-זאת אפשר בהחלט להאשים אותה ביאוש. והיא התייאשה משום ששום-דבר לא עבד, שום-דבר לא עזר, אף-אחד לא שמע. אני יודע שמאשימים אותי בהגנה על ההנהגה הישנה, זה לא זה. אני פשוט לא שותף לאופנה לבעוט בהנהגות הישנות רק משום שהיו שמאל — מפא"י, או רק משום שהחכמים שנולדו לאחר מעשה "מטפלים" בהן כאילו קיימת היתה אז מדינת-ישראל, כאילו קיימת היתה אז השפעה יהודית כמו זו הנוכחית על השלטון האמריקאי. לא היה דבר כזו.

לאמריקאים עצמם נודע על השואה בסתיו '42 בלבד, זמן מועט לפני שנודע על כך ליישוב בארץ. איך באמת לא ידעו?

המודיעין האמריקאי ב-'42 היה עלוב והסתמך על הבריטים, והבריטים קלטו את הידיעות שלהם על-ידי שבירת הקודים של המשטרה הגרמנית במזרח שהיטענה אותם שלא ככוונה, משום שהיא לא דיברה על רצח יהודים, אלא על סילוקם של כך וכך אלפי תושבים ממקום זה או אחר. הובן שמדובר ברוסים, אוקראינים, אולי גם ביהודים. ומסר זה העביר הביון הבריטי הלאה. בוודאי שבין השאר נמצאים ב"קהל" זה גם יהודים, ובלי ספק מדובר בדבר חמור מאד, אבל לא בתכנית של רצח טוטאלי של יהודי אירופה. זה לא היה ידוע — לא לאנגלים ולא לאמריקאים עד סתיו '42. למעשה הידיעה הראשונה הגיעה אליהם בסוף מאי '42, והאנגלים טענו אז שזו תעמולה נהדרת נגד הגרמנים. רק במשך הזמן הגיעו כמה ידיעות — האחת אחרי השנייה, ואז בדקו האמריקאים את הנושא באמצעות הצלב-האדום הבינלאומי. השיחה המכרעת בצלב-האדום היתה ב-7 בנובמבר 1942, ובסוף '42 רוב היהודים שנרצחו בשואה כבר לא היו בין החיים. הגרמנים פשוט הצליחו, ולדעתי עדיין לא הוכרעה השאלה אם ועד כמה הם ניצחו במלחמתם הטוטאלית נגד העם היהודי.

כלומר?

העם היהודי הולך ויורד במספרו, והמרכזים שהתפתחותם האיטית היתה בוודאי משפיעה על יתר הפזורה היהודית אינם. אחד הדברים שמקפצים אותי בכל פעם, היא הצהרה כמו זו של אריק שרון למשל, שאמר לפני כשנתיים-שלוש: בעוד כך וכך שנים תהיה ירושלים עיר בת מיליון תושבים יהודים. אנחנו נעלה יהודים מכל העולם. הוא מדבר עדיין על היהודים שנרצחו בשואה, כי הרי היהודים האמריקאים לא יבואו, והיהודים הסובייטים לא יבואו. מי יבוא? היהודים שרצו לבוא ולא יבואו יותר. כלומר, כיום אנחנו לא יכולים לדבו יותר על "ריכוז רוב מניינו ובניינו של העם היהודי בארץ-ישראל". הציונות כיום מוכרחה להיות אחד-העמית, וזו תוצאת השואה.

המחותרות היו עניין שולי. בגיטו ווארשה לחמו רק 750 בחורים ובחורות, מתוך חצי מיליון. בווארשה לא המחותרת קבעה. קבעו היודנרט וקבעו גופים אחרים, שלא היו מחותרת ולא יודנרט.

שאלת הישרדותו של העם היהודי בכלל תלויה בהרכה בהתגברותו על התהום הזאת שלתוכה נפלה יהדות אירופה. כלומר, האם יוכל לפתח בתוכו את הכוחות שהיו גלומים בו בצורה מרכזית למדי באירופה.

כלומר, אתה שותף לדיעה שהגרמנים לא הצליחו לבצע את "הפתרון הסופי", אבל הצליחו לשבור את גבו של העם היהודי, וכתוצאה מכך ישנה סכנה סבירה שהעם לא יקום עוד?

אני לא אומר את זה בקיצוניות כזו. אני טוען רק שקיימת אפשרות כזאת, שכך עלול להיות אם לא נעשה משהו נגד זה.

האם ייתכן מבחינת ההיסטוריה הלאומית שהקורבן לומד מהרוצח?

הוא לא מוכרח ללמוד מהרוצח. הוא יכול ללמוד גם מאחרים, וגם מעצמו. אפשר לקרוא על-כך בפרק ל"א ב"ויקרא", בסיפור כיבוש המדיינים. שם הרגו "רק" את כל הגברים, ובא משה בשם האל ה"נפלא" הזה שיש לנו, שאמנם לא קיים אבל גרם לנו המון צרות, וטוען — למה לא הרגתם גם את הנשים ואת הילדים הזכרים? ומהר מתקנים את הטעות... אני מקווה שזו אגדה, אבל כהנא, או כל מיני מטורפים אחרים לא צריכים ללמוד מהיטלר. הם יכולים ללמוד מהתנ"ך. וברמב"ם, בהלכות מנוחה, אין דברים כאלה? ובעוד מקומות רבים. כלומר, מאחר והמורשת שלנו כל-כך גדולה, והיא כוללת בתוכה המון דברים, כולל מיטב השאיפה לאתיקה לאומית ופרטית, שהיא הדבר העיקרי, וכולל גם דברים כאלה, אז צריך ללמוד מהיטלר? קוראים אצלנו את "מיין קמפף"? לא. קוראים את התנ"ך. ועם-זאת אני מתנגד התנגדות טוטאלית לכל השוואה בין מה שקרה שם לבין מה שקורה פה. מה שקרה שם הוא ייחודי מבחינה זו שאף-פעם לא קרה קודם לכן או לאחר מכן — בינתיים. זה קרה בפעם הראשונה. ואילו כאן הדברים אחרים לגמרי. פה מדובר במאבק של שני עמים עלפיסת-ארץ, דבר שקרה בעבר ושיקרה בעתיד, עם כל הסאדיזם ההתנכלויות, הרצח וכל מה שכוון בזה. זה קיים בין הטאמילים והסינגלים, בין האירים והאנגלים, או בכל דוגמה רלוונטית אחרת, שקיימת היום, שהיתה בעבר ושתהיה בעתיד.

אבל ישנו נושא אחר השייך לתקופה ההיא, שלגביו אפשר לערוך השוואה ושמןני ניתן ללמוד, וזה נושא האפלייה והדיכוי שמהווים תמיד סימן של התפתחות לכיוון של שלטון דיקטטורי או טוטאליטרי. וסימנים כאלה קיימים כיום בחברה הישראלית. כלומר נטישת דרך הדר-שיח הדמוקרטי.

מיעוט זעום של האנושות חי במישטרים דמוקרטיים באמת, ומיעוט זעום עוד יותר חי בהם בעבר. דמוקרטיה היא "עסק" חדש מאד, חלש מאד ומסובך מאד, וקל מאד לחזור ממנו למישטרים חשוכים קודמים. עליית הנאצים והשתלטותם על החברה הגרמנית מראה איך קורה מהלך כזה. ומזה אפשר ללמוד וצריך ללמוד שיש סימני אזהרה בולטים למדי, שאם שמים לב אליהם ניתן אולי לפעול לפעולת מנע בזמן — לנסות ליצור פרידגמה שתוכל להנחות את הפוליטיקאים לפעולה מעשית כדי למנוע מאיתנו סכנות קשות מסוג זה.

חברה מובטלת - חברה חולה

גרשון קניספל: לשכת עבודה

35% מהמובטלים - בגילאים 15-24. עלייה של 100% מ-1988. הזמנת - 19,000. חדשים עבודה - 65,000

נתונים כלליים: יוני 1989.

דיון בהשתתפות: ישראל קיסר (מזכ"ל ההסתדרות). שושנה יובל (ביה"ס לעבודה סוציאלית; האוניברסיטה העברית; ירושלים); ד"ר דן יעקובסון (החוג ללימודי העבודה; אוניברסיטת ת"א); פרופ' אריה נדלר (ראש המגמה החברתית, החוג לפסיכולוגיה; אוניברסיטת ת"א); פרופ' יוחנן פרס (החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה; אוניברסיטת ת"א).

הזמנות לא מאוישות	ישראלים שנותרו ללא תעסוקה	הזמנות שסופקו ע"י עובדים ישראלים	הזמנות מעסיקים (שעברו דרך שרות התעסוקה)	דורשי-עבודה (שעברו דרך שרות התעסוקה)	
4,500	51,500	13,500	19,000	65,000	
מספר מאפייני הבלתי-מועסקים (נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה)					
סרבני עבודה	מחפשי עבודה (למעלה מ-5 שבועות)	בעלי משפחות	גילאים 15-45	נשים	גברים
2% בקירוב (2,600)	82%	59%	35.6%	49%	51%
מקבלי דמי-אבטלה לפי קבוצות מקצועות					
לא מקצועיים	עובדי שרותים	מנהלים בכירים	עובדים מקצועיים בענפים אחרים	בעלי מקצועות חופשיים וטכניים	
23%	4.5%	8.5%	19%	14%	
סה"כ תביעות לדמי אבטלה - 48,300					
חלוקה לפי אזורים:					
ירושלים (כולל בית-שמש)	דרום (עד אילת - כולל)	צפון	אזור המרכז (כולל גוש דן)		
2500	7000	13,000	14,300		
20% מסה"כ המובטלים הארצי - בערי הפיתוח. כוח העבודה המגיע מהשטחים - בקרוב ל-130,000 עובדים זרים שלא מהשטחים - 13,000					

מושגי יסוד בלתי-מועסקים: אנשים שהצהירו על היותם מחוסרי עבודה ביום הסקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מספרם - 140,000

מובטלים: אנשים שנרשמו בלישכה כמחוסרי עבודה משך 6 ימים ומעלה (5 הימים הראשונים נחשבים כימי המתנה). 44,500 (לעומת 23,000 ב-1988. מדובר בעלייה של 100%)

שיעור האבטלה: מספר הבלתי-מועסקים מתוך כוח העבודה הכללי המונה 1,597,000 - 9% (נחשב לשיא באבטלה).

נתונים חסרים: התפלגות בלתי-מועסקים ומובטלים עפ"י רמת השכלה, ארצות מוצא, זהות לאומית.

לנו זה לא יקרה

— דן יעקובסון: לפני שנכנסים ספציפית לנתונים, אני חושב שצריך להעיר הערה כללית לגבי המשמעות שלהם:

ישנה טענה שנשמעת לא פעם, שבסך-הכל המצב לא נורא. מדובר היום פחות או יותר ב-9% של מובטלים מסכ"ה כוח העבודה האזרחי, וזה אחוז שפלוס/ מינוס מתאים גם לארצות מתועשות אחרות. בהולנד ישנה אבטלה של קרוב ל-16%, בארה"ב, עד לפני שנתיים-שלוש, הגיעו ל-10%, כך ש-9% זה אולי לא כל-כך נורא. ואני רוצה לטעון שהמציאות הישראלית היא מאד מאד שונה מהמציאות בארצות אחרות, וזאת מכמה טעמים: ראשית, משום שבארץ, עד לפני 4-5 שנים קיים היה טאבו ערכי על אבטלה. היה פה איזשהו מיתוס של ביטחון תעסוקתי מלא ששורשיו עוד בהיסטוריה היישובית שראתה באבטלה מצב שעשוי לגרום לירידה, שפוגע קשות בחזון הציוני, ששולב בסוציאליזם הקונסטרקטיבי וכד'. כלומר, אבטלה היתה דבר אותו צריך למנוע בכל מחיר. גם בשנות ה-50, עם הקמת המדינה, בלט יחס זה עד-כדי פטרנליזם, שדרש מהעולים לעסוק בכל עבודה שהיא, מתוך הנחה שכך יורשו בהם הרגלי עבודה ומשום שזו נראתה הדרך הנכונה היחידה ליצור בהם מוטיבציה לעבודה. במשך השנים, בשל המבנה החברתי-כלכלי המיוחד לארץ — בריכוזיות וביסוסו ההון שבו, נמנעה כמעט אבטלה לחלוטין, ונוצר איזשהו מיתוס, שכאן זה לא יכול לקרות. הקביעות בעבודה נתפסה כנתון מוצק לחלוטין בתודעת הציבור. נובע מכך שלא קיימת בארץ כל התנסות קודמת באבטלה — לא אובייקטיבית ולא סובייקטיבית, לא ברמת הפרט ולא ברמה המוסדית. כלומר לא פותחו אצלנו שום כישורי התמודדות במצב כזה. בארצות אחרות, אם זה לא קרה לך אישית, זה קרה כמשפחה או בקהילה. יש לך איזשהו מודל להתייחס אליו. לפתח עלי-פיו כישורי התמודדות כלשהם.

— ישראל קיסר: עובדתית הדברים אינם מדויקים. לפני קום המדינה היתה תקופה ארוכה בה התארגן היישוב פסיכולוגית עפ"י תפישה של אבטלה. אסור היה אז, למשל, לשני בני-הזוג לעבוד, בוטלו השעות הנוספות, היתה תעמולה כבדה לטובת תוצרת-הארץ, לטובת עבודה עברית. כל זה היה מסימניה של המלחמה באבטלה, שהיתה כרונית לפני קום המדינה.

לאחר קום המדינה היו לנו תקופות אבטלה — האחת בזמן העלייה הגדולה, והשנייה — בימי המיתון הגדול ב-1965. חוק ביטוח האבטלה נולד מיד אחרי זה. הוא היה אחת מהתוצאות של המיתון הזה.

— דן יעקובסון: בתור אנקדוטה היסטורית כדאי להזכיר כאן שהמתנגדים לביטוח האבטלה, היו אנשי תנועת-העבודה, והמצדדים — אנשי חרות ומ"קי ודווקא חוגי המעסיקים. אבל אם נחזור לדברים הקודמים — הטעון שלי של חוסר מוכנות להתמודד עם אבטלה, מתייחס לדור של שנות ה-80' ולחוויה ההתנסותית האישית והמשפחתית והקהילתית שלו. בנוסף לכך, מאחר ולא היתה לנו התנסות קודמת, ומאחר והעניין נחת עלינו פתאום על רקע הידיעה שדבר כזה לא יכול לקרות לנו, בולטת נטייה גדולה מאד של הנפגעים להטיל את האשם במצב על אחרים. והטלה זו של אשמה אין בה רק כעס אלא משמעותה הפחתת היוזמה האישית ביחס לתהליך שיקומי כלשהו — של חיפוש עבודה, היענות להצעות וכד'.

בעיה אחרת ספציפית לנו נובעת מכך שבארצות אחרות בהן קיימת אבטלה, קיימים תחומים רבים אחרים המקרינים וודאות של ביטחון. אנגליה, לדוגמה, לעולם תשכון, פחות או יותר. ואילו

ישראל קיסר

התשובה לשאלה — מי אחראי לאבטלה, ברורה לחלוטין: את האבטלה יוצרת הממשלה. היא אחראית לה, והיא אחראית לפתרונה. וזה בלי קשר לימין, לשמאל, לליכוד או למערך. מדובר במחוייבות החברה למינימום ביטחון כלכלי, חברתי והשכלתי לאזרח.

אצלנו ישנה שורה ארוכה של תחומי אי-וודאות. וראשון להם — התחום הביטחוני. אפשר לומר שהעוגן היחיד שנראה בטוח אצלנו, לגבי הפרט, היה עוגן התעסוקה, וכשעניין זה מתערער כפי שקורה בשלוש-ארבע השנים האחרונות, מתערער כל מה שנותר.

יתר-על-כן: אין להסתפק רק בתיאור המצב הכוללני, אלא חשוב להתייחס לנתון של כסי האבטלה. ברור שאי-אפשר לדבר על חלוקה שוויונית של המגמה על פני כל השטח. 9% האבטלה פוגעים בסוגים מסויימים של אוכלוסיות, וזה לא מסתכם רק בכך שיש באוכלוסיות מסויימות אחוז הרבה יותר גדול של מובטלים, אלא גם בכך שהמעגל האנושי המצוי סביבן הרבה יותר גדול. והחשוב מכל, שדווקא אוכלוסיות אלה שהן רגישות ופגיעות יותר גם מטעמים אחרים, ניקלעות למצב של אי-ביטחון. יש כיום מיגורים שלמים, קבוצות אוכלוסיה גדולות מאד, שחיות או מתנסות בתחושה של אי-וודאות ושל אי-ביטחון תעסוקתי. כל זה בתשובה לטענה הנשמעת לא פעם במקומותינו שבארצות אחרות המצב דומה. אמנם יכול להיות שאין לנו ברירה, שאנחנו צריכים ללמוד לחיות עם מצב זה, אבל אז צריך גם לפתח מנגנוני התמודדות נאותים.

פגיעה חריפה בהערכה העצמית

— אריה נדלר: אתה דיברת, דן, על שאלות הקשורות ברמת המקרו. אני אנסה לומר כמה דברים העולים בי, כשאני חושב על המצב ברמת המיקרו, ברמת הפרט המובטל. נושא העבודה והעיסוק מהווה מרכיב מרכזי מאד בדימוי העצמי של כל אחד מאיתנו. יותר מזה, הוא חלק מזהותנו. כשאתה שואל אדם — מי אתה?

מסתבר מהתשובות שהעבודה והעיסוק מופיעים כחלק מזהותו, כלומר פגיעה בנושא זה היא פגיעה בלב ההערכה העצמית והדימוי העצמי של האדם. ולכן ההשלכה שלה עלולה להיות כל-כך קשה, קשה יותר מאשר מצבי לחץ אחרים. משום שברגע שאני חושב שאני לא שווה שום דבר, והעובדה שפיטרו אותי אומרת שאני לא שווה שום דבר, אני לא מסוגל יותר לעשות שום דבר למען עצמי. ופה מתחיל מעגל קסמים מאד מסוכן מעניין הנבואה שמגשימה את עצמה. נוצר תהליך של יצירת זהות חדשה שמרכיב חשוב בה הוא חוסר המוכנות או היכולת של האדם לעזור לעצמו.

כדי להתמודד באופן חיובי עם מצב של סטרס כזה הכרחי להיעזר בשני גורמים עיקריים — האחד — צפיית קו הגמר של מצב הלחץ, והשני — היכולת להשפיע עליו ולשלוט בו. והנה בעניין האבטלה אף-אחד לא יודע מתי היא תיגמר, וודאי שהוא לא מסוגל לשלוט בה.

כלומר, ברמה הפסיכולוגית נראה לי שיהיה סביר לומר שמצב של אבטלה מביא לפגיעה חריפה מאד בהערכה העצמית, שמתלווה אליה כחלק גדול מהמקרים תחושת לחץ, הנובעת גם מחוסר היכולת לחזות מתי ייגמר המצב המתואר. באשר לנתון של כסי האבטלה — נראה לי שלעובדה זו יש גם יתרון וגם חיסרון. ברמת היתרון מצב כזה מעניק רשת של תמיכה חברתית טבעית. כשאני מובטל וסביבי עוד אנשי מובטלים, הופכת האבטלה לדבר נורמטיבי פחות או יותר, ואז יש מיד מי שיכול להעניק לי תמיכה מחוץ למעגל העבודה — המובטלים האחרים. החיסרון נובע מהיתרון: ברמת הכלל יש סכנה שקבוצה שלמה תגדיר את עצמה מחדש. סכנה של ניכור חברתי אמיתי של

דן יעקובסון

אי-אפשר לדעתי לדון בנושא האבטלה כמנותק מנושאים אחרים. צריך לראות בעניין זה את הקונטקסט כולו: בחברה או במשך שנים שחלק גדול ממקורותיו, במשך שנים רבות מאד, הוקצב לביטחון ולא לצמיחה, אי-אפשר לנתק את סוגיית האבטלה מהקונטקסט הכללי. אין שום סיכוי לצמיחה לדעתי מבלי שיושג הסדר שלום שיהיה סביר גם מהבחינה של הפניית מקורות לצמיחת המשק, וגם מבחינת השגת השקעות מחו"ל.

האשה דואגת לבעלה ולילדיו, ואילו הוא, הבעל, מפרנס אותם. והנה יום אחד מגיע אבי-המשפחה ומודיע שלצערו ולא באשמחו, אינו יכול למלא עוד את חלקו בהסכם. במקרים רבים מודיעה אז האשה, תוך זמן לא רב, שגם היא חדלה למלא את תפקידיה כלפיו. כלומר — משפחות נהרסות, מעמד האדם בקהילה נהרס. הדוגמה הקדומה ביותר אולי בעניין זה, היא דוגמת קין והבל. להזכירכם, קין לא טען שקופח בעניין התמורה החומרית למאמציו, אלא רק בכך שלקורבנו לא שוו. כלומר, הוא הרגיש מיותר. כאשר החברה אינה זקוקה למה שהפרט מסוגל לתת, מגיע האחרון לפגיעה בעצמו ובמשפחתו, ליאוש, לפרקים גם למצב בו הוא פוגע באחרים.

אצלנו במיוחד רואה המובטל את הפועל הערבי כתופס את מקומו ואולי כאשם באסונו. בוודאי כשעיר לעזאזל נוח יותר, פגיע יותר ולגיטימי יותר מאשר ממשלת-ישראל והחברה הישראלית. מכאן — הראדיקליזציה הימנית שתלך לדעתו ותיגבר בתקופה הקרובה.

גורם נוסף העולה מהאבטלה אצלנו הוא דחף ההגירה. אפשר אולי לטעון, בעקבות א.ב. יהושע, שעבור היהודי-הישראלי ההגירה היא תמיד חלופה אפשרית, הוא שוהה בארץ "על תנאי". מאידך נזכור שגם במדינות אחרות, בהן קיימות אבטלה ומצוקה והזדמנויות הגירה בצידן (איטליה, אירלנד), רבים מממשים הזדמנויות אלה. לכן, יש קשר בין ציונות לבין תעסוקה מלאה. עד כאן הנקודות העיקריות של הטיעון נגד אבטלה.

שני הטיעונים ביחד יוצרים אצל כל הוגה ופעיל אחראי בחברה הישראלית מצב אמביוולנטי, בו לא ניתן לומר בקלות: הבה נשמור על תעסוקה מלאה בכל מחיר, כי לזה יש מחירים, בעיקר כלכליים, גדולים ביותר. מצד שני קשה לומר גם: הבה נאפשר אבטלה עד כמה שהכלכלה מבקשת או עד כמה שנדמה לנו שדרוש לשם הכרעה כלכלית לטווח הארוך, מפני שלטווח הארוך צריך להגיע דרך הטווח הקצר, ויכול להיות שבדרך זו לא נגיע לטווח ארוך כלל.

יוחנן פרס

אצלנו במיוחד רואה המובטל את הפועל הערבי כתופס את מקומו ואולי כאשם באסונו. בוודאי כשעיר לעזאזל נוח יותר, פגיע יותר ולגיטימי יותר מאשר ממשלת-ישראל והחברה הישראלית. מכאן — הראדיקליזציה הימנית שתלך לדעתו ותיגבר בתקופה הקרובה.

המובטל עצמו. יש להניח שמחליטי ההחלטות מניחים הנחה הפוכה, שהאחריות לפתרון מוטלת במידה רבה על הפרט המובטל עצמו. יש פה רמה של חוסר הלימה בתשובות שלא מועילה להכנת המצב ולפעולה לקראת תיקונו.

בעד ונגד

— יוחנן פרס: אני חושב שהנטייה של כולנו בסופו של דבר היא להגיע לתפישה מאוזנת, הן של הבעיה והן של הפתרונות שלפנינו. במיוחד צריכים הפתרונות להיות מאוזנים. אבל ראשית ברצוני להציג את הטיעון התיאורטי בעד אבטלה, ואת הטיעון שכנגד, בצורה קיצונית וחד-צדדית, כמובן, ובמודע, על-מנת להבליט את האמביוולנטיות שבפניה אנחנו עומדים בטיפול במחלה הזאת:

בעד אבטלה — ראשית — כמעט כל המלצותיהם של הכלכלנים, שלנו במשך 10-15 השנים האחרונות, היו מוליכות, אם היו מקבלים אותן, לאבטלה. האבטלה לדעת רוב הכלכלנים היא תנאי הכרחי, אם-גם לא מספיק, לשינויים מבניים במשק. אם חושבים למשל שיותר מדי אנשים עובדים בשרותים ופחות מדי בתעשייה וכיידור, הדרך היחידה לשנות זאת היא על-ידי הוצאתו של כוח-אדם ממקום אחד והזרקתו למקומות אחרים. ומהלך כזה לרוב לא ניתן לעשות באופן סימולטני. נקודה שנייה היא זו של שקט תעשייתי. ההנחה היא שוועדי פועלים יחשבו שלוש פעמים על השבתה, שבייתה או עיצומים ואפילו על הכרזת סכסוך עבודה, אם ידעו שהמעביד עלול לסגור או לצמצם את העסק או להחליף את כל עובדיו. אבטלה, לכן, מצמצמת את אי-השקט התעשייתי. נקודה שלישית, המתקשרת לשנייה היא עליית ערך הפרנסה ומקום העבודה בעיני העובד. כל אחד נאחז במצב כזה במקום עבודתו. אי-ידיעה מסויימת ביחס להמשכיות המשרה מביאה למאמץ אינדיבידואלי כדי שלא אני, אלא האחר יפוט. תוצאה נוספת היא החיסכון האישי. כאשר אדם חושב שמחר, אולי, יהיה מובטל, אין סיבה שלא ידחה רכישות שונות. כמצב של אבטלה, אפילו מצומצמת מאד, החיסכון האישי של כולם, ובמיוחד של העובדים, עולה.

נקודה חמישית — עליית ערך הצרכן בעיני היצרן. העובדה שהצרכן מפרנס את היצרן מתבלטת מאד בתקופת אבטלה, כאשר גובר החיסכון ויורד רצון הקנייה. הצרכן בודק אז יותר ומקפיד יותר הן לגבי המחירים והן לגבי האיכויות. וכך הוא לוחץ על היצרן לכיוון של ייעול עצמי ושיפור יחסו וסחורתו.

ונקודה אחרונה — ביטול האבטלה הסמוייה על-ידי הפיכתה לאבטלה גלויה. כלומר, חלק גדול מהעובדים וממקבלי השכר אינם מייצרים למעשה דבר במסגרת בה הם מועסקים. מצב של מצוקה יוצר הצדקה לביטול אבטלה סמוייה זו, ומדוברן כוחות אירגוניים, פוליטיים ופסיכולוגיים, הדרושים לחשיפתה ולהסקת מסקנות מעשיות לגביה. אני לא אומר שטיעון זה נקי כולו מסטיות ומשגיאות, אבל הוא טיעון נשמע. כלכלנים תומכים בחלק זה או אחר שלו, והדיעה שאבטלה מסויימת דרושה לא רק להבאת המשק, אלא אפילו להתחזקתו במצב בריא, כלומר, שזו תופעת קבע המתחזקת במצבי משבר, היא דיעה נפוצה. וכעת, הטיעון הנגדי. ראשית — כוח-אדם, בניגוד לגורמי-ייצור אחרים, כמו קרקע, מכונות וכדומה, הניתנים לשימור משך זמן בלתי-מוגבל, מתנוון במהירות, וישנם כמה תהליכים שמנוונים במצב של אבטלה לא רק את כוח-האדם עצמו אלא גם את מה שנמצא בסביבתו. נישואין רבים מבוססים, הלכה למעשה, על הסכם בלתי-כתוב או כתוב לפיו

אריה נגור

חובה לעבוד בכל עבודה לה מסוגל האדם מבחינה בריאותית, בלי קשר למעמדו הקודם. במקביל, חובתה של הממשלה לספק עבודה לכל מי שמוכן לעבוד. תפקידו של אדם כמפרנס משפחתו הוא תפקיד שאסור לפגוע בו, אפילו לא לזמן קצר, מפני שהוא הורס את אחת הרקמות החשובות ביותר בחברה הישראלית.

קבוצות שלמות, ניכור הנובע מהערכה עצמית נמוכה, על כל הסיכונים הנובעים מכך. ואחד הסיכונים העיקריים הוא שקבוצה כזו מחפשת בד"כ פתרונות קיצוניים שחלקם כוודאי לא יהיו המקובלים על החברה בכללותה.

אחת השאלות העיקריות המעסיקות אנשים במצב של אבטלה, היא שאלת הסיבות למצב. לכן יש שתי תשובות עקרוניות — האחת הבאה מכיוון יוצרי האבטלה והאחרת — מצד אלה החווים אותה. נניח לרגע שהממשלה יצרה את האבטלה, אלא שבצד "יצירה" זו, לא נתנה לסובלים ממנה כל הסבר בנוסח, נאמר, של — אנחנו חולים כחברה במחלה כלכלית קשה ומחפשים תרופה. התרופה כואבת אולם עוזרת בהכרעה תוך זמן מסויים. הסבר כזה לא ניתן, לכן התחזקה בצידור התפישה של "אבטלה מאלוהים". אבטלה ללא סיבה הגיונית, ללא שליטה, שהיא הרבה יותר מאיימת משום שהיא פחות צפויה. לכן גם פחות צפוי מתי היא עשויה להיגמר. במובלע, ואולי לא במודע, מבחינת יוזמי האבטלה ישנה הסתכלות על המובטלים כעל ילדים. כלומר — אנחנו, המנווטים, יודעים יותר מכם על תהליכים חברתיים-כלכליים, לכן אנחנו ניתן את התרופה מבלי להסביר לכם את משמעותה, מבלי לומר כמה זמן תרגישו לא טוב בגללה. בסוף תרגישו טוב, אבל את זה רק אנחנו יודעים. גישה זו מוסיפה הרבה מאד לחץ לזה הקיים ממילא.

אם נחזור לשאלה היסודית — מי יצר את האבטלה, כלומר מי אחראי לה, ובהמשך — מי אחראי לפתרונה, תהינה, כמובן, תשובותיהם של המטפלים באבטלה ושל מושאי הטיפול שלהם שונות לחלוטין. המובטלים חושבים שהאחריות לפתרון אינה בידם, כפי שהאחריות למצב לא באה מהם. שני הדברים מוטלים על הממשלה ועל גופים ציבוריים הנמצאים מחוץ למסגרתו של הפרט

הזכות והחובה לעבוד

וזה מביא אותי לנושא הבא — לדרך ההתמודדות עם הדילמה. כאן יש לדעתי להדגיש נקודה יסודית אחת — הזכות לעבוד והחובה לעבוד, שהיא אבן היסוד של כל חברה סוציאליסטית לא אוטופיסטית. כעיקרון עלינו לאמץ לדעתנו רעיון זה. חובה היא לעבוד, ולא במובן זה שמי שלא יעבוד ייאסר, אלא שלגבי סרבן עבודה משוחררת החברה מחלק ניכר מהתחייבויותיה. אולי לא כלפי ילדיו אבל כלפיו. חובה לעבוד בכל עבודה לה מסוגל האדם מבחינה בריאותית, בלי קשר למעמדו הקודם. במקביל חובתה של הממשלה לספק עבודה לכל מי שמוכן לעבוד. תפקידו של אדם כמפנס משפחתו הוא תפקיד שאסור לפגוע בו, אפילו לא לזמן קצר, מפני שהוא הורס את אחת הרקמות החשובות ביותר בחברה הישראלית.

ברוח זו אומר גם שזכות הקביעות בעבודה צריכה להישמר גם נוכח נסיגה כלכלית זמנית. פיטורין, עכ"פ צריכים להיות מכאיבים גם למפטר, ולא רק למפוטר. אל יהיה קל למעביד לפטר. אם יש הכרח כלכלי בדבר, יש לעשות זאת, אבל המעביד, המנהל, חייב להרגיש שזה קשה גם לו.

לעומת זאת, תנאי עבודה והישגים בעבודה אינם יכולים להיות מקודשים. הטבות כמו חשמל חינם, קבלת חופשה ועזרה בחינוך הילדים עד האוניברסיטה ועד בכלל, אינן מקודשות. לא יתכן שמקום עבודתם של אחדים יגזל מהם ולאחרים תישמרנה זכויות יתרה. הטבות ותנאי עבודה חייבים להיות גמישים. לא ייתכן שאדם שהתרגל לעבוד במחלקה ממוזגת שעוסקת בהנהלת חשבונות יראה עילה לתביעה או לסכסוך עבודה אם יגידו לו לעבור למחלקה אחרת שתנאי העבודה בה גרועים יותר. לא יתכן להתמודד עם האבטלה ולשמור בדיכוד על ההישגים שהושגו בתקופת השפע.

נצליח להתמודד עם האבטלה, במידה שנרדע להשיג את המטרות הכלכליות המיוחסות לה (תמורות מבניות במשק, הגברת החיסכון, התייעלות מיקרו ומקרו) בלעדיה.

ככל שנהיה מודעים יותר לחומרת המחלה המכונה אבטלה, נהיה נכונים יותר לקבל על עצמנו תקופות מרות.

אנשי השלום והעבודה

במדינת ישראל של היום כמעט שום ענף תעסוקה אינו משתלם. לא חקלאות, לא יהלומים, לא תיירות ולא תעשייה אלקטרונית. לאחרונה קרה לנו אסון נוסף — העירקים השלימו עם הפרסים, כך שגם תעשיית הנשק כבר לא משתלמת. לפי תורת הכלכלה, מצב כזה הוא בבחינת לא יתכן. לכל מדינה ישנם יתרונות יחסיים כלשהם. אני סבור שלא מצאנו עדיין את המשתלם לנו, אלא שרמת הביורוקרטיה וההוצאות הצבאיות שלנו שומטות את התנאים ליצירת משק יצרני בריא מתחת לרגלנו. כך ננוע תמיד בין אינפלציה לאבטלה. לכן אני מציע לחזור לסיסמה הישנה של אנשי העבודה והשלום, אבל בהיפוך סדר — הווה אומר — אם יהיה שלום תהיה גם עבודה. בתנאים של שלום ושל השתלכות במרחב נמצא את הגומחות הכלכליות שיפרנסו אותנו בכבוד.

אבטלה קהילתית

— שושנה יובל: הנקודה המרכזית במצב האבטלה הנוכחי איננה עניינו של הפרט המובטל, אלא העובדה שקבוצות אנשים שלמות מוצאות עצמן מחוסרות עבודה. המשמעות הקריטית הן אלה הנובעות מכיסי האבטלה, מהמצבים בהם יישוב שלם או חצי יישוב מובטל. ויש לקחת

בחשבון שחלק גדול מאוכלוסיה מובטלת זו עבד ברמת מחירים נמוכה מאד גם כשעבד, והצליח להתקיים רק משום שגם חברים אחרים במשפחה, בנוסף לאבי המשפחה הרוויחו. ואילו עכשיו, בחלק גדול מעיירות הפיתוח, פתאום גם האם, גם האב וגם הבן משוחרר-הצבא אינם מרוויחים דבר. זה באשר לנושא הכספי.

לצד זה קיים העניין המוראלי — עניין ההאשמה החברתית המעלה את ההתייחסות המוכרת לעוני: אנשים עניים אשמים בעצמך במצבם, והם שהיבים למצוא דרך לצאת מזה. כך נופלת גם אשמת המובטל עליו, והוא שצריך למצוא דרך לפגוע זאת. אך אינו מצליח, כנראה שלא מגיע לו, ואף אחד לא חייב להתאמץ עבורו. וכאן נשאלת השאלה — אפילו נאמר שאבטלה מסוימת היא תנאי לכלכלה בריאה. מיהו המחליט מי משלם את מחירה? אלה שמחליטים הם הפוליטיקאים ובעלי הכסף שאינם מועמדים לאבטלה, והחלטותיהם נקבעות באופן שרירותי לגמרי. בהשוואה לנושא הביטחון, בו נושאת החברה כולה בעול — חוץ מקבוצות חריגות מאד, לגבי השיתוף בנושאים הכלכליים, ההתייחסות לסקטורים שלמים היא כאל "ילדים מפגרים" שאחרים קובעים עבורם אם ישתתפו או לא ישתתפו ב"חלוקת העוגה".

עניין אחר שיש לקחת בחשבון הוא עניין כוח הקנייה. כשמדובר ביישוב שהוא כיס אבטלה נופלות משפחות המובטלים גם ממעגל כוח הקנייה, כלומר הסובלים בכיסי האבטלה הם לא רק אלה שאינם מרוויחים, אלא כל מערך השרותים שמסביבם. אין מי שיקנה בחנויות, והאבסורד בכל זה הוא, כמובן, שמצב המפלות העכשווי, והעובדה שמפעלים כשלו לא קרו משום שהפעלים לא עבדו כראוי, אלא בגלל ניהול כושל. אבל שיכבת המנהלים לא משלמת דבר על מחדליה, ואפילו להיפך. היום לדוגמה, עומדים להכניס כסף למפעל של שפירא באור-עקיבא כדי להציל כביכול את ארבע-מאות העובדים. למה צריך להכניס כסף למפעל של מליונר כדי שיתן עבודה? אם אינו יכול להחזיק את המפעל בצורה נכונה שיקחו אותו ממנו. הרי לא יתכן שהשכבה היחידה שמשלמת את מחיר הנפילות הכלכליות תהיה שכבת הפועלים.

שיתוף ושילוב בהווה ולקראת העתיד

באשר לתיקון כוללני של המצב, הבסיס היחיד לתיקון הוא, לדעתי, החינוך, וזה בשני מובנים — האחד שיתוף המובטלים והמועמדים לאבטלה בהבנת הסיבות, התהליך והתוצאות. ושנית — דאגה להעלאת רמת ההשכלה הכללית ובעיקר הטכנולוגית של המועמדים לפורענות על-מנת שניתן יהיה לשלבם בהמשך במקומות עבודה מתוחכמים ומודרניים. כעת תורמת מערכת החינוך שלוש עד ארבע שעות לימוד יומיות, ובכמות שעות כזו אין כל אפשרות להכשיר לעתיד עובדים מקצועיים לתעשיות עתירות-ידע. בתחום זה אין כמובן אפשרות לשנות דברים בין-יום, אבל אם לא ייעשה כל מעשה בנושא מעכשיו, נמצא את עצמנו בעוד חמש שנים בדיקו במצב של היום.

נקודה נוספת לחידוד היא זו של מצב החיילים המשוחררים. אורחי ישראל תורמים שלוש שנים מחייהם לצבא. על זה יש קונצנזוס. אחר-כך הם יוצאים לשוק, ושם אומרים להם ששום קונצנזוס לא חל עליהם. שישתדרו בכוחות עצמם. לדעתי יש פה משהו מעוות, ואפילו מושחת, כשמדינה מתנערת כך מאחריותה.

דין האבטלה כדין חולי

— ישראל קיסר: אלה שמדברים בזכות האבטלה הם הלא-מובטלים. מה החוכמה לנדב אחר להיות

שושנה יובל

בהשוואה לנושא הביטחון, בו נושאת החברה כולה בעול — חוץ מקבוצות חריגות מאד, לגבי השיתוף בנושאים הכלכליים, ההתייחסות לסקטורים שלמים היא כאל "ילדים מפגרים" שאחרים קובעים עבורם אם ישתתפו או לא ישתתפו ב"חלוקת העוגה".

מובטל? יש בכך כמובן צביעות גדולה. הפוליטיקאים לא מעיזים לדבר על אבטלה. הם יודעים שזה יפגע בהם. דינה של אבטלה כדין חולי — ברוב המקרים אינה באשמתו של המובטל אשר נקלע למצב הקיפוח על-ידי החברה. אבטלה היא ראשית לכל מצב בלתי מוסרי, ובצד זה אני גם כופר בכך שיש בה תרומה כלכלית. העובדה היא שלמרות האבטלה ירדה התפוקה במשק. זו שנה שניה שאין גידול במשק. ויש בכך היגיון אם לוקחים בחשבון שהחלק הפורה ביותר ככוח העבודה — החיילים המשוחררים שהם בחלקם אנשי מקצוע, מוצא ממעגל התעסוקה. ברמת המפעל נוצר אכן שקט תעשייתי, אבל ברמה החברתית נוצרת מהומה. נכון שניתן לפעמים לערוך שינויים על יסוד משבר, אבל אז, יש לדעת, המחיר גבוה. נכון יותר לדעתי לבנות שינויים על יסוד של הידברות, של צפייה מראש, של חיזוי משבר. ניתן לצפות משבר ולהביא זאת לתודעת העובדים והנהלה. לדעתי התיזה שכדי ליצור שינוי מיבני במשק יש ליצור משברים, אינה נכונה, גם לא מהבחינה המישקית, מבלי לגעת בצדדים החברתיים והמוסריים. הרי היגענו עכשיו למצב אבסורדי, בו אנו מטיפים למשברים מכוונים כדי שמשוהו ישתנה במדינה. החברה הישראלית הפכה לחברת עימותים, לחברה ללא אפשרות של הידברות. זה מצב לא נורמלי. הכלל צריך להיות הידברות. רק במצב בו אין אפשרות להידברות יש לפעול בדרך של שביתה, הפגנה וכו'. ואילו אצלנו ניבנו נורמות אחרות, שאינן אופייניות לחברה בריאה.

התשובה לשאלה — מי אחראי לאבטלה, ברורה לחלוטין: את האבטלה יוצרת הממשלה. היא אחראית לה, והיא אחראית לפתרונה. וזה בלי קשר לימין, לשמאל, לליכוד או למערך. מדובר במחויבות החברה למינימום ביטחון כלכלי, חברתי והשכלתי לאזרח.

באשר לאופי האבטלה: במסע הבחירות של קרטר

פתרונות מוצעים

— יוחנן פרס: הפתרונות למצב, כלומר דרך ההתמודדות איתו, צריכים להוביל לאותן פונקציות כלכליות אותן אמורה לתת האבטלה, באמצעים אחרים ובמחיר נפשי פחות איום. במסגרת המלצות אלה דיברתי על הזכות לעבוד כזכות יסודית של האדם, בתנאי שהוא מוכן לעבוד בכל עבודה ובשכר מינימום.

הצעה שניה — שיהיה מחיר יקר לפיטורין. שלא כל העומס והמשבר יהיה של המפוטרי בלבד, אלא שתהיה אחריות אישית גם לבעל המפעל — אם זה מפעל פרטי, ולממשלה — אם זה מפעל ציבורי,

— ישראל קיסר: ההנחה היא שמדובר בתקופת ביניים.

— שושנה יובל: השאלה איך מתחילים בפתרון בסיסי, יסודי יותר.

— ישראל קיסר: צריך להניע את גלגלי המשק, להגביר פעילות. ביטוח אבטלה — כסף תמורת שום דבר — זה גורם אינפלציוני. במקום זה יש להפוך את האדם ליצרני.

— שושנה יובל: איך?

— ישראל קיסר: כבר העברתי לממשלה מספר המלצות בתחום ביטוח האבטלה ובתחום יצירת מקורות תעסוקה. למשל היום יש כ-50,000 מקבלי ביטוח אבטלה. מדוע איי אפשר להציע לחייל

נשאלו יועציו הכלכליים למה כדאי שיתייחס יותר כנאומיו — לאבטלה או לאינפלציה. התשובה היתה שאם ברצונו לזכות בכחירות כדאי שידגיש את האינפלציה, מפני שמהאבטלה סובלים 10% מהאוכלוסיה בלבד. הזכרתי זאת מפני שבישראל יש יותר ויותר אוכלוסיות שכדי לחזק את ביטחונן שלהן, הן מוכנות להקריב את קורבן זולתם. אני חושב שאין שום סיבה לתבוע קורבנות כאלה מהחברה כולה, ולהוציא מהעניין את המנהלים שמרוויחים משכורות של 24,000 שקל ואומרים לפועלים ששכר המינימום שלהם הוא שגורם לאבטלה.

ובאשר לפער המשכורות בין המנהלים לעובדים, המשק ההסתדרותי אינו נמצא בחלל ריק. אין הרכה מנהלים טובים, והטובים מעלים את המחיר. אבל אם נשווה את מערכת השכר בבנק הפועלים לבל"ל או לדיסקונט, נמצא הבדלים גדולים בנושא זה לטובת בנק הפועלים. וזה בגלל היסודות הערכיים הקיימים ברקעו. עקרונית אני בדעה שיש לקבוע שכר מקסימום למנהלים בכל הגופים הציבוריים. כל זמן שזה לא קיים אפשר לומר למנהלים בחברת העובדים שיהיו ה"נעבעכים הלאומיים" מבחינת משכורתיהם.

סוגי אבטלה

לגבי סוגי האבטלה. ישנו סוג אחד שאינו נורא — זוהי האבטלה החיכוכית. כשאנשים עוברים ממקצוע למקצוע ומענף לענף במקום עבודה קיים. זוהי אבטלה בריאה המסמנת מעין תחנות ביניים של הכשרה מקצועית בתוך המפעל עצמו או בהקשר אליו. בזה ניכר חלק ממהלך של שינוי מבנה במשק. אבל כשתחנת הביניים הופכת לבית-מלון, מתחילה בעייה. ואלה פני המצב כיום. חסרים מקומות עבודה. לא מייצרים כיום מקומות עבודה. זו הבעיה המרכזית. המשק לא צומח. מזה 13 שנה אנחנו מדשדשים במקום אחד, וזה על רקע המאפשר עשייה רבה מבחינת פיתוח תשתית, מפעלים, בתי-ספר. אומרים שעתידיים להגיע בתקופה הקרובה 50,000 עולים. מדוע איי אפשר להכין להם מראש 10,000 יחידות דיור, דבר שיאחד פרנסה למובטלים והכנה לעלייה גם-יחד. נכון שלכך נדרשים תקציבים. אז מה? ואפילו אם האינפלציה תעלה בשל-כך בעוד 2%, הרי האלטרנטיבה, איך-שלא-יהיה, מסובכת וקשה יותר. הבעייה היא שהממשלה מגמגמת בנושא, שאינה אומרת דברים ברורים, ושיתוף פעולה של האוכלוסיה איתה אפשרי רק בתנאי שתיקח על עצמה אחריות. והנה, ממשלת ישראל עוד לא הוציאה מפרכור ועד היום אף אגורה אחת ליצירת מקורות תעסוקה באזורי הפיתוח. אדישות טוטאלית. לפני תקופה קצרה הייתי בבית-שאן. בחפירות, העובדים התנפלו עלי. חיילים משוחררים, אימהות, שהפסיקו להם את החפירות דווקא עכשיו, בתקופת האבטלה. אשה אחת צעקה עלי: אני לא רוצה דמי אבטלה, יש לי עוד ארבעה ילדים בבית ואני רוצה להתפרנס בכבוד מעבודה.

ומדובר בעבודה בחפירות בתנאי מזג-אוויר של 40 מעלות. והממשלה אדישה. החברה שלנו הפכה לגסה, לקהת חושים. אנחנו קהים לסבלם של אנשים, לכן, צריך לדעתי פחות להתפלסף ובמקום זה לחזור לערכים האנושיים, הבסיסיים. ואיי אפשר להשוות את המצב שלנו לארצות אחרות מפני שכשמדובר בחיילים משוחררים, למשל, מדובר באנשים שעד אתמול היו העיניים של המדינה וכבר היום הם הפרזיטים של המדינה.

— שושנה יובל: מה היה קורה לפי דעתך אם היו פורצות מהומות?

— ישראל קיסר: הממשלה היתה נותנת אז כסף לפיתרונות.

— שושנה יובל: ונגיח שהיה נמצא פיתרון של עבודה זמנית, יזומה, מה יקרה בעוד שנה?

חייתך עץ: משה גת

וכמובן — למנהלים. ואני מבחין בעניין זה בין אחריות לבין אשמה.

הצעה שלישית שלי היא סיבסוד עבודה על-ידי חלק מדמי האבטלה. כלומר, לשלם למקומות עבודה על-מנת שיעסיקו אנשים, במקום לשלם לאנשים שאינם עושים דבר.

נקודה אחרונה היא גמישות רמת-החיים בתקופת אבטלה, כלומר, אם צריך על-מנת להעסיק אנשים מבלי לגרום לאינפלציה, לשלול מקבוצות אחרות של עובדים זכויות יתרות, גם כאלה שהשיגו בעמל ובמאבק מקצועי כבד, יש לעשות את הדבר. המשבר צריך להיות משבר של כולם.

ראיית הקונטקסט כולו

— דן יעקובסון: איי אפשר לדעתי לרדן בנושא האבטלה במנותק מנושאים אחרים. צריך לראות בעניין זה את הקונטקסט כולו: בחברה או במשק שחלק גדול ממקורותיו, כמשך שנים רבות מאד הוקצב לביטחון ולא לצמיחה (מלחמת לבנון עלתה 3-4 מיליארד דולר שלא הושקעו במשק). איי אפשר לנתק את סוגיית האבטלה מהקונטקסט הכללי, אין שום סיכוי לצמיחה לדעתי מבלי שיושג הסדר שלום שיהיה סביר גם מהבחינה של הפניית מקורות לצמיחת המשק, וגם מבחינת השגת השקעות מחו"ל.

המצב הנוכחי של מדינת-ישראל דוחה כל משקיע בר-דעת. אם הוא לא אלטרואיסט מטורף, מדוע שישקיע במשק השרוי באי-ביטחון מוחלט של מלחמת אינתיפאדה וכו'? לכן יש לראות את האבטלה כפתולוגיה חברתית, בנוסף להרכה מאד פתולוגיות נוספות.

גם ההסתדרות לא עשתה את מה שניתן היה לצפות ממנה, בוודאי שלא בביתה שלה. הייתי רוצה לראות ראשית בהסתדרות, בחברת העובדים, מתן זכות-סירוב ראשונית לעובדי המפעל. כלומר, אם מפעל עומד בפני סגירה, יש שני סוגי השקעות שיוורדות אז לטמיון: האחת של בעל המפעל או של בעלי המניות שהשקיעו בו את הונם, כך או אחרת, והם עומדים לאבד חלק ממנו, וישנם העובדים

משוחרר המקבל ביטוח אבטלה לשבת ללמוד מספר פעמים בשבוע תמורת תשלום זה. שילמד מקצוע, שירחיב את השכלתו הכללית. או בנושא החינוך והסיעוד. כבר הזכירו שתלמידים חוזרים מביה"ס הביתה ב-11.30, שהמתנ"סים בירידה, מוסדות סיעוד וגריאטריה בצרה, במד"א טוענים שיש רק אדם אחד על אמבולנס. מדוע איי אפשר לדרוש ממקבלי ביטוח האבטלה מתן שרות וולונטרי בתמורה?

הצעה אחרת שלי מתייחסת להחזרתם של פועלים ישראלים לעבודות בנייה, על-ידי תוספת חלק מביטוח האבטלה לשכר-העבודה. על-ידי זה אפשר להניע את המערכת, במקום לשלם לאותם אנשים ביטוח אבטלה ללא כל מגמה לשינוי המצב. ניתן, אולי, גם לשנות את חוק הביטוח. לא את רמת הביטוח, אלא את הקריטריונים. רעיונות נוספים? —

למכור לעובדים מניות מפעליהם. העיקר להיות יותר גמיש, יותר דינמי. הצעתי לממשלה ואמנם הדבר התקבל כחוק, שהעובדים שיקנו מניות ושחררו ממס. בהמשך הצעתי, לעניין הגדלת התעסוקה, להפוך את העובדים והמעסיקים לשותפים בעל-כורחם על-ידי הפחתת מס-ההכנסה ביחס ישיר לגודל התפוקה, חלוקת הרווחים בין העובדים וההנהלה. והשקעת הכסף העודף בחזרה במפעל. באירופה נוהגים כך. אצלנו לא קיבלו זאת. טענו שזה מסובך. במצב החרום הנוכחי חייבים להסתכן ולחשוב כמושגים חדשים אם רוצים לעשות שינויים.

— דן יעקובסון: אם הדיאגנוזה שלך נכונה, ייתכן שצריך להוליך במכוון למשבר רציני על-מנת לזעזע את אמות הסיפים, ואז ניתן יהיה להביא לשינויים.

— ישראל קיסר: אני מתכוון להמשיך במאבק, למרות שאני בטוח שיגידו שזאת פוליטיקה שמקדימה את הבחירות להסתדרות. שיגידו. מישהו יכול להתכחש לעובדת האבטלה? לכן שהממשלה עושה מעט מאד בנושא? יש כאן עניין אמיתי. לא הגזמה, ללא ניפוח.

המאבדים את כל ההון האנושי שלהם, את כל מה שהשקיעו משך שנות עמל ארוכות. לכן לא רק מבחינת הצדק, אלא גם מבחינת הסיכוי לשיפור, יש להציע לעובדים את זכות הסירוב הראשונה. הווה אומר — להציע להם לרכוש את מקום העבודה. גישה זו צריכה להתחיל לדעתי בחברות העובדים, כאשר בנק-הפועלים יתן לה את הגיבוי הכספי. אז יהווה המצב שנוצר קרש קפיצה לשינוי חברתי כלשהו.

מודל חברתי חדש

מכירת מקום העבודה לעובדים תאפשר יצירת מודל חדש בחברה שלא יצרה מודלים חברתיים חדשים במשך 50 השנים האחרונות. מודל חדש של מפעל הנמצא בבעלות העובדים, שהעובדים בוחרים את מנהליו, שמנהליו חייבים בפני עובדיו דין וחשבון. כדאי לפחות לנסות את העניין אם-גם אין שום ערבויות להצלחתו.

באשר להצעתו של יוחנן פרס בדבר זכות העבודה, שהוא סייג מייד לכל עבודה וגם לשכר מינימום, אני מסתייג מעניין זה משום שמה שעומד ביסוד ההצעה הוא שקודם כל האיש יעבוד, יתרום, ישמור על הרגלי העבודה ועל ערך העבודה. לעניות דעתי כפיית עבודה על אדם, תוך איום בשוט המצוקה או הרעב, אינה יוצרת מוטיבציה וודאי שאינה מעלה את ערך העבודה. ובאשר להורדת שכר המינימום, או דמי האבטלה, אלו דברים ששומעים הרבה מאד כיום, שכביכול דמי האבטלה הגבוהים הם היוצרים דיס-מוטיבציה לעבודה. כאן בנקודה זו, עומדת התנגדותי לגישה על קרקע די מוצקה. יש לנו היום מחקרים שמראים שתיאוריה זו לחלוטין לא נכונה, שאלה שאינם מקבלים דמי אבטלה אינם בעלי בעלי מוטיבציה גבוהה יותר לחיפוש עבודה מאלה שכן מקבלים. מה שמשפיע על המוטיבציה הוא תפישת העבודה — באיזה מידה העבודה מרכזית או לא מרכזית בעיני האדם, באיזו מידה רואה הפרט את עצמו כאחראי למצבו ועוד דברים שבינם לבין הצורך הכלכלי יש מעט מאד קשר.

— יוחנן פרס: שנינו מסכימים על כך שהעבודה צריכה להיות משתלמת.

— דן יעקובסון: מכובדת, תרתי-משמע.

— יוחנן פרס: יש לנו ויכוח רק על מה שצריך להיות עד שתימצא לאדם עבודה כזו.

— דן יעקובסון: השאלה מה אתה רוצה להשיג כאמצעות העבודה בתקופת ביניים זו.

— יוחנן פרס: אני רוצה לסלול בעזרת המובטלים שכינתיים כבישים, ללמד בעזרתם שעות נוספות בכתיב-הספר היסודיים, אני רוצה לייעל את זמנם בתקופת ההמתנה שלהם לעבודה טובה יותר.

שלטון ללא מנהיגות

— אריה גדלר: הרגשתי הכללית לא נוחה משום שאף אחד מהאנשים שאנחנו מדברים בהם איננו נוכח כאן. אני חושב שזו טעות שאולי משקפת משהו מהקטגוריזציה שלנו, מעין פטרנליזם מסויים לגבי המובטלים.

באשר לדברים שנאמרו עד כאן — אני חושב שהאבטלה אינה בעיה כלכלית, אלא כמו שאר הבעיות שלנו בחברה הזו, במדינה הזו, זו בעיה של מנהיגות. וכפי שאין לנו מנהיגות בשום תחום, כפי שאין לנו מנהיגות מדינית, אין לנו גם מנהיגות כלכלית. כשם שאף אחד לא יודע לאן פנינו מועדות בנושא האינתיפאדה, ורק רוצים שלטוח הקצר יהיה שקט, כך לא נראה שמישהו יודע מה קורה בכלכלה. נושא זה מצטרף לשורה ארוכה של נושאים המעידים ברורות על-כך שיש לנו שלטון אבל אין לנו מנהיגות. אפילו מהדברים שנאמרו כאן כיום לא ברור לי אם אנחנו עומדים בפני בעיה או לאו, ומי בדיוק יום מצב זה. ואם מדברים על מה

לעשות, אני באמת לא יודע מה לעשות ברמת היום-יום. אני יודע שמה שאולי כן צריך לעשות ברמה העקרונית, זה לתת לאנשים תחושת פשר, לפרוש לפניהם את הנתונים כך שיבינו מדוע יש אבטלה, מדוע אנשים סובלים. אני לא חושב שההסבר הוא התרופה לכל פגע אבל יש לכך חשיבות רבה. אם אין פשר לרברים, עבודה של בינתיים יכולה להיראות כעבודת דחק, כאשר מובנים לעומת-זאת הסיבות והתהליך, תיראה עבודה כזו כחלק מההבראה הכלכלית, כלומר, המסגרת העוטה את תמונת-המצב מאד חשובה, אבל על-מנת לבנות מסגרת מתאימה יש צורך במנהיגות, ולנו אין מנהיגות.

נושא ראשון בסדר הקדימויות

— שושנה יובל: הבעיה העיקרית, לדעתי, היא שהאבטלה נשארה בינתיים לגבי החברה הישראלית בעייתם של המובטלים ולא של המדינה. לכן ראשית כל יש להעלות את הנושא כראשון בסדר הקדימויות הלאומי, ואחר-כך לשאול את עצמנו מיהם בעלי הברית שלנו במלחמה הזאת. מי נלחם בעצם במי, מיהו האויב המשותף. לגבי תכניות של פיתרון, יש בלי-סוף תכניות: השקעה בחינוך ובהסבה מקצועית; ישנו הפטנט האיטלקי של מפעלים קטנים, כמעט ביתיים, והגישה שמדברת על העברת מפעלים לארגונים קואופרטיביים, ועוד ועוד. השאלה היא מי אוסף ומארגן לחטיבה משמעותית אחת את כל הרעיונות האלו. כרגע ההרגשה הכללית היא של אוולת-היד ושל מחיר חברתי אדיר שאנחנו משלמים ושעוד נשלם, שכן יכול להיווצר מצב של אנומיה בארץ ואז הכל יפרוץ החוצה.

— שאלה: האם יש סיכוי שמתוך כיוון המובטלים, שהזכרתם, תקום מנהיגות פועלית חדשה?

— שושנה יובל: עפ"י נסיונות העבר בארץ, למרות כל הקיפוח, הלחץ החברתי והפטרנליזם שהיו פה, כל מה שיכולנו לעורר היה פעם וואדי סליב ופעם פנתרים. וזה מעט מאד. יש אצלנו תופעה של עייפות האוכלוסיות החלשות. גם הצעירים שלהן נשחקים בצבא, וכשהם מסיימים את השרות הם כבר עייפים מכדי לצאת למהומות. — שאלה: ומה עם האחרים, עם המובטלים שאינם שייכים לאוכלוסיות החלשות?

— שושנה יובל: זה דיון נפרד ולא פחות דחוף, כמובן, אבל אלה הם אנשים פרטיים שלא מנוחברים ביחד, הם אינם מהווים קהילה.

— דן יעקובסון: המצב בקהילות, כלומר בעיירות הפיתוח, לפחות לפי שעה, הוא ברמה הקולקטיבית מצב של חוסר-אונים. הרגשה של חוסר סיכוי שמאמצים קהילתיים כלשהם יביאו לתוצאות.

קודם דובר על תמיכה חברתית פוזיטיבית הנובעת מהעובדה שכולם במקום מסויים מובטלים, אבל לצד זה צומחת גם תמיכה חברתית שלילית מהזכיון והגישה של — לא לעבוד. כיוון שאם אונה הולך לעבוד, ודווקא במונחים של יוחנן פרס, בכל עבודה, בעבודה זולה, אתה "פראיר". ויותר מזה — עובד בעבודה של ערבים. ומי רוצה להיות כזה?

כלומר, התמיכה החברתית לוחצת כיום חזק לכיוון השלילי, ל"תרבות הברזלים". וכאן נשאלת שאלה — מהם משאבי-הכוחות להתמודדות שעומדים לאנשים, מהי התמיכה שהם מקבלים? והכוונה כמובן לא למשאבים חומריים בלבד. ועוד — מה יש להם "למכור" מבחינת השכלתם או רכושם הרוחני האחר במקומות שמחוץ ליישובם.

— שאלה: כלומר הסיכוי להתעוררות חברתית-אידאית קלוש ביותר.

— אריה גדלר: יש סיכוי אבל התנאי הראשון להתעוררותו הוא העלאה גלויה ופתוחה של המצב ופישרו על סדר היום הציבורי

במדינת-ישראל.

— דן יעקובסון: לדוגמה בהקשר זה ממש — לפני מספר שבועות עלתה השאלה של הגדלת תקציב הביטחון. ואז אמר שר הביטחון שהוא דורש 400 מליון שקל נוספים. מישהו שאל אותו אז, בראיון רדיופוני, דומני — איך אתה יכול לדרוש כעת תוספת כזאת כשישנה בעיית אבטלה חריפה, והוא ענה שבעיית האבטלה, חשובה ככל שתהיה, אינה חשובה כבעיית הביטחון, שהרי כאן מדובר בדם, ושם-בדמים, וזאת מבלי להבין שתוספת אמצעי לחימה מבלי להתייחס למצוקתו הנוכחית או הפוטנציאלית של הלוחם, הינה בהחלט בעייה בטחונית מן המעלה הראשונה.

— אריה גדלר: להרחקת העניין עוזרת גם העובדה שמדובר בכיסי האבטלה. אם האבטלה היתה מורגשת גם ברמת-אביב ובמרחביה, ייתכן שהתמונה היתה אחרת לגמרי.

— דן יעקובסון: חשוב לי לחדד נקודה שהזכרתי כבר קודם-לכן משום שנעשה בה שימוש דמגוגי רב. מדובר בטיעון שמצב של אי-ביטחון תעסוקתי יוצר מוטיבציה חזקה במקומות-העבודה. אנשים חוששים אז כביכול לגורלם ועושים מאמץ עצום על-מנת להצדיק את הצורך בהם. ובכן הנתונים המחקריים לא מצביעים על תמונה כזאת, נהפוך הוא — במצב המתואר דווקא הטובים ביותר, האנשים להם זקוק המפעל כדי לעבור את תקופת המשבר, הם הראשונים שעוזבים על-מנת לחפש מקומות עבודה זמינים בתוך לפני שיתפסו אותם אחרים. יש אולי פחות שביטות אבל האפקטיביות של המפעל במונחים של תפוקה יורדת בדרך-כלל.

— יוחנן פרס: מילה אופטימית לסיכום — האבטלה היא גם מחלה וגם הזדמנות, הזדמנות לעשות דברים שלא נעשו בתנאים אחרים. חלק מהם לא משתלמים אולי כל-כך מבחינה כלכלית, אבל הם בעלי חשיבות עצומה. כמו החינוך שהוא לדעתי המשימה המרכזית כיום. בניית בתי-ס, הדרכת ילדים אחה"צ, תוספת שעות לימוד, כל הדברים האלה יכולים להיעשות בעזרת שימוש נכון במתנדבים ובתמורה לדמי-האבטלה. כלומר יש כיוון חיובי אבל הוא מחייב קורבנות או לפחות נכונות לנתנה מסויימת.

— דן יעקובסון: איוו שהיא סולידריות חברתית מחודשת בחברה שכל חישוקיה התפרקו.

— שושנה יובל: העיקר לא להסתכל על המצב כעל גזירת גורל, כעל התרחשות הקורית באיזשהו חלל שאין לנו השפעה עליו. יש לנו השפעה, שליטה ואחריות וחייבים לעשות את ההחלטות הפוליטיות ולהשתמש בהן.

חיתוך עץ: משה גת

הביאה לדפוס: עמלה עינת

יאיר צבן :

שכר נמוך = משק מפגר

איך אתה רואה את מצבה של ההסתדרות כיום?

אין ספק שההסתדרות, ובמיוחד הנהגתה, נקלעו למצוקה קשה בגלל גורמים חיצוניים ופנימיים גם-יחד.

הגורם החיצוני העיקרי הוא שמוזה שתיים-עשרה שנים, עומדת ההסתדרות מול שלטון עויין שדוחק אותה לפינה בכל תחומי פעילותה, ובמיוחד בנקודות הכואבות של המערכות המשקיות ושל מערכות העזרה ההדדית. הפרדוקס הטראגי הוא, שדווקא ממשלת האחדות-הלאומית, מאז 1984, מהווה שלטון עויין להסתדרות, במידה מסויימת יותר מאשר שתי ממשלות הליכוד שקדמו לה. גם ישראל קיסר וחברים אחרים בהנהלת ההסתדרות, אמרו לא פעם, שהסטריות שההסתדרות ספגה ממשלת-האחדות, היו צורבות מאלה שספגה מהליכוד. וכאשר שותפה לסטריות אלה מפלגת-העבודה שחבריה הם גורם המנהיגות הדומיננטי בהסתדרות, מכפילה הסטריות את הרסנותה.

הסיבה למצב זה, היא שמה שממשלת אחדות מסוגלת לעשות מבחינה חברתית, שום ממשלה אחרת לא היתה מסוגלת. למשל — המדיניות של בלימת האינפלציה, שלמרות שהתקשה בנוצות אי-הפגיעה בחלשים, פגעה בהם בצורה דורסנית. באוקטובר 1985, בעיצומה של תוכנית הבלמה, נשחק שכר המינימום עד לרמה של \$136 לחודש. זה ממש שכר אפריקני, ושום ממשלה שאיננה ממשלת-אחדות לא היתה מעזה לעשות זאת. אם היתה ממשלת מערך מנסה לעשות זאת — הליכוד היה משתער עליה בחמת-זעם. אם היתה ממשלת ליכוד מנסה לעשות זאת, המערך עם ההסתדרות לא היו מאפשרים זאת.

או, למשל, הריבית הרצחנית שפרס מרכה לאחרונה לדבר עליה. הרי היא עטתה על מצחה לראשונה את קין לא בימי ניסים, אלא בימי פרס. וריבית רצחנית זו, שהיא אחד מגורמי ההרס במשק בכלל, ובמשק ההסתדרותי בפרט, לא הייתה יכולה להתקיים אלא כחיבור לשכר הנמוך.

עד כאן — הגורם החיצוני שיצר בשנים אלה תנאי פעולה בלתי-אפשריים להסתדרות, והעמיד את הנהגתה כפושטת-יד בפתח האוצר. ומי שעומד עם יד פשוטה כדי לקבל סיוע למניעת התמוטטותן של מערכות חיוניות, לא יכול לקפוץ אגרוף למאבק.

הגורם הפנימי נעוץ בכך שהנהגת ההסתדרות לא אורה עוז בעוד מועד לחולל רפורמות במוסדות ההסתדרות, כדי להתאים אותם לנסיבות החדשות, וכדי להפיל, עד כמה שאפשר, את חומות הניכור בין ההסתדרות לבין חבריה. על רקע זה צריך לראות את קריאתה של מפ"ם להסתדרות חדשה.

מהי ההסתדרות החדשה עליה מדברת מפ"ם?

מהותה של הצעתנו מתמקדת בשני צירים, שאמורים להוות מענה לסכנות המרכזיות. הציר הראשון מדיניות כלכלית-חברתית שלא תפעל עפ"י כללי המשחק הנהוגים כיום במשק, בכלכלה ובחברה בישראל, כללים שאינם מעמידים במרכז, לא את האינטרס של הכלל — החברה והעם, ולא את האינטרס של האדם העובד, אלא אלף ואחד גורמים ואינטרסים אחרים, שמצויים לפעמים כאילווצים, ולפעמים כיעדים.

בעולם המערבי קיים כיום ויכוח בין שתי תפיסות כוללות — התפיסה התאציריסטית מצד אחד, והשוודית-נורווגית מצד שני, כאשר כל הארצות האחרות במערב התעשייתי נעות בין שני הקטבים. ואל יאמרו לי שאין להשוות בין שוודיה לישראל. אינני משווה בין שוודיה לישראל. אני משווה בין שוודיה לאנגליה של תאצ'ר, כלומר בין שתי אוריינטציות, שתי תפיסות, ושואל את עצמי: עפ"י איזו תפיסה צריכה להיות האוריינטציה שלנו. ואם, וכאשר תהיה ההמלצה על המודל השוודי, ברור שלא ידובר אז על קבלתו על קרבו ועל כרעיו. כמה ממרכיביו אינם מתאימים למציאות הישראלית. כמה מהם אינם הולמים את השקפותי. מדובר במגמה הכללית בלבד, בכך ששוודיה הוכיחה בעליל ולאורך תקופה של דור שלם, שאבטלה איננה מכת טבע ואיננה גזרת גורל, אלא שאפשר, כפועל, לנהל מדיניות של תעסוקה מלאה, שבה שיעורי האבטלה אינם עולים על 2½% — 3, שהפער בשכר בין מנהלים ועובדים מיומנים אינו עולה על 1:4; 1:3 (כאשר בישראל הפער בין העובדים במפעלי "כלל" לבין המנכ"לים הוא 1:48); ושאפשר לבנות משק מודרני, מתוחכם, יעיל וחופשי, למרות התעסוקה המלאה ולמרות המגמה השוויונית.

תאצ'ר ניסתה ללכת בדרך הפוכה, וכיום ברור ש-10 השנים שלה נסתיימו במפח-נפש.

אני אישית לא מאמין שמי שבונה הבראה כלכלית על מחלה, יכול להצליח. אבטלה היא מחלה ולא תרופה. מי שמשכית ומנוון את המשאב החברתי היקר ביותר — הכוח האנושי, לא יכול לצפות להצלחה בטוחה הארוך.

אנחנו חיים במפגש של אסיה ואפריקה, ואת עתידנו עלינו להבטיח כאן, ועם

זאת, עלינו להתרומם מבחינה מדעית, כלכלית וחברתית לרמות של מרכז אירופה. לכן ההסתדרות החדשה עפ"י גישתה של מפ"ם, תציעה למעסיקים ולממשלה אמנה חברתית-לאומית משולשת בעלת שלושה יעדי-על: תוצר אירופי, שכר אירופי, רווחה ושרותים חברתיים ברמה אירופית.

כיצד?

נוכל להגיע לרמת תוצר אופטימלית אם נקדם את שכר העובדים, וניצור אתם חברתי חדש של הוגנות. של תמורה הוגנת למאמץ. על מפת העולם כתובה נוסחה שחייבת לנצנץ באורות אדומים אלינו. שכר נמוך = משק מפגר. שכר הוגן לעובדים, ידחוף קדימה את השכלול הטכנולוגי, את הייעול הניהולי ואת הפריזון. כל זה יביא להגדלת התוצר שתאפשר אח"כ הגדלה נוספת של התמורה לעובד — ברווחת חייו, כחינוך ילדיו, בתרבות, ברפואה ובפנסיה. כדי שאמנה כזאת, תצליח, צריך יהיה כמובן כל צד לתרום את חלקו. התביעות תופנינה כלפי העובדים, המעסיקים והממשלה.

מהעובדים תיתבע נכונות להתייעלות, להסבה מקצועית, להשתכללות בלתי-פוסקת. המעסיקים יצטרכו לערוך מפנה ברמת הניהול המפגרת. לשנות את יחסי השכר בין מנהלים לפועלים, להפעיל את גישת השכר והעונש גם לגבי מנהלים (בינתיים שכר המנהל גבוה בין אם המפעל מרוויח או מפסיד); ובעיקר יצטרכו לעבור מהפך פסיכולוגי וארגוני ביחס לשיתוף עובדים בהנהלת המפעל. כיום, כש"אתא" קורסת, ופיני גרוב נורק ומשערותיו של אייזנברג לא נופלת אחת ארצה.

והממשלה, תצטרך לנווט מדיניות של גיוס הון לצורך שרות העבודה וקידום הטכנולוגיה, בניגוד למצב של היום בו הטכנולוגיה והעבודה הן שפחות נרצעות להון.

אלה הם, פחות או יותר, קווי-המתאר הכלליים של תוכנית מפ"ם, אבל בהם לא די לטעמנו. ההסתדרות חייבת לחדש את עצמה. מפ"ם מציגה אתגרים לחשיבה חדשה ביחס לרפורמות דמוקרטיות בהסתדרות על כל שלוחותיה. אעלה בנושא זה מחשבה אחת מכלל המחשבות הקיימות:

כיום אנו עדים לתופעה מוזרה מאד על-פייה מהווה אגנייה פרסונלית בת 200 חברים את הועד הפועל ואת מינהלת חברת העובדים גם יחד. מצב זה נגזר, לכאורה, מהאופי הכללי של ההסתדרות, שהיא גם איגוד מקצועי וגם חברת עובדים. והרקע לכך ברור. ב-1926 מנה הוועה"פ של ההסתדרות 13 איש, שהחליטו בשלב מסויים להקים את חברת העובדים. באורח טבעי היו הם אלה שניהלו את החברה. אז ניתן היה להבין זאת. אלא שמבנה ארגוני זה הוא בבחינת אבסורד כיום. לא ייתכן כיום לקיים דיונים על מצבה של חברת-העובדים מבלי שהמנהלים של כל המפעלים יהיו נוכחים בהם, מבלי שיאמרו את דברם, שיעלו את בעיותיהם, תכניותיהם. ברור שמנהלים לא יוכלו לבצע ברצינות החלטות שלא היו שותפים לתהליך קבלתן. ואכן, מינהלת חברת-העובדים אם במינהלה שלה אין ייצוג ישיר לעובדים עצמם? איך ייתכן להעלות על הדעת שההסתדרות תיאבק על כך שבסקטור הפרטי יהיה שיתוף של עובדים בהנהלות, כאשר בהנהלתה שלה אין שיתוף כזה? הצגת הוועה"פ הכללי כנציגות של כלל העובדים היא נוסחה ריקה. שכן הכל הוא בעצם לא כלום.

רפורמה רצינית, דמוקרטית, צריכה לכן לכלול, בין השאר, הקמת מינהלה שיהיה בה, אכן, ייצוג לוועה"פ, כדי לא לטשטש את הגורם האידאולוגי והפוליטי של ההסתדרות העובדים, אבל ליד זה חייב לתפקד מרכיב המנהלים ומרכיב הנציגות הישירה של העובדים. אז תחול תפנית ממשית בדיונים, בקבלת החלטות וכו'.

ונציגות העובדים לא חייבת להיות כולה קבועה. מחצית עשויה להיות קבועה ל-4 השנים, ומחציתה, יכולה להיבחר לקראת כל ישיבה מחדש, עפ"י הנושא העומד לדיון. נושא זה יופץ בכל פעם בין וועדי-העובדים, ייערכו עליו דיונים במפעלים, ונציגים ייבחרו אז, בנוסף לנציגיהם הקבועים של המפעלים. כך תהיה מעורבות אמיתית של עובדים בתהליך קבלת החלטות. יש למפ"ם עוד הצעות רבות בנוסח זה, שהמכנה המשותף לכולן הוא הרפורמה הדמוקרטית. רפורמה בבחינת שינוי, דף חדש. ודמוקרטיה, במשמעות של קירוב המימסדים אל החיים הממשיים של העובדים, של קיעוקע חומת הניכור.

זאת בעיני ההסתדרות החדשה, ואני בטוח שאם ההסתדרות חפצת-חיים, היא חייבת, במקום או במאוחר, לעלות על מסלול זה. חבל, לכן, על כל דחייה שמחירה יקר. לא הייתי רוצה שכדי להגיע לרגע השינוי, צריך יהיה לחכות למכה קשה. טובה שעה אחת קודם.

מגבות ערד בע"מ

יצרן המגבות הגדול במדינה.

מגבות באיכות "אולטרה-פימה" ו"סופר-סופט".

יצוא בשנת 1988 — \$ 7,250,000

(כולל מרקס & ספנסר — אנגליה; בלומינגדייל, מייסיס — ארה"ב;
מנור — שוויץ; הילטון אינטרניישונאל)

בין לקוחותינו בארץ — מרבית בתי-המלון — 4 ו-5
כוכבים, רשתות וחנויות מובחרות.

מחלקת שיווק: דלתא שיווק פל' 03-9231552

מיתוס מקומי בחברים מספרים על ישו

מירי ליטווק

מתוך ההצגה: "חברים מספרים על ישו"

שנהרגו בפעמים הקודמות"; פעמים המצויינות בתאריכים המצביעים על מלחמות ישראל 1956, 1967 וביניהם מופיעה גם 1974, תאריך המצוי בתחום העתיד לגבי מחזה שנכתב בשנת 1972. כך מרמז קינן על נצחיותה ואינסופיותה של המלחמה, המשכפלת תהילה וציוני גבורה חדשים לדור הלוחמים. הוא צוחק למיתוס הגבורה המלחמתית, ולועג לדמות המיתית של הקורבן הנצחי שעברה טרנספורמציה מקורבן הפוגרומים לקורבן המלחמות של המדינה הריבונית.

באחת מהסצינות מבוטא רעיון ההתיישנות של מושג הקורבן החף-מפשע, הסובל למען ערכים נעלים, להן לועג קינן. בסצינה זו מוצגת פגישה של האיש עם שני חיילים רומאים. הלשון הנקוטה שם מזכירה פגישה משרדית אנונימית עם בעלי הכוח. החיילים הרומאים, היוצרים על ידי איפיונם הקבלה בין הצלוב לבין "היהודי החדש", מסבירים לאיש שתפקידו הסתיים ושהתקופה השתנתה.

מלבד לשון השיחה מופיעים פרטים, נוספים המצביעים על הזמן החדש, שם אין לדמות הקורבן הנצחי מקום ומשמעות. כאן כרצינות מהולה בצניות מציג המחבר את חוסר משמעותה של דמות הרואית כזאת ואת אי-השתייכותה למציאות החדשה.

החדש והישן נקשרים בסצינה הבאה — בסוף המערכה הראשונה, שם האיש, ספק ישו, ספק האדם החדש, נפרד מתפקידו ונעלם, לאחר שהוא משלים טקס המרמז על כניסה לתאי-גזים. קינן הורג את גיבורו בכל פעם מחדש בתקווה להיעלמותו הטוטלית שאינה מגיעה. "זאת חזרה כללית לפני הסוף" — אמר על המחזה.

קינן כאמור, אינו יוצר מערכת ניגודים בין שני הדורות הסוציולוגיים, בין האבות והבנים. בתיאטרון שלו מופיעים שניהם כישות אחת, בלתי נפרדת. שניהם מוצגים כקורבן נצחי, עמוס בזכרונות סבל ללא הצדקה, נערץ בתודעת התרבות והלאום. ההקבלה בין "היהודי החדש" לבין ישו, הקורבן הארכיטיפי, מחזקת את דמות האדם החדש כקורבן נצחי. זהו דיוקן הגיבור הלאומי עפ"י עמוס קינן. ■

והמיתולוגיה הציונית. ה"איש" הוא פעם האיש על הצלב, פעם ילד מפונק של האם היהודיה. הוא מופיע גם כקורבן של פוגרומים, וגם כחייל במלחמות ישראל שמסיים את השרשרת רבת-המשמעות. כל דמויותיו אלה מאוחדות ומוכללות בדמות האחת, הנטולה איפיונים פסיכולוגים או נאטורליסטים. זוהי דמות-סמל או דמות-מיתוס, המאגדת בתוכה את כל ציוני הדרך של התעצבות האידאולוגיה הדומיננטית לדור האבות. השימוש בתחבולה התיאטרונית של "התפלגות" הדמות המאוחדת, יוצרת מימד של הכללה ארכיטיפית של "היהודי החדש".

אחת מהצורות שלובשת הדמות המדוברת היא הצלוב, שאינו מופיע כאן בציריבונו ההיסטורי או הדתי. במחזה עצמו אינו מכונה בשם "ישו" ולמעשה, הוא נטול כל איפיון מיוחד מלבד הקשר לצלב.

האספקט הנוצרי, כביכול, של המחזה, שעורר בזמנו תגובות כה סוערות, משמש רמה מופשטת-רוחנית של שרשרת התחנות. על-ידי צירוף דמות הצלוב לשרשרת הדמויות המייצגות נקודות מפתח במיתולוגיה הציונית, יוצר קינן הקבלה בין "היהודי החדש" לבין הקורבן הארכיטיפי. "היהודי החדש" מופיע אס-כן, כקורבן יפה וטהור, המקריב באופן הרואי וחגיגי את עצמו או המוקרב באופן זה על-ידי זולתו.

האיש על הצלב מוצג בתחילת המחזה כחפץ, כאובייקט הנמצא באוסף מיוחד ב"מוזיאון המודרני ביותר במזרח התיכון". לאורחת המבקרת במוזיאון מוסבר שזהו דיוקן עצמי. קינן מעצב את ישראל כמוזיאון מאובן ומאובק, שניזון מזכרונות גבורה ועסוק בתהילה, ללא מציאות, ללא עכשיו, ללא חיים.

מוטיב הבזו לתהילה ולגבורה חוזר בצורות שונות במחזה. התריפה והמשמעותית ביותר שביניהן היא הסצינה העוסקת במוות, שהוא מקור התהילה העיקרי, כמוכן. הלוחמים הוותיקים נפגשים במסיבת גטיסה, בה הם מעלים זכרונות לא על נצחונות ועל קרבות, כפי שצריך היה לקרות באופן מסורתי אלא הם נזכרים בעונג ובגאווה כ"איך

בשנות ה-70 הסתמן בישראל משבר תודעה והטלת ספק באידאולוגיה ובערכים הדומיננטים הקודמים בעקבות מאורעות המלחמה והשלכותיה. הספק והביקורת באים לידי ביטוי בספרות ובאמנות של התקופה. הסממנים של משבר התודעה נוגעים גם בתיאטרון.

שני דורות מופיעים בתיאטרון הישראלי "היהודי החדש" והיהודי הגלותי, הניצבים אחד מול השני באופנים שונים, מובהקים יותר או פחות. "היהודי החדש" מהווה מודל הדור הסוציולוגי החדש (עפ"י קלסיפיקציה של קארל מאנהיים. זהו דור ביולוגי, המפתח תפיסת עולם והשקפת חיים ייחודיות ועצמאיות, שונות מן הערכים הדומיננטיים של הדור הישן. תמורות מהירות המאפיינות את החברה המודרנית תורמות לפערים שכתפיסות העולם של הדורות הסוציולוגיים השונים. אם דור המייסדים האמין באידאליים של שלום וצדק, הדור החדש גדל והתחנך בצל המאבק והמלחמה, שמהווים חלק חשוב של תודעתו התרבותית-לאומית. הכוחניות והשליטה שמגלמים את השאיפה לעצמאות משותפים לשני הדורות, אך הניגוד בין האידאליזם של דור האבות לבין הפראגמטיות של הדור הסוציולוגי החדש. מחזאים מעלים לעתים את המאבק האידאולוגי באופן ישיר ובוטה, ולעתים הם מתרכזים במאפיינים אחרים של הדורות הסוציולוגיים ובבעיות ספציפיות. ביצירתם של עמוס קינן, יוסף מונדי וחנוך לוין אפשר לראות יחסים אמביוולנטיים בין דמות "היהודי החדש" לבין הסטראוטיפ היהודי הגלותי. כל אחד מהשלושה מציג בעיה מהותית זו בצורות שונות, אס-כי אצל שלושתם מדובר בהתייחסות ביקורתית. הדמות המרכזית של המיתולוגיה הציונית מעוצבת באופן גרוטסקי ונלעג, כאשר היחס בין שתי הדמויות, הישנה והחדשה, איננו של אנטגוניזם וניגוד דווקא, כפי שהאידאולוגיה הייתה רוצה לראות זאת.

המחזה של עמוס קינן חברים מספרים על ישו הוא אחד מאותם מחזות המעלים את הבעייה במורכבותה באופן חריף. דרך המבנה הפרגמנטרי של עלילת המחזה מעצב קינן מסע הכולל תחנות עיקריות בהיסטוריה ובמיתולוגיה היהודית-ישראלית. "היהודי החדש" מופיע אצלו כהמשך לדמות היהודי הגלותי. קווי המתאר שלו לא רק שאינם מנוגדים לאלה של היהודי הגלותי, אלא דווקא הדימיון הוא המאפיין אותם.

היחס שבין שתי הדמויות — "היהודי החדש" והיהודי הגלותי, מהווה את הנושא המרכזי של המחזה. את "היהודי החדש" מציג קינן כמי שירש מאביו את תכונות הכניעות והפסיביות, שמקבלות כאן מימד מיתולוגי כמעט והופכות לחלק מן המסורת ההיסטורית ארוכת-הימים. הדבר בא לידי ביטוי בהעצרת החולשה ובתחרויות גרוטסקיות על כמות הסבל של הדמויות בסצינות שונות במחזה, במיוחד באחת הסצינות הראשונות המזכירה מעין טקס העברה של מסורת העבר: סבל, דיכוי, רדיפות והעתלות.

מבחינה תיאטרונית משתמש קינן בתחבולה מעניינת: הדמות המרכזית במחזה היא למעשה דמות אחת, דמות ה"איש", המחליפה במשך המחזה פנים ותדמיות המהוות חלק מן ההיסטוריה

אורי ניסן אהובי יקירי

שישה מכתבים ועוד מכתב של י.ח. ברנר

דני הורוביץ

בחדש ספטמבר 1920 כתב י.ח. ברנר מספר מכתבים מהם ניתן ללמוד על המצוקה הגדולה בה היה שרוי. ב. 28.9.1920, באותו יום ממש, כתב ככל הנראה לירידו שלום שטרייט ולבנו אורי ניסן. מכתבו לשטרייט לא נשמר אך מכתב התשובה שהורץ לכונן מעיד עליו, וכך כותב שטרייט: "ברנר היקר לי מכל, מכתבך מיום ט"ז חשירי הגיע עכשיו לידי. צמרמורת אהזה בכשרי, בשעת הקריאה... אוי לי שראיתך בכך וידי תקצר מהושיע. ותהא זו נחמתך: לאורי טוב עכשיו." חיה, גרושתו, כתבה לו מברלין בעקבות אותו מכתב: יוסף חיים. את אשר כתבת לשטרייט קראתי. איך השפיעו הדברים עלי אתה יכול לשער. אני נכונה לשוב לארץ-ישראל, כי חסר לי הכוח ואומץ הלב לקבל עלי את האחריות בעד מצב בריאותך. אף-על-פי שאינני מאמינה שאוכל לעזור. כי לעזור הלא רציתי לך כל הימים ואת עזרתך לא קיבלת. התאמצתי בכל כוחותי בכדי להגיע לברלין בכדי שיהיה לאורי בית. פה לא חסר לו דבר." כאמור, כתב ברנר לבנו אורי ניסן בן השש מכתב באותו תאריך הפותח במלים: אורי ניסן, אנרי ניסן! אהובי ויקירי! המכתב קצר, כולל הצהרות אהבה נרגשות ומסתיים במשפט: "אני מתפלל, שכאשר תשוב ליפן, עוד אחיה ואזכה לראות אותך. ממני יוסף חיים." בששת המכתבים שלהלן שנכתבו על-ידי, עורך כביכול י.ח. ברנר מעין חשבון נפש לפני בנו אורי ניסן. כל מכתב הנו נסיון ליצירת קשר לעתיד, שעה שאורי יוכל לקרוא את הכתוב בכוחות עצמו. לאחר ששה מכתבים אלה שאינם נשלחים מובא המכתב האוטנטי האחר שנשלח ע"י ברנר בסופו של דבר. המכתבים המדויקים מבוססים על כתביו ומכתביו של ברנר.

מכתב ראשון

ילדי היקר והטוב. רק לפני חודשיים, נסעת ואני חשבתי שהפצע יגליד והוא אינו מגליד. ולמרות שאמרתי — לא אכתוב, קמתי בשעה החמישית בבוקר והתחלתי לכתוב. שמת את תמונתך לפני ולא יכולתי לתאר לפני עצמי איך יראה ילדי כשהיה בן 18. רק פניך כמו שהם עכשיו, כמו שקמת ונסעת עם אמך לברלין, עומדים לפני. וכל זמן שהייתה תמונתך לפני לא כתבתי. אחר-כך שמת אותה בתוך תרמילי והתחלתי לכתוב. ואני הרי אמרתי — לא אכתוב צוואות — והנה אני כותב אליך ילדי בן ה-6, כאילו לא אראה אותך יותר לעולם. אפקיד דברים אלה שאני כותב, אני אומר לעצמי, וכשיגדל, יפתח את הארגז ויידע מי היה אביו ומדוע היה כמו שהיה, וכך היה כתב-ידו, ואל יבואו אחרים ויספרו לי כיצד היה אבי. אלו הן מחשבותי. כל הזמן, אני אומר, לא אכתוב לו את סיפורי חיי. ולא אכתוב לו מה היה בני ובין אמו שלא יצטער. ולא אומר כל השלילות שיש לי על ארץ-ישראל. ולא על מחלותי, ולא כל דבר שיצער אותו. בעיני אנשים רבים כאן, אני בעל שלילה יותר מדי. הם מבקשים מאביך שייתן להם אור וצל, ולא רק תמונות שחורות. אבל את האמת אי-אפשר להסתיר ילדי. על-כן אני מבקש גם שתדע. לא כל ימי הייתי זועף וכועס כמו שיציירו אותי בפניך ולא הייתי שוכב כל הימים במיטת חולים וגם שהיו לי ימים של שמחה וצחוק. איני יודע מה ילד יום ילדי. אם אלך לגדוד העבודה או לעין-גנים או אלך לגור בפרדס מחוץ לתל-אביב אבל לא על כך אני מבקש לספר לך עכשיו. אני מבקש לספר לך קצת על עברי שאיני מתחרט עליו. על שום דבר שבו. אם תשאל, אם הצליחו חיי אומר לך — סיפור חיי אינו בשביל רומנים. יותר יש בהם, ב"חיי", מהליכתו של הסרטן — קדימה, אחרנית ולצדדים, מאשר של סוס מרוצים. ומה שאומרים עלי, שאיני הולך מנקודה אל נקודה ועושה בחיי קו אחד, אלא הולך מסביב לנקודה — נכון הוא. בקצרה, אביך היה יותר סרטן מאשר סוס. כשהייתי בן 13, הייתי ציוני נלהב וכתבתי מכתבים נלהבים בתג"כית על ציון. ובן 18, כבר הייתי ספקן וידעתי רגעי יאוש. והנה בסוגריים אני מוסיף, מתוך כוונת-ראש, שצריך להודות ככישלון חיינו כאן בארץ.

ואיני מדבר כרגע על חיי הפרטיים. גם על חיי הפרטיים אכתוב לך. הרי גם זה ביקשתי, שתדע כי חיי הפרטיים, אין להם קיום בלי קיומם כאן בארץ. אבל זה לא התכוונתי לומר ברגע זה. ילדי. על עברי רציתי לספר לך. איך בשדרה אחת בעיר למברג באוסטריה, בגן ציבורי, ישבתי והחלטתי לנסוע לפלשתינא. ישבתי על ספסל, כך, וחשבתי חשבונות עולמי. מי אני ומה אני? מה לי כאן? מהם חיי צעיר יהודי באירופה. והמון טיילים — זוגות-זוגות מאושרים השתפכו מכל עברי. נזלו. כאילו הייתי אבן שמים מסובכים אותה. וכך חשבתי לעצמי: הרי הם נולדו כאן. בעיר הזאת. ואוהבים את עירם ואת עצי עירם ואבניה. והם דבוקים לעירם ועליזים. ואני מה? עובר אורח. עובר אורח. כך הייתי אתמול ושלשום ולפני שנה בעיר שם ושם. וכל הזמן אני רק מחליף מקומות. כאילו כל "שם" חדש — יותר טוב. "אין ברירה" אמרתי לעצמי, אי אפשר להינצל מלנסוע לפלשתינא. כבר הייתי ציוניסט והייתי בונדיסט וכבר ערכת את עיתון "המעורר" בלונדון. שנתיים ערכת עיתון ספרותי בדם לבי, ילדי. ואחר-כך נקעה נפשי מן העיתון וחזרתי ללבוב. ושם קיללתי את יום הולדתי. עובר-אורח שכמוך, כאן כבר אין מה לעשות. כאן באירופה, אמרתי לעצמי, האנשים הזכוכים חושבים שכאן מרכז העולם. מאכאן לא תבוא גאולה. אין כאן כלום. קוראים עבריים, מאספים עבריים, הכל פיקציה. צריך לנסוע. כמה זמן אפשר לדבר עוד ועוד על תיקון העולם ותיקון עצמי בלי לצאת לשם ולנסות. ואני לא בתור ציוניסט אלך לשם, אמרתי לעצמי. בתור לא ציוני אלך לשם. כי הציונים יושבים בקונגרסים. ובמקום לצאת לשם, הם יושבים מלאי פאתוס ומחלקים כיבודים. הציוניסטים. אינם רוצים לנסוע לשם ולרחוץ בזיעה את החנוונות הנוראה שדבקה בנו, בעם היהודי. לכן, אני אסע לשם, בתור לא ציוני, כדי לעבוד עבודת ידיים. כדי להשיר את כל הנגיעים החנווניים שדבקו בנו בארצות הגולה. זהו האידיאל. לעבוד עבודת-ידיים. לעבוד, לאכול, לשנות ולמות בשדה. אסע לשם כדי להחזיק מעדר ביד. לגאול את עצמי. כך חשבתי, ילדי. ונסעתי. באניה. עם ערב-רב של אנשים. לארץ-ישראל. וכשראיתי את יפו מרחוק, היתה נאה מאד. אפילו הרגשתי הרגשת מלכות. אני, שאני דורש להיות קשה עם עצמי, בכל-זאת היו בעיני דמעות. מרחוק היתה כיפו איזו מרגעה. הנה, הנה אני בא אל ארץ יהודה וטוב היה לי. ואיזה צלילים שמעתי לראשונה, כשהתקרבו לחוף עם הספינה? "צפור זהב עופי חוגי". המלים הראשונות האלה נשמעו באיזה מלודייה מזרחית "עופי חוגי ובקשי לי בן-חוגי". ומישהו צעק: רוח, רוח מנהון. לא הבנתי את פשר הקריאה והכל-הכל — כל הצלילים הפכו למרגעה. הנה אני בא לארץ יהודה. ארץ-ישראל, הצטיירה אז בדימויני, כמו עיר אחת, מיושבת ביהודים חופשיים רבים, ומסביבם שדות ריקים ריקים שמחכים לעוד אנשים שיבואו ויעבדו במעדרים. אבל אחר-כך... בגלל הים הסוער, לא ירדנו ביפו. ירדנו בחיפה. ועוד היתה אמונה גדולה מחלחלת אצלי: באתי לארצי. וכשראיתי ילדים ערביים עם כרסים נפוחים במושב אחת בדרך מחיפה, עוד ניסיתי להשלות את עצמי ברגשי ארץ מולדת. אבל המושבה שאחריה כבר הכיאה אותי לגועל-נפש. כבר דיברו על מכות שספגו יהודים מערביים, כבר ראיתי את פקדי המושבה המפוטמים, וכבר ראיתי כמה מילידי-הארץ — ערומים ומלוכלכים ובעיניהם מוגלה, והם מבקשים למכור לנו כל מיני דברי אוכל, ומדברים ביהודית, ועברית שבורה. ובלילה, כששכבנו לישון, בלילה הראשון בארץ-ישראל, שכבו לידינו שני פועלים קודחים. ובחושך האחד סיפר לשני כיצד הוא היכה פועלים ערביים אורזי תפוחי-זהב עד זוב דם, כשהוא היה מפקח עליהם במושבה. וכבוקר למחרת, ביום השני בארצי הגענו אל מקום העבודה הראשון שלי. המקום בו חליתי לראשונה בארצי, או התחליתי, או הונענה נשמתו עד שבר. מקום בו עיני אימך ושאלותיה, ואולי גם שאלותיך מבקשות תשובה עד ליום זה. מדוע נורא כל-כך היה לא להצליח בעבודה הראשונה כמושבה? מה היה לו, מה היה לו, שלא יכול להחזיק בידו מעדר יותר מיום אחד? שהעבודה במעדר לא הלכה אצלו. והעבודה באמת לא הלכה אצלי. והמשגית, אכן מצא אותי שוכב בכור החפירה, ידי מגורדות וכפות רגלי

נפוחות, ואני לא ידעתי היכן לטמון את פני. ועד חולי ודיכאון ובית-חולים הגעתי.

בגלל הבושה. ילדי. כמו תוקע בשופר שאינו מסוגל לתקוע והוא באמצע בית-הכנסת, הייתי.

ואני הרי ביקשתי לרפא את עצמי בעבודת ידיים.

ומן המושבה באתי עד ירושלים.

ושם ראיתי מה?

90% מן האנשים חיים מן השנוררות ומחסי נדיבים. וראיתי מין ירושלים שאם לוקחים ממנה את הצדקה, תמות מיד ברעב, ילדי. ראיתי שוב את היהודי הסרסור האווירי והמבוהל, והנה, גם אני שם מתחת לשמים. לא עובד את האדמה. רק שוב כתבן עבור כמה פרוטות.

הרי חשבתי שיהיה איזה מקום שבו יהיה אחרת. ואני חליתי. פשיטא. חליתי. עד אין כוח חליתי. ובאו אלי מחשבות כמו מעדרים בראש. וביקשתי להיות מסוקל באבנים. ומבקר אחד בבית חולים אמר: הנה הסופר הידוע חולה, ובמחלתו הוא כותב ומבקש להתנקם בבריאים.

בנר פורטרט; ציור: אורי ליפשיץ

מכתב שני

ילדי היקר והטוב. ט"ז תשרי תרפ"א 28.9.20

לא צוואות אני מבקש לכתוב אליך, אלא דברים שיביאו לך מרגוע כשתגדל. כדי שעניך תקראנה בכתבי-ידו של אביך, מה היה הוא באמת, ולא תשמענה אוזניך כאילו היה רק מר-נפש כל הימים, זועף ושונא ישראל.

וגם לא שהיה טלית שכולה תכלת. דברים נכוחים אני מבקש שתדע ילדי. ואולי אפקיד מכתב זה בידי אימך ותתן לך כשתגדל. או בארגו-עץ. בכל אופן מבקש אני לדבר איתך כמו שהייתי מדבר עם ידידי מילדות אורי ניסן, שאתה קרוי על שמו.

חודשיים בלבד מאז עזבת עם אמך לברלין ואני חשבתי שהפצע יגליד והוא אינו מגליד.

אבל לא בפצעים הרי אנו עסקינן, אלא בפניו האחרות של אביך שהסתתרו מעיני רבים, אבל היו שמחות בבקרים רבים.

דע לך ילדי, שהיו לי ימים של קורת רוח וצחוק.

למרות שבעיני רבים אני בעל-שלילה יותר מדי ואם כי קיומנו כאן בארץ הוא כסימן שאלה גדול, אני מבקש לומר לך כי ישנם רגעים וימים של התרוממות הרוח והנפש.

והתרוממות-הרוח אינה שתייה גסה ואכילה גסה וצחוק גס, אלא הנפש המפרפרת כשהיא שומעת כי בגליל גדלים להם יהודים חדשים-בריאים. איכרים עבריים אמיתיים. מופתיים. פועלים מצויינים ממש כפלחים הערביים, והם עובדים את האדמה תחת שמים חדשים.

ויש התרוממות הרוח והנפש כמו שהיו לי בשעות אחדות בעין-גנים. כאשר ראיתי את גורדון, הפועל הזקן-הצעיר, שב מן העבודה עם סלו, סל הנצרים, סל הפועלים ובתוכו תפוח זהב. והוא שמח על יומו שלא עבר בטלה. ואשתו מגישה לו לחם וזיתים, והוא אומר כמה תפילות שהן שלו בלבד.

דע לך ילדי, כי היום בו נולדת, זכור אותו — כ"ה בתמוז תרע"ד 19.7.1914 — יום של רווחה היה בעבורי.

יום שני בשבוע היה. ואף כי לא כתוב בתורה על יום שני כי טוב, בכל-זאת יום-טוב היה. מה שמלמד, כי אין לסמוך על התורה.

לאחר שהבאתי את אימך לבית-החולים, רציתי ללכת ולשבת בחדרי, עד שיבואו לקרוא לי. אבל לא הלכתי. גם אל דלת בית-החולים לא נועזתי לבוא. עמדתי ליד שער בית-החולים. ממש קופא על מקומי ביום קיץ. כל מחשבה שחשבתי, באה אחרת דאגנית יותר וסילקה אותה.

לא ידעתי כיצד תיראה, וכבר ראיתי אותך חולה בחום גבוה, וגופך קודח. ראיתי כיצד אני מחזיק אותך בזרועותי, ואין רופא. וכיצד אתה מבריא וצוחק בפה מלא שיניים. מדבר בעודך תינוק.

עוד לא ידעתי, אם ייוולד לי בן או בת תיוולד, וכבר שאלתי: כיצד יקבל בני את אביו, כלומר אותי. זכרתי כמה מחשבות רעות חשבתי על אבי, וכיצד תיעבתי את נמיכות קומתו כאשר עסק עם שכניו בעירו. ואמרתי: מדוע ישנאני בני? ואם לא ישנא, מדוע ירחק ממני? ואולי טוב שירחק ממני. אבל אולי... נוכל ללכת יחדיו, במושבות, בארץ-יהודה, הולכים זה אצל ידו של זה, אב ובנו, והחמה תהיה זורחת עלינו, ומסביבנו שדות ופועלים יהודים ואני אומר לך: כך ראה, כך וכך וכך.

שש שעות עמדתי ליד שער בית החולים. אחרי "ערבית" הגיעה אלי הידיעה שנולד לי בן זכר. אתה. למרות שקיץ היה, נשבה הרוח וירושלים התמלאה אוויר והשתכחו ממני כל כיעוריה של ירושלים וכל מזמומיה. והרגשתי: הנה יש אשר ירווח לאדם במשהו.

שתי ידיים יש בעולם — יד אחת מוחצת ויד נותנת. וכל השאלה הגדולה היא — איזה יד אנחנו נוטלים. את היד הזו או האחרת. זו המבקשת לכתוב אליך ילדי או זו המבקשת לקרוע את הנייר. זו המבקשת לכתוב — מבקשת לכתוב: אני מאושר שיש לי ילד כמוך, שאתה ילד יקר.

הנה, זאת, באמת, רציתי שתדע ילדי.

מי היה אותו אורי ניסן שאתה קרוי על שמו, ולמרות שמרה היתה פרידתנו האחרונה — קראתי אותך על שמו. בינינו היה תמיד יחס שורשי אמיתי. מיום שהיכרנו איש את רעהו והיחס היה אהבה. בכל אופן מצדי. אי-אפשר היה לא לאהוב את האיש העדין הזה אורי ניסן. בייחוד בכחרותו. פשטות רבה היתה בו. ביישנות כמו של ילדה בת שש. ורכות. ולי קרא במכתביו: "אחי הטוב". כך קרא לי. "אחיך לעולמי עולמים, הוי יוסף חיים, רצוני ליפול על צווארך" כך כתב. ופעם אחת, כאשר כתב לי והוא כבר בן עשרים — מצאתי בתוך מכתבו אלי, במקום אחד כתם. והוא כתב ליד הכתם: הנה כאן נפלה דמעתי, דמעה של אובדן החיים. הנה שורפת היא את הנייר. כזה היה.

ולילה אחד בוורשה. עמדנו זה מול זה, אומרים בעל-פה שיר של ביאליק: "ביום קיץ יום חום, עת שמש ממרום, הרקיע תלהט כתנור היום, עת יבקש הלב פינת שקט לחלום, בוא אלי, בוא אלי. רע עיף."

ועצמותינו ריחפו. אבל בלונדון, עשר שנים לאחר שלא ראיתו, כבר היה מר נפש ומיואש.

לא ביקשתי כי יבוא ללונדון.

כתבתי לו בפירוש: לא בשבילך המקום, אבל אם אינך מחכה כבר לכלום ואין לך מה להפסיד — בוא ללונדון. והוא בא.

ואסון רבץ בינינו באותה תקופה.

הזמנתי אותו לבוא ולגור בדירת, ולא רצה. ופעם, באחד הרחובות, אפילו התחפש כאילו אינו מכירני.

באותה תקופה, ביקשתי כבר למצוא איזו הנאה במציאות, מה שהיה באמת קשה. הייתי כמתחנן בכל מעשי: תנו לחיות ואחייה! והוא הפריע בשתיקתו. באי-דיבורו.

הוא היה חולה מאד בליבו ואני לא ידעתי. וכדי שיוכל להרוויח את לחמו ויהיה עסוק, נתתי לו לערוך את עיתון "המעורר". העיתון בעברית. ואני עבדתי "בחירוף נפש" בעיתון יידיש כדי להרוויח את לחמי.

וכשהגיעו ימיו האחרונים של עיתון "המעורר", שכה רבות התייסרתי עליו והיה חשוב לי כחיי, כתבתי מכתב התנצלות לחותמים על איחור החוברת האחרונה ועל הפסקת העיתון. וכך כתבתי: יקבלו נא אותה בסליחה, את החוברת האחרונה, היתה כוונתי. ואורי ניסן צריך היה להסדיר חוברת אחרונה זאת וגם את דברי התנצלותי. אבל כששבתי מבית הדפוס, ראיתי כי היה כתוב:

"יקבלו נא אותי בסליחה".

אותי, לא אותה — את החוברת. ונפשי היתה מרה. מדוע כך יקבלו זאת הקוראים, כאילו ביקשתי שיקבלו אותי בסליחה. ואורי ניסן היה צריך לראות זאת. שאלתי אותו. והוא לא הוציא הגה מפיו. רק צחק צחוק של התנצלות ובקשת סליחה.

ואת מבטו קשה לשכוח.

ואני לא ידעתי כי היה חולה באותה תקופה וכל צעקותי כבר היו לו לזרא. ומבטו כאילו אמר: "מה אתה צועק יוסף חיים, ומתרעם, לפניך איש אובד

וחולה, מתהפך על מיטת יסוריו ואתה ידידו כביכול צועק בטיפשות על איזו מילה.

וכשנפרדנו, והוא נסע מלונדון, הוא הוסיף לכתוב לכל ידידיו, אך לא לי. ואני קראתיך על שמו, משום שהוא יקר לי כל-כך. ואתה יקר לי כל-כך. ואני אוהב אותך בלי סוף והנה אני עומד על פרשת דרכים ואיני יודע לאן ללכת מחר. אך לגליל או לעין גנים או לגור בבית באחד הפרדסים. בכל אופן נמנית והחלטתי שלא אשוב לכתוב. ואתפרנס רק מהגנה ומעבודה בבית-הדפוס.

אבל את האמת עדיין לא אמרתי. והאמת עלי שיש בי איזה חסר. ומוטב שאשתוק עכשיו, לא? הנה כותב אני בסוגריים: מוטב שאשתוק. והחיים ינלו, ואתה תלמד מה שתלמד.

אני יודע, ילדי, לא טוב להיות קובל בלי חשבון. אבל האמת שיש בי איזה חסר שאיני יכול למלאותו. והיתוש מנקר. והיתוש מנקר. ודברי אלו לא ירימו את רוחך. ובכל-זאת.

הנה פרשת נישואי לאימך.

אני מדבר איתך בפרשה זו, רק משום הידיעה הברורה, שחיים אלה שאנו חיים, אינם אלא כמו קורי העכביש, ורב רצוני שתדע: אימך היתה טובה אלי. מיום שנפגשו דרכינו אל השביל האחד, ביקשה אימך לעזור לי. וסבלה היא על-ידי, הרבה יותר משאני על-ידיה. ועל-אף שהזהרתי אותה מפני יסורי — "כי אני אדם משונה", אמרתי לה, "ולא — לא חולה" "ומתגולל כמו איוב, ואיך שלא משכיבים אותי — יכאב", תמיד ביקשה לעזור לי, והיתה מוכנה הרבה לסכול בעבורי ובלבד לרפא את ייסורי.

ופעם אף כשכתבה לי זאת, אמרה שמוכנה היא להיות לי כמו סוגיה לרסקולניקוב, ב"חטא ועונשו" לדוסטויבסקי. ואם כי איני מאשים את עצמי בכל קלקולי, בכל-זאת עלי האשמה אם כשל כוחה לשאת את מחלתי וגילווי לבי ואופיי הקשה.

אבל לא רציתי שתלכו ממני. לא רציתי ומוטב שאומר. צריך אולי לומר. יותר מכך צריך לומר. שיהא אביך מוטל לפניך כמו שהוא. כמו שהיה. בתחתיות בור.

לא זהב טהור.

אני... צריך לומר... יחסי אל האישה היה תמיד ערום ועייף. אהבה דורשת אמונה גדולה, ואני יחסי היה אל האישה תמיד עייף. לא עייף.

אופי קשה.

צריך לומר וצריך לומר. הרי גופי דחוי.

גופי דחוי.

אמרתי אל עצמי תמיד: אנשים צוחקים על צורת גופי. מותרחים בגלל צורת הגוף בגלל ריח הגוף בגלל כיעור הגוף. ואינני מבקש לי חסדים כשהדם רותת.

הנה עצמי והנה בשרי וכל עצמותי — גניחות איומות. כך צריך לומר, כך צריך לומר.

מדוע אני אומר כל זאת?

בשביל מה אני אומר כל זאת? בשביל מה?

להתעלות בייסורים? כאילו שהייסורים מעלים. בשביל מה?

מכתב שלישי

אורי יקירי, ילדי הטוב. ט"ז תשרי תרפ"א

רק לפני חודשיים נסעתם שהם שישים יום וכבר כאילו 1000 ימים עברו. חשבתי שפצע נסיעתכם יגליד במהרה והוא אינו מגליד.

אורי ילדי, איני כותב לך בזאת צוואה אבל מבקש אני למסור לך אי-אילו דברים. ואיני מבקש שיקראו לך דברים אלה עכשיו כי עכשיו הרי עדיין ילד הינך. אבל אבקש מאימך שתיתן לך מכתב זה כשתגדל, אם לא אהיה בין החיים.

אני רוצה שתדע: כל התורה היא לדעת איך לחטוף את הרגע ולשמוח בו. בוודאי תשמע עוד בחייך ותקרא שאביך ראה שחורות ודיבר שחורות. על-כן אני אומר לך: כל התורה היא לדעת איך לחטוף את הרגע ולשמוח בו. לא על שימחת מושב ליציים אני מדבר אלא על שימחת הנפש.

כי זאת למדתי משלושים ותשע שנות חיי — אצלי יש איזה חסר של שמחה. יום אחד חלמתי חלום על אבי שהוא מחפש אצלי, בחלום. ציציות והוא שואל בחלום: מדוע איני לובש ציציות. וכשהתעוררתי שאלתי את עצמי, מדוע לא פקד אותי אבי בחלום ושאל: מדוע איני שמח ואיני לובש ציציות של שמחה. על-כן אכתוב ילדי: גם זאת למדתי מחיי — שעות המכאוב רבות מרגעי השמחה ואשרי אדם שיש לו מאלה וגם מאלה. והלוואי ויהא בני מקבל מה שאני החסרתי.

מה אומר לך ילדי ומה לא אומר? — כך שואל אני. כאילו יש דברים שאין אב אומר לבנו. אבל אני מבקש שתזכרני כמו שהייתי ותדע מה חיינו כאן בעיני. סוד קיומנו במוות.

אבל לא לכבודו של המוות אנו חיים. סכסוכי רוח ונפש רבים היו לי בחיי. ואם כי איני מבקש לספר לך את ההיסטוריה של חיי, אומר לך: בימי הראשונים בארץ, באתי לעבוד את האדמה וכוחי כשל, וכשבאתי לירושלים לבקש עבודה, התגלתה לי ירושלים קבצנית ורוחי נפלה. על-כן אני מבקש שתדע: כל עתידותינו כאן תלויות במה שיעשו ילדי הארץ הצעירים. הצעירים, הם ורק הם — אתם — תוכלו לשנות את חיינו, אם אפשר עוד לשנותם. צריך שיהיה שינוי גמור בחיינו היהודיים ושיהיה לנו יסוד של עובדי אדמה. עובד עברי — בזה מתגשם הכל! אולי מוטב שאכתוב! תנאי הכרחי להתגשמות היהודי החדש — עובד עברי!

כל זאת אני כותב ומרבה בסימני קריאה וכותב כאילו יודע אנוכי — עובד עברי! עובד אדמה! כך טוב! ונניח לזאת. כשבאתי לעין גנים, המושבה ליד פתח-תקוה, ביקשתי לרפא את רוחי שנפלה. ביקשתי להיות ליד שמעונוביץ' שאתה מכיר, וליד גורדון העובד המופתי.

הם קראו לי לשבת במקומם כדי שאוויר עין גנים יבריא אותי. מודה אני לפניך כי התקנאתי בגורדון ובשמעונוביץ' ובקומץ הפועלים שהלכו כל בוקר לעבודתם.

עבודתם היתה בפרדס, בקשירת עצים או בהרכבות או בעבודה אחרת. כשהלכו בבוקר לעבודתם ראיתי אותם מחלוני ונדמה היה לי, כאילו עדה של כוהנים הולכת אל עבודת הקודש ואני כמצורע טמא איני יכול לבוא ביניהם. וכשהיו חוזרים מן העבודה, סליהם בידיהם ונחת של עייפות על פניהם, התמלאתי בוש.

יום אחד, כשחזרו מעבודתם בא אלי גורדון. והוא אמר לי כי עלי לשוב ולקחת מעדר ביד. הוא אמר כי יודעים הוא ואחרים, כי הניסיון הראשון אצלי בעבודת ידניים לא עלה יפה. אבל, איני צריך לשים לב לכך. אין דבר אם כפות הידיים יכאבו ויהיו בהם פצעים, הוא אמר. בסוף הפצעים יעברו. תעבוד שבוע וחייך יקבלו צורה אחרת.

כך הוא אמר. תעבוד שבוע וחייך יקבלו צורה אחרת. כאילו רק בחיי מדובר. ואני ביקשתי להסביר לו, כי איני מוכשר לעבודה גופנית וכי כל דבר שאני נוגע בו מתקלקל, כאילו אנו דגים באיזו סוגייה תלמודית. אמרתי לו: לא רק על הפועל הלא יוצלח שבי מדובר אלא בטבע היהודי של פועליו.

מודה אני לפניך ילדי, שהייתי רוצה להיות מוכשר כמוהו — לקום בבוקר לעבודה ולהתענג יחף על האדמה ולהריח ניחוח הפרדסים ועשב השדה ולומר כמוהו שיש איזו תכלת בשמים. אבל האמת צריכה להיאמר עכשיו כמו שאמרתי לו אז.

גם אם יש חמישה שישה חמישים פועלים יהודיים, הם לא יביאו את הגאולה. משום שהערכים עושים כאן עדיין את העבודה, וגם אולי יעשו אותה בעתיד. וגם לו הייתי אני גאון הפועלים, מוכשר לעבודת הכפיים, עדיין לא הייתי מזיז את יהודיני מן הטבע היהודי שהוא להיות סוחר, מתווך, ובעל-בית.

הרי אין מה לשחק במחבואים ילדי. כאן, בארץ, כל אחד מבקש לשלוח את בנו לחוץ-לארץ, כדי שיהיה רופא או לפחות שילמד לנגן בפסנתר. וחושב שאחרים יעבדו.

יהודיני הרי חושבים כי אלוהים לא עשאנו כגויי הארצות ואומרים לאלוהים — אתה בחרתנו להיות משגיחים ומפקחים, ולא עובדים. ומי שאינו יכול לנסוע לחוץ-לארץ, חולם על חוץ-לארץ — על האנשים העשירים שם, בארצות הרחוקות. באמריקה.

כי שם העשירים — עשירים. וכולם יודעים שאילמלא הם העשירים ארץ-ישראל היתה נחרבת כהרף-עין. וזאת כל הפואמה הגדולה. וגם אני ילדי, גם אני. איני מוציא מן הכלל את עצמי. נעשיתי ככתבן. הנני כתבן. רוכל במלים. כי לעבוד ממש הרי אינני יכול. עורי רך מדי. רגלי נפצעות. לקטוף איני יכול. לעשות בורות — איני יכול. נעשיתי כתבן כמו בארצות הגולה. כאן, בגיטו הבינוני הזה.

עבודתי היא פרזיטיות. פרזיטיות של בעל שבר.

אל תשמע לטענות אימך שלו רציתי, יכול הייתי לעבוד בבית דפוס. וכבר פלפול תלמודי יש בזה: בבית דפוס עובדים עבודת-כפיים. מה ההבדל? גם כאן נוטפת הזיעה, גם כאן מתלכלכים, גם כאן יכאבו השרירים. אבל אין זאת עבודה בשדה. אין כאן עבודת אדמה כמו שנחונך, למי שמבקש לרפא את עצמו.

ואני הרי ביקשתי לרפא את עצמי, ואנו הרי ביקשנו לרפא את עצמנו כאן בארץ. אחרת לשם מה כל המהומה. לשם מה כל המהומה?

והאם אתה ילדי וצעירי ארצנו תהיו לאחרים בנפשותיכם? או תהיה הרוכלות הזקנה לרוכלות צעירה? ויותר מאנשים שיבואו בספינות הבאות יצאו אנשים בספינות היוצאות?

ובארץ-ישראל לא ייעשה כלום בלי שנוירות. ואז תהא השנוירות. תהא השנוירות. והעיקר שהציוניסטים יעשו קונגרסים וישנו בכל מיני הוטלים.

ואנחנו נהיה משגיחים ובנותינו יפרטו על פנסנתרים וכשיצטרכו לכסות את הדפיציט נחפש לנו קופות צדקה.

מוטב שנאמר לעצמנו: היישוב הקטן הזה של איזה אנשים שאינם מצטיינים ואינם יכולים להצטיין במאומה על אחרים, אינו יכול לשמש מרכז למיליונים של אחים מכל העולם.

האמת צריכה להיאמר.

התנועה הציונית לא היתה תנועה של כובשי-דרך אלא של תועי-דרך. כל

ורואה את הגיטו החדש בארץ-ישראל. הגיטו הבינוני הזה. אומרים שאני שונא את החיים. אומר לך ההיפך: אני אוהב את החיים. כל התורה היא איך לחטוף את הרגע ולשמוח בו. כשבחור הייתי, ביקשתי שיום אחד בכל העיתונים בעולם יפרסמו סיפורים משלי. היתה זאת שובבות הרוח. את האמת אי-אפשר להסתיר. סוד קיומנו במוות. אין לי תפילות, אין לי ברכות לעולם. האם אוכל לשמש לך מופת בחיי? איני חושב. לא אוכל לשמש לך מופת. איש יותר מדי נרגז אני. ובכלל אל תיקח דוגמא מאף אחד. עשה כלבבך.

הנה אני שם מול עיני את תמונתך.
הנה אני לוחש לך: טוב מאד והלחישה עצמה מעוררת ספק.

מכתב שיש'

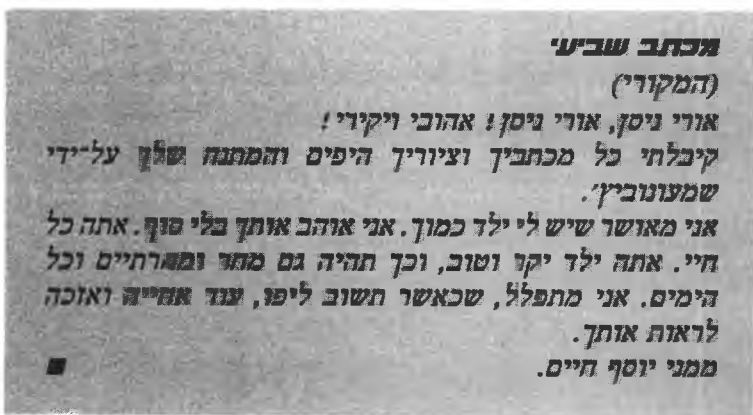
יפו, ט"ז תשרי תר"פא 28.9.20

אורי ניסן, אוהבי ויקירי.
קיבלתי מכתבך מברלין מיום ה-21.9.20 ושמחתי בו עד מאד. שמחתי שביקרת בתיאטרונים ועוד יותר שמחתי ששלחת לי בקבוק לשמירת מים חמים על ידי שמעונוביץ'.
בגלל שידוע אני כי תבונתך היא רכה ועצביך דקים, חשכתי, אולי יהיה טוב הדבר, אם אכתוב לך מכתב ארוך הפעם ויהיה שמור אצל אימך עד שתגדל. ואם לא נתראה פנים מאיזה סיבה — תקבל מכתב זה.
תמונתך, תמונת ילדי בן השש לפני. ומתאמץ אני לראות כיצד תיראה בן 18. עליך לדעת: אבי סבך מצד אימי היה איש טוב. תמיד היה הולך ובכיסו שזיפים אגסים ורובדבנים. והוא היה מחלק לי כל פעם שראה אותי קורא בספר. רוחו הטובה לא עזבה אותו גם לפני מותו.
אימי היתה אשה פשוטה. עיניה זלגו דמעות בכל צער וגם בצער אחרים. עליך לזכור את ידידי אורי ניסן שאתה קרוי על שמו.
דע לך, כי אימך ניסתה לעזור לי בכל דרכה וכאשר לא יכלה עוד לשאת את הקשר איתי, היה זה בצדק גמור. וכאשר ביקשה להיפרד ממני, לא היו לי כל עצות.

חיינו כאן בארץ אין בהם תקווה גדולה.
אביך היה כתבן ולא יצלח לעבודת אדמה.
אני שוכב כל הימים ואיני יודע מה אעשה מחר.
ואין נחת. זה מה שיש. אין נחת.
אבל העיקר אולי אני שוכב לספר לך.
אתמול שבת היתה.
ובית-הדפוס היה סגור.

וגם בית-הספר מעבר לחלוני היה סגור. אבל כל הילדים באו אל החצר. ילדות חביבות וילדים נעימים. רעשם מילא את לבי בעליזות. עליזות של סבתא. התכווצות בחזה היתה לי והעיניים אפילו התמלאו דמעות.
בשעה ארבעה קמתי משנתי שהיתה שינה מחלימה. קמתי ולא מתי, וזה טוב. עשיתי צעדים אחדים בחדרי הטוב, השתעלתי, ירקתי ושתיתי מכוס התה המתוקה והקרה. פתחתי את החלון והילדים עדיין רעשו. ומן החלון השני, שהיה פתוח כל הזמן נראה מרחוק הים הסוער. בבוקר ראיתי על שפת הים פגר של איל. וחשבת: איזו אי-נעימות היא להיות פגר מוקא מן הגלים. ומה נעמה ההווייה. מה נעים לחיות. כן. לחיות. וצריך אדם... כלומר לא צריך... אבל טוב לאדם לקבוע דירתו במקום אחד. לשבת ולהכות שורש במקום אחד, לא לנדוד! לא צריך לנדוד!

כשיבוא ילדי לכאן, חשכתי, יפגשו אותו מלאכים טובים. המקום שבו אני גר נעשה יקר וקרוב לי עד-בלי-קץ. אפשר מאד שכאן אי-אפשר לחיות, אבל כאן צריך להישאר. כאן צריך למות. אין מקום אחר וכאן המלאכים הטובים יפגשו בילדי.

מעשיהם התגלו בסוף דרכם במכירת שקלים ובקופות צדקה והחזיון הזה ילדי, שאין דוגמתו בעולם, בהיסטוריה — עם אשר גורש מארצו, ישוב אליה אחרי אלפיים שנה — הסוף הזה שאין דוגמתו בחיי בני-ישראל, יישאר בהכרח גם לעתיד חזיון שאין דוגמתו.
ולא צריך לשבת ולחכות פה לאיזה עתיד מיוחד.
מי שמחכה לאיזה עתיד מיוחד יידע: אין מה לעשות פה. בתור מחכה להתגשמות הציוניות אין מה לעשות. רק מי שחושב: ברוסיה גלות. בפולניה גלות. באמריקה גלות. גם בארץ-ישראל גלות. ושאין מוצא מן הגלות. לא נחוץ לנו מרכז מזוייף. כל גלות תעשה את מה שהיא יודעת. נראה מה יודעת גלות ארץ-ישראל לעשות.
ושוב אני שואל יקירי — מה לי כי אתאונן ועל מה אטריד אותך במכתבי אב המבקש רק טוב לבנו.
הנה ילדי. הנה. הנה.
ילדי הטוב.

הנה זאת, מה שהוצאתי ילדי מנסיונות ימי. אולי רק זאת כל צוואתי. כל היתר אין בו צורך.
הנה כך:

החיים רעים אבל תמיד סודיים, המוות רע.
העולם מסוכסך, אבל גם מגוון, ולפעמים יפה.
האדם אומלל, אבל יש והוא נהדר.
לעם-ישראל, מצד חוקי ההגיון, אין עתיד.
צריך בכל זאת לעבוד.
כל זמן שנשמתך כך, יש מעשים נשגבים.
ויש רגעים מרוממים.
תחי העבודה העברית האנושית!

מכתב רביע'

לאורי ילדי בן השש ולחיה

חשכתי לכתוב לך אורי מכתב, שתוכל לקוראו כשתגיע לגיל 18, אבל אכתוב לך עכשיו. ולך חיה.
ומה שלא תבין ילדי — אימך חיה תקרא בפניך.
לפני שאענה על שאלותיכם אני מבקש מכם לזכור, שיש דברים לא חשובים שלא כדאי בגללם לסבול.
אתם שואלים איך אני חי. ובכן, אני אוכל בעיקר פירות וצמחים ושותה תה. לפעמים אני שם תאנה בתוך התה ושותה.
אם יש לכם שם תאנים, אורי, אתה יכול לנסות. וכתוב לי האם גם לך טעים. אורי יקר. האם קר לך בברלין?
אני רוצה לספר לך — כשהיית בן שנתיים, פעמים רבות היית חולה ואני ישבתי על כסא הנדנדה, החזקתי אותך בידי וכך התחממנו כל הלילה. וכך חשכתי: הנה, עכשיו אורי בן שנתיים. היום הוא בידי, מה יהיה כשיגדל. לא אוכל להחזיקו יותר. כך חשכתי. פעם היית אפילו חולה מאד ולא זזתי ממיטתך יומיים שלמים.
מיטתך נמצאת עכשיו אצל משפחת ליכטנבוים. כשנסעתם מסרתי אותה להם, אך מיד כשתחזרו נקבלה בחזרה.
אתה כותב שגם אתה חולם בלילות ורואה אותי. על-כך אני מאד שמח.
אבל את האמת אין מה להסתיר. איני יודע אם אסע לגליל או אלך לעין גנים.

מכתב חמישי'

אורי ילדי היקר.

דפים אלו המקומטים זרקתי ולא חשכתי לשלחם. אבל בכל זאת החלטתי לשלחם.
ואני חוזר ואומר: אשלחם. שאין מה לכסות. איני מבקש להיראות יפה ממה שהייתי וגם לא מכוער משהייתי.
כל מחשבותי ומכאובי לפניך אורי, וכשתגדל תקראם.
ביקשתי לכתוב לך דברים מסודרים ואיני יכול.
על-כן אכתוב לך משפטים משפטים. שיהיו חקוקים בזכרונוך כל זמן שתראה. וכשתרצה להשליכם מעל לוח לבך, עשה כרצונך וזרוק.
איני יודע אם אלך לגליל עכשיו. אני מבקש לא להתברות. ללכת לגליל, לחפש את ארץ-ישראל ולמצוא את פלשתינא — איני רוצה. לעין-גנים לא אלך. אם-כי היתה לי שם נחת רוח בעבר, אך גם עננה שחורה.
הלוואי ויכולתי כידידי לתפוס את הרגע ולהינות משתיית קפה ולעשן נרגילה. איזה צחוק. האם אתה מתאר לעצמך את אביך מעשן נרגילה?
לפעמים אני מרגיש כמו כלב מוכה ולפעמים איני יודע.
שעות הנחת שלי הן ישיבה על שפת-הים, אוויר השדות והפרדסים...
כאשר אני נושם את רגעי הנחת שלי, אני מרגיש שאני נושם אל קרבי נס. כמו שורש חלום. עד שאני מתעורר.

הכל זז עם פיז

פיז

חברת האנרגיה הגדולה בישראל

פרסום ראשון

לפעמים, בעיקר באביב, ושוב מתעמלת. בלי צער או שמחה: נעשים בי מעשים וגם אני עושה.

גם באביב הזה בא גבר. אלמוני, אבל לפני שדיבר אלי כבר ידעתי מה טעם לשונו ועורו, כבר יכולתי לראותו ישן על-ידי בבוקר ואני מנסה לקרוא משהו בעיני העצמות בעקשנות, והן נעצמות עוד יותר. לפני שדיבר אלי כבר התמלאתי עייפות גדולה.

הפסקתי להתעמל שישה לילות והוא נכנס, כאילו הוא עצמו כבר היה כאן. קולו וריחו וידיו היו קולו וריחו וידיו של קודמו, של יורשו. ידעתי הכל. רק בלילה השישי הפתיעה אותי תמונה שלא ראיתי מעולם: עצמתי את עיני רגע ופתאום ראיתי את שנינו יוצאים מחדר-מדרגות אל יום שמשי עם ילדה קטנה בהירת שיער, שלושתנו צוחקים ולבושים בגדי-חג ורודים ולבנים. כשפקחתי את עיני למחרת הוא כבר לא היה, והסדינים היו חלקים.

שוב אני מתעמלת בלילות. מאותה תמונה נשארו רק הצבעים, אבל גופי מתערך מאד. כל בוקר אני עירומה מול הראי, בוחנת את עצמי בסקרנות. בוקר אחד נסעתי לבית-החולים. ישבתי באולם שעל קירותיו תמונות שחור-לבן של נשים עם תינוקות. כל התינוקות היו רכים ועגולי עיניים. לאימהות היו תסרוקות מסולסלות ונפוחות, לפי אופנה ישנה. (שערי שלי שחור וקצרץ). אחר-כך יצאתי אל הפארק שמול בית החולים. ישבתי על ספסל עץ וחיכיתי. מעבר לחומת השיחים הירוקה נשמעו קולות כלי רכב, רחוקים מאד. פתאום פרצה אל הפארק חבורה גדולה של ילדים עם שתי גננות, ומילאו את האויר כציוצים, רצו אל הדשא והפילו זה את זה, ומי שלא דחפו אותו מיהר ונפל בעצמו, ואחר-כך קפצו והתיישבו על הספסלים והחליפו מקומות בלי הרף. על-ידי על הספסל צנחה אחת קטנטונת, מתנשמת, שיערה החום היה חלק מאד והסרט האדום שקשר אותו גלש וכמעט נפל. הורדתי אותו ונתתי לה. היא חיכה בשמחה ואמרה שכבר חשבה שאיבדה אותו אבל עכשיו היא תיקח ותשים בתוך התיק שגם הסוודר שלה שם כי בבוקר היה קר והיא לבשה את הסוודר הזה שיש לה עוד מצרפת כשהיא היתה קטנה ההורים שלה לקחו אותה לצרפת והיא גרה שם אולי שנה לגננת שצועקת עכשיו קוראים קארן ולה קוראים מישל.

אז השתקה והציצה בי. הגבה והריסים של עינה השמאלית היו בהירים מאד, כאילו נכוו, ואולי זה היה פגם מלידה. אבל הוא רק הוסיף לה חן; גבה אחת חומה והשנייה בהירה, ועיניים אפורות גדולות, מלאות אור. מישל הוסיפה ואמרה שתפוחים זה נורא טעים אבל לא תמיד מתחשק לה. היא מכירה את הפארק הזה כי הם כבר היו פה אתמול ופעם היה לה פצע בכרך אחרי שנפלה במדרגות ונשאר שם עוד סימן קטן, הנה אפילו תגעי. אחר-כך השעינה את ראשה על כתפי והתנמנה.

בלילה עמדתי כמו תמיד בפניסוק על השטיח, ומתחתי את ידי הצידה ולאחר, והתכופתי פעמים רבות אל הרצפה. אחר-כך ישבתי ברגליים מתוחות ורכנתי אל כל רגל עד שמצחי נגע בכרך. בסוף נשענתי על ידי והתחלתי בשכיבות סמיכה.

— מה את עושה? — שאלה בסקרנות מישל שישבה על מדף הספרים ונידנדה את רגליה.

— תרגילי התעמלות — ענית.

— את אוהבת?

— לא.

— אז למה את עושה?

— פשוט, ככה עושים, בלי לחשוב.

— גם אני יכולה?

— התעמלות זה קשה, את עוד קטנה. — התהפכתי על גבי, תחבתי את כפות רגלי מתחת למיטה והתחלתי להתרומם לכפיפות בטן.

— אולי את תוכלי ללמד אותי התעמלות אחד קל?

התיישבתי על המיטה והושטתי לה את שתי ידי. היא צנחה אלי לאט מהמרף וכשקלטתי אותה חיבקה את צווארי בזרועותיה הקטנות ושערה הדק, הבהיר, ליטף את פני.

בבוקר שוב חיכיתי באולם שעל קירותיו תמונות בשחור-לבן. כשניכנסתי לחדרו של הרופא הוא דיבר בטלפון ומפעם לפעם היה מצייץ אלי מעל למשקפיו. לאחר שהניח את השפופרת אמר לי: — כבר יש לנו תוצאות. את יכולה להירגע, — ובכלל לא שם-לב למישל שישבה על קצה שולחנו והסתכלה בו בפליאה, גבתה הימנית חומה והשנייה בהירה.

הלכתי הביתה ברגל, כי היה יום אביב יפה, וכל הדרך מישל ריחפה לפני ופיטפטה לעצמה בעליונות.

איור: מיכה כסר

מפעם לפעם, באביב בדרך-כלל, השיגרה הזאת נקטעת — גבר בא וממלא את לילותי ואני מפסיקה את תרגילי ההתעמלות. ספורות וקצרות היו ההפסקות, והפולשים קלים ומהירים, טביעת גופם לא נשארה בסדיני. טעם אחד היה לכולם.

כולם נרדמים בקלות וישנים בכבדות, ואני שוכבת מכווצת על צידי, בעיניים פקוחות. בחלומם הם שטים ועוקפים אותי בזהירות, בלי לנגוע, ובבוקר הם קמים בחיפזון ואותן פנים לכולם. הם נעלמים לפני שייטבעו בסדין ואני שבה להתעמל, כל לילה: מתיחות, גמישות, כפיפות, וגופי מתחזק והולך, גופי קשה ומר משנה לשנה.

אין לי חס לדברים משמעות שאין בהם: אני מתעמלת בלילות ומפסיקה

הבית בעיירה

אריה רודריגז

איור: אברהם עייש

מהוללים. הם לא ראויים למריטת העצבים שלך. שום איש לא ראוי לכך. "אתה לא מסוגל להבין", אומרת לו בת-שבע, "מה מרגיש אדם שכוער בו להט-היצירה כי אתה לא אמן."

"לא להט-היצירה בוער כך", מזדרז גדליה להגיב, "אלא להט ההצלחה, את צמאה למחיאיות-כפיים, כמו כולם. בתקווה למצוא את שמך מתנוסס באיוו פינה דחוקה של עיתון, את מטלטלת את עצמך הלוך ושוב בדרכים, והבעל והבית נהפכים לעניינים משניים שאת נאלצת איכשהו למלא את הצרכים שלהם."

בת-שבע לא נראית מופתעת או נפגעת מדבריו. סיפורים ישנים, היא מהרהרת בעיניים מוסכות החוצה. דרוש קצת יותר כדי להוציאה מהכלים. לנוכח יחסם השלילי של נסים וגדליה למאמציה, היא פיתחה לה מנגנון-הגנה והיא מצפצפת. הכלבים נובחים — השיירה עוברת, מה ערך לאוזניה פתגם זה. שוב ושוב היא משננת אותו לעצמה וטעמו אינו פג. מתוך צרות-עין חותרים בעלה ואחיה לכפות עליה את עולמם האפור. שניהם יתמוגגו מנחת ביום שתיכנעו ללחציהם ותתחיל לחיות כמוהם חיים חסרי-מעוף. זה כל מה שהם מבקשים ממנה, שני החביבים האלה, לא יותר. היצמדי אל החיק האוהב שלנו, הם מפצירים בה, ונגסוס שלושנו יחד באושר.

כך למשל, לא יהיה אדם מאושר יותר מבעלה כשייחדל להיזדקק כבר למסעדות אקראיות וימצא אותה טורחת בהכנת מעדנים חדשים לבקרים. בת-שבע, הוא יודה לה בפה נוטף ריר, תבורכנה ידיך. שמחת זקנתה. לא מחמאות מחניפות נחוצות לה, כי אם מרחב-נשימה.

הרכבת חודרת לתוך מנהרה ורוחה של בת-שבע מתקדמת. הנה, בסגירות כוז הם מאיימים עליה. סביבה הכל אטום ועמוק. בקרבה מתפשטת תחושה כבדה של מלכודת בלי מוצא. הדבקות במטרה מתפוררת במהירות והאתגר הקוסם נהפך לעלָה נידף. בדרך-כלל, כשהיא נוסעת לבדה, הריהי מצליחה להתגבר בנקל על אי-הנעימות שגורם לה המעבר במנהרה הזו, אבל היום קרבתו של גדליה דווקא מונעת ממנה להתגבר ומשום כך המנהרה מדכאת כפי שלא דיכאה אותה מעולם. איזה חשק יש לה לפרוץ בככי ולברוח מהכלוב

רכבת-הבוקר דוהרת כשיקשוק-גלגלים חדגוני וגדליה נאבק בנמנום העיקש שמאיים להשתלט עליו. חבל להחמיץ את הנוף, הוא חושב בעירפול חושים. עורפו שעון על מסעד המושב ובהגביהו מדי פעם את עפעפיו הוא רואה מולו את פני-אחותו המצודדים אל שמשות הקרון ואת המבע המתוח הנסוך עליהם. הוא רוצה להושיט יד וללטף את לחיה, אלא שהאבן הזו המחוברת לכתפו מסרבת להיענות לו. הוא מוותר ומסתפק בהגיית שמה.

"אתה רוצה לאכול", שואלת בת-שבע ושולפת לעצמה בננה מתוך תרמילם המשותף.

תני אחת גם לי, מבקש גדליה לומר. אבל היד, הלא היד מתקשה כל-כך להתרומם.

"קח", היא מציעה לו תפוח.

הוא אוזר כוח ומתנער ונוגס בהחלטיות.

"כמה יפה", מונה בת-שבע על שיפולי-ההרים המיוערים וגדליה מהנהן בראשו בהכרת-טובה: הכל הודות לה — היא דירבנה אותו לנסוע הבוקר והיא גם תלשה אותו עכשיו מן הנמנמות המרגיזה שעתידיה היתה לגזול ממנו את הנאת הנסיעה כולה.

אמנם מטרת נסיעתה זרה לרוחו, כי מה לו ולעסקי המחול שלה. אין בחייה עניין חשוב יותר מן ההתקבלות ללהקת 'אדם וחווה' בעלת המוניטין. לנוכח העבודה המפרכת שהיא משקיעה בהגשמת השאיפה הזו עומד גדליה משתאה: כיצד אפשר להשקיע בימים אלה מאמצים מטורפים למען משהו. לכל היותר יכול הוא להתאוות לדבר-מה מרחוק, ברפיון ומתוך ויתור מראש להשיגו.

אולי משום כך עודו רווק בגיל עשרים ותשע בשעה שבת-שבע, הצעירה ממנו בשש שנים, כבר הספיקה להתגרש ולהינשא לאותו איש מחדש. גדליה ממשיך להתגורר לבדו בבית שבו נולד ואילו אחותו עוברת ככספית ממקום-מגורים אחד למשנהו, בחיפוש בלתי מתפשר אחרי בית לטעמה. אנשים מצביעים עליה בהתפעלות: היא יודעת לחיות, הם אומרים, היא לא חונקת את חלומותיה בתוך ראשה. ואם חלומות של מה-בכך אינה מוכנה לחנוק, על אחת כמה וכמה חלומה הגדול בקא-הידיעה: ההצטרפות ללהקת המחול היוקרתי.

הנה כי כן, היום הוא יום ההכרעה. בסיומו של המבחן האחרון ולאחר שורת המבחנים הקשים שכבר עמדה בהם בעבר, תימסר לה החלטת הבוחנים. אז גם תדע אם תוכל לשמח את בעלה בכשלונה או להעציבו בהצלחתה. כי מי כנסים מתנגד לשגעון-הריקוד שלה. לפני כשנתיים אף הוביל הדבר לגירושין ואולם לבסוף נכנע, משום שבלעדיה חייו אינם חיים. עדיף לו לאבד חלק הגון מכת-שבע על במות המחול מאשר לאבדה כליל.

באשר לגדליה, מובן שאין לו התנגדות אישית להתעסקות הזו של אחותו, הוא רק רואה בה סמל לקדחת-ההישגיות הנפוצה. כשעולם ומלואו עובד את אלילי הפרסום והתהילה, מדוע תטמון בת-שבע דווקא את ידה בצלחת.

בשכתו כעת לעומתה בקרון-הרכבת הוא מבחין בסימני ההתרגשות שלה והדבר מעורר בו חמלה מהולה בגיחוך. הוא יודע היטב מה תהיה תגובתה אם ינסה לפקוח את עיניה כפי שכבר ניסה פעמים רבות בעבר. ובעצם רק משפט יחיד הוא מבקש לחזור ולומר לה: הפסיקי את הרדיפה האווילית אחרי הלהקה הזוהרת שלך והתחילי לטעום בנחת את טעם הקיום. כדרכה, היא תשיב לו שעצתו האדיבה להיקבר בעודה בחיים אינה קוסמת לה. היא משתוקקת לחיות, ולחיות לדידה פירושו לרקוד. רקדי, יאמר לה גדליה, מי מפריע לך לרקוד בד' האמות שלך, אבל לשם מה החיזור הסוחט הזה אחרי עסקני להקות. וכך תתפתח ביניהם שיחת-חירשים נוספת. מוטב לו להינות בשתיקה ממראות ההרים השגיבים והתלולים הללו.

אלא שבת-שבע נרגשת מכדי לשתוק: "הנוכחות שלך בזמן המבחן תעניק לי כוח יותר מכל אדם אחר. אני שמחה שהסכמת לנסוע איתי."

גדליה משתדל לחייך בנעימות למרות שבאמת אין לו שום כוונה לשמח אותה בנסיעתו. כוונתו העיקרית היא להתרשם בעצמו מאולפני-המחול, מן האווירה השוררת בהם, מהתנהגות האנשים שם. הוא חפץ לראות במו עיניו את העולם שמהלך קסמים על אחותו. דבר וחצי דבר הוא לא גילה לה על מניע-נסיעתו ולמיטב הבנתו גם אינה מנחשת את צפונותיו. מן הסתם נעים לה לחשוב שאחיה מתלווה אליה כמתווה של רצון טוב.

"אל תתני למתח של המבחן להעיב על ההנאה מהנוף הזה", הוא אומר לה, "אל תמרטי לך את העצבים בדאגה למצוא חן בעיני אי-אילו בוחנים"

האפלולי הזה. וגם הרעש המטריף של גלגלי-הרכבת, איך יכלה לשאת אותו עד כה. הכל מצטרף לכדי יאוש שכמוהו לא תקף אותה זמן רב. "לאן את הולכת?" שואל גדליה.

בת-שבע משמיעה דברים סתומים הנבלעים בשאון-הנסיעה ואצה לעבר פתח היציאה של הקרון.

גדליה מתלבט מעט וכשהוא קם לבסוף בעקבותיה מקננת בו ההרגשה שלא ימצא אותה. הוא צועד כמה צעדים ומביט בשעונו: כעשר דקות בלבד נותרו עד לכניסת הרכבת לתחנה, מה לו להשתרך בין הקרונות, בעוד רגע או שניים היא בוודאי תשוב — יתכה לה בסבלנות במקום ישיבתם.

הקרון ריק למחצה ומרבית הנוסעים ראשיהם שמוטים בתנומה. רק אישה יחידה מניקה את תינוקה והיניקה השוקקנית שלו מעוררת בגדליה הרהורים חושניים. הוא רוצה להסיח את דעתו מהם, אלא שאינו יודע כמה. אילו יצאה סוף סוף הרכבת אל האויר הפתוח, הוא לא היה מתקשה להשתחרר מן המראה המפתה-המגרה הזה. עיניו נמשכות אל שְׂרָה החשוף של האשה וההימשכות הזו לא נעימה לו. תאוות-בשרים בהמית.

מתוך התרמיל הוא מעלה כריך ומשתדל להתרכז באכילתו. במוחו מנצנצים חילופי-הדברים שהיו לו לפני כמה דקות עם בת-שבע. אתה לא אמר, אמרה לו בפשטות. לכאורה, היא צודקת, אבל מעבר למראית-העין, האמת אינה פשוטה כל כך. אמנם אין הוא מצויר או מפסל או מרקד ואולם בדמיונו הוא עושה את כל אלה גסי-יחד. אין לו צורך בצויר, כפסל או בריקוד על כמה כדי להפגין לעיני ההמונים את מה שקרוי בפי אחרותו להט-היציאה. הכל מתרחש בסתר-נפשו ודי לו בכך. לשם מה יטרח להוציא את יצירי-דמיונו מן הכוח אל הפועל כשהעולם סביבו נודף צחנה כבדה של זולות ממוסחרת ואחיות-עיניים יומרניות; מוטב לו לשמור אותם זכים וטהורים — בתוך ראשו.

הרכבת יוצאת מתוך המנהרה, גדליה גומר לאכול את הכריך ובת-שבע חוזרת. על פסגות ההרים שבאופק, תחת השמש האביבית, מזדהרים בנייניה הבהירים של העיר. היאוש הרגעי נמוג ובמקומו מציפה אותה מחדש שמחת-החיים הניצחת שלה. נדמה לה שכבר עולים באפה ניחוחי-האולפן למחול. היא מתמתחת ורטט של התרגשות עושה את בשרה חידודים חידודים. בעוד שעה קלה היא תחלץ את עצמותיה באולפן המרווח המוצף אור וכל השאר יעמוד אז בצל. לא לככות מתחשק לה עכשיו, כי אם לזעוק "הגעתי". אך הואיל ולאיש כאן לא איכפת שהגיעה, היא בולמת את פיה. צפירה מתמשכת מבשרת את התקרבות הרכבת לתחנה. "בוא", אומרת בת-שבע שכבר לא מסוגלת לשבת.

גדליה קם בחוסר רצון. את כפות רגליו של נהג הקטר היה מנשק אילו הסכים להסיעו בו ברגע בחזרה הביתה. פה ושם מתחילים הנוסעים להתעורר ולאסוף את מטלטליהם. עוד מעט, כשיצבאו על הפתחים, יהיה פחות נעים להביט בהם. אז הוא יצדיק את בת-שבע שהקדימה להתכונן ליציאה ומשכה אותו אחריה.

"אם אתה לא מתכוון לעודד אותי בזמן המבחן", היא אומרת לו לפני שהם יורדים לרציף, "אני מקווה שלפחות לא תיתן בי עין רעה."

האולפן כבר הומה רקדנים ובת-שבע מתקבלת באהדה. מעגלים-מעגלים הם מקיפים אותה ומרעיפים עליה דברי-תמיכה ואיחולי-הצלחה. גדליה מתמקם לו בירכתיה-האולם והוא מתבונן ומקשיב. לשמחתו איש אינו שם לב אליו. בדרך לכאן ביקש מאחותו שתמנע מלהציגו לפני הנוכחים ויש לו הרושם שהיא מקפידה למלא את מבוקשו. ממקום ישיבתו הוא עוקב אחרי התנהגותה בתוך הציבור הרב הזה. בחולצת ההתעמלות ובמכנסיה הקצרצרים תנועותיה קלילות וחינניות, כאילו כל פסיעה וכל הושטת-יד שלה מחושבות מראש לשאת חן בעיני הסובבים. בעוד זמן קצר, כשתתחיל לרקד לפני בוחֶנְיָה, היא תציג את עצמה לראווה מכף רגל ועד ראש. גדליה חושב על גיסו: איש מצניע-לכת הלכוד בעבותות של אשת העולם הגדול. נסים מעולם לא ביקש את עזרתו ביישור ההדורים עם בת-שבע. אם למרות הכל אני לא מסוגל לוותר עליה, זו בעיה אישית שלי — לא בעיה ציבורית, אמר פעם ולא הוסיף עוד לדבר על כך. גדליה לא חושב עליו מתוך השתתפות בצער, אלא כצופה מנותק, כמשקיף מרוחק.

"בוקר טוב", קול נמרץ ומוכר מפתיע אותו משמאלו. הוא מסב את פניו: מי זו. לא ייאמן. מאירה, בתספורת נעריה קצוצה, מחייכת אליו באיפוק. "אל תאמר לי שיצאת מן הכוך שלך כדי לבוא הנה", היא מרחיבה את חיוכה. גדליה לא משיב לה חיוך. הוא מתקשה להסתגל לחזות החדשה שלה: שפע השער היפה נגזז ביד גסה ותחתיו נותר ראש קיפודי נלעג. בעיניו היא נראית עכשיו כמי שהשחיתה כליל את נשיותה ונהפכה לבריה בלתי-מזוהה, יצור כלאיים מסליד שאינו זכר וגם לא נקבה. במלים אחרות, היא אימצה לה בזרועות פתוחות את פרצופו המכוער של הרחוב והיא מתגנדרת בו בלי היסוס. היא אווזת בידה טרניזיסטור הירוק בשצף קצב פזמון מטופש. הנה, חושב בלבו גדליה, נפלתי שוב לתוך עולמם של בני-אדם.

לפני שנים, כשחזרה מאירה אחריה, היא נדמתה לו פחות מאוסה. משום כך הוא לא מנע מכל וכל התקרבות מסויימת ביניהם שנמשכה חודשים ספורים בלבד. בפרק זמן קצר זה השתדלה לשווא להוציא את הזאב הבודד ממאורתו כדי להראות לו את פלאי-העולם ואילו הוא התאמץ יום אחרי יום לסבול את קרבתה. היא רצתה לגרור אותו לבתי-קפה סואנים, בעוד שהוא העדיף כמנהגו לטפס על גבעה רמה בשעת-ההדמיונים ולהשקיף על חומותיו

המאורות של בית-הכלא שבפאתי המדבר. איש מבין הכלואים שם אינו מופר לו, אבל במוחו נרקמה זה מכבר דמות ערטילאית של אסיר רגיש ואנין-דעת שהמית את אשתו בהתקף של זעם והוא מרצה עכשיו את עונשו בתוך ערכ-רב של בריונים גסי-נפש. גדליה יודע שכל אדם, בלי יוצא מן הכלל, עלול להיכשל ולהמית כאותו אסיר דמיוני. על-כן, בהביטו אל חומותיו הבצורות של בית-הסוהר, אין הוא מתקשה להמין את עצמו כלאו מאחוריהן. קיומו העגום שם מצטייר לעיניו כפרוטרוט, כאילו באמת הכיר את המקום לְפָנָי וּלְפָנָי. את הקשר הכמוס שלו עם בית-הכלא הוא מטפח בינו לבין עצמו בלי לגלותו לאיש, שאם לא כן כל הקסם הטרי יתנדף כמוץ לפני רוח. "המראה שלך אופנתי מאוד", אומר גדליה למאירה, "כשאתי מסתכל כך אני רואה מולי את העולם שממנו אני בורח."

מאירה בוחנת אותו כמחפשת על פניו צל של חיוך — ולו גם לגלגני — להתנחם בו. אלא שבמקום זאת משתקפת בהם הנוקשות הזכורה לה מאותם ימים. היטב זכור לה העירוב המוזר של שתי תכונות-יסוד בו: הנוקשות העיקשת והרומנטיות המופלגת, ובין זו לזו — המעברים החדים והבלתי צפויים. פעמים רך וענוג להפליא ופעמים קר ומרוחק ומתנשא. "שמע", אומרת לו מאירה, "אני רוצה שתכיר כאן מישהי שתפורה בשבילך ממש. זו תהיה החמצה בלתי נסלחת אם לא תכירו."

בן-רגע מובאת האלמונית לפניו. "גדליה, זוהי חמדה. דברו". אחר-כך מסתלקת מאירה בלי שהיות. גדליה קם ומתבונן בפניה הנעימות של הבחורה. גם היא לבושה בגדי-ריקוד. "שבי", הוא מפנה לה את מקומו והיא מתיישבת. רעמת-השערות השחומות האסופה לה על עורפה מטעימה את חיוורון-פניה, פנים המשקפות עצב עמוק וכמו חסר-תקנה. כבר ברור לו שלא בנקל ירפה ממנה. ברגעים אלה הוא חולם על בית צר ורעוע לחיות בו אתה בישוב נידח.

"מה את עושה כאן", הוא שואל אותה, "בתוך העולם המצועצע הזה, בין האנשים האלה ששואפים להרשים זה את זה." "לא זו השאלה שאני שואלת את עצמי", עונה לו חמדה, "השאלה שנשאלת היום בכל מקום כלשון רבים היא מה אנחנו עושים בעולם הזה בכלל." "כן", משלים גדליה את מחשבתה, "והתשובות דלות ועלובות. אבל אולי נצא מן הסגירות הדחוסה הזו של האויר הפתוח."

חמדה מסכה את פניה לכאן ולכאן כשוקלת את גודל ההפסד שבצויבת האולפן. "חכה, אגש להחליף בגדים." תכסיס התחמקות, חושב גדליה וכהרגלו הוא כבר מתחיל להשלים עם אובדן נוסף. הוא סוקר את האולם בחיפוש אחר אחותו. הוא מבקש לומר לה שלום ולברוח ובתוך כך נגלים לעיניו המוני פרצופים זרים המדרכנים אותו ביתר תוקף לעזוב את המקום. אלא שלהפתעתו חמדה חוזרת. בלבושה החדש הוא מתקשה להכירה. חולצה לבנה, חצאית שחורה ועל ראשה כובע קש רחב-שוליים. היא לא מחייכת אליו באומרה: "אל תוליך אותי רחוק מדי, בין כה וכה גם בחוץ הכל אותו הדבר." גדליה מוותר על מציאת אחותו והם יוצאים. וכעת לאן יוביל אותה בעיר הגדולה הזו, בסביבה זרה לחלוטין. חשק רב יש לו לחבוק אותה ולפרוש עליה את חסותו מפני גסותם של הרחובות. אלא שכרוך לו כי בעולמם המתוקן של בני-האדם תתפרש הושטת-יד כזו כחיזור מחוצף.

"לא אלאה אותך במלים מפותלות", הוא אומר לה, "כבר זמן רב אני משתוקק למצוא לי מקלט בפניה אחת שכוחה, מקום שאהבתי בילדותי. אבל אני יודע שהנסיעה לשם לבדי תגרום לי רק עוגמה. סעי אתי." "ומה אתה מתכנן לנו אחרי שניסע לשם", שואלת חמדה, "חיים ארוכים ביחד שבהם נכרסם זה לזה את הלב, כמו האחרים?" דבריה נוסכים על גדליה דיכודך, משום שהם נשמעים לו נכונים ואין ביכולתו לסתור אותם. ובכל זאת מה הטעם שיתעקש לגרור צעירה זו אתו אם לא יתן ביטוי לתקווה אחרת.

"הדברים שאמרת", הוא עונה לה, "הם דברים רעים והרוע הוא תמיד הקל והמפתה ביותר. אנחנו נלך בדרך הקשה." "לאן אתה רוצה לנסוע", שואלת חמדה במבט מוסתר מתחת לשולי כובעה, "מה המרחק לשם?"

הם נעמדים בקרבת תחנת מוניות ולגדליה קשה לשאת את מקום-עומדם: האוויר רווי פיח-מכוניות החנוק בין שני טורי בניינים גבוהים ומשחירים. הוא מצדו מוכן לעלות למונית הראשונה שתסלק אותו מכאן. במקום להשיב על שאלותיה הוא מבקש ממנה בפשטות להפקיר את עצמה בידיו במשך כמה שעות. הוא יקח אותה לאן שיקח והיא תראה הכל כמו עיניה — בלי שיכנוע ובלו פירושים.

"הבנתי", אומרת לו חמדה, "אתה מתכוון להיאחז בי ולא לוותר עד שתביא את החלומות שלך על סיפוקם." גדליה מכיר לה טובה שנקטה לשון עדינה ואמרה להיאחז בי במקום להשתמש בי. הזהירות הנו שבבחירת מילותיה נוטעת בו חשק מחודש לפנקה בליטופים. ככל אופן הגיע הרגע להעמידה במבחן הממשי. הוא עוצר מונית וכשנכנסת חמדה לתוכה בלי לפצות פה הוא כובש בקרבו זעקת שמחה. את יעד הנסיעה הוא מוסר לנהג בנומך-קול ואחרי שהוא מתיישב על המושב האחורי בצד הבחורה מתחילה לנקר בו השאלה האם כל הקשר הזה אינו אלא מעשה-משובה מגוחך. תחושת-ניתוק מעיקה משתלטת עליו פתאום. טוב

לפס דרך כחך סבך של עשבים שוטים. תנאי-מגורים נחשלים למדי, שגדליה העדיפים לאין ערוך על בית-הוריו הנאה.

כך המשיך לפקוד את העיירה בתכיפות, עד אשר מתו הודו ואשתו בשנה אחת. מאז ועד היום הדייר רגליו משם, כי ידע שמראה ביתם המאוכלס בדיריים חדשים יסב לו עצב כבד מהול בשאט-נפש.

וכעת הריהו מעמים חמדה זו על גבו ומסתחב עמה אל אותו גן-עדן אבוד כדי להשביע רצון שהודחק לאורך שנים.

"בעוד כמה דקות נגיע", הוא אומר בראותו את בת-לוריינו מציצה בשעונה. לא כך התכוון לבלות את זמן הנסיעה, לא ברוח-נכאים כזו. מדוע תמיד מסתיימים אצלו הדברים בנצחון השטן. הפכת מספדי למחול לי, נאמר בתהילים. היו לו הכוונות הטובות ביותר להנעים לחמדה את הנסיעה, אבל גם הפעם הפך השטן מחול למספד. לא נותר לו אלא להשתדל שבשעת שהייתם בעיירה ישרור ביניהם שלום כדי שלפחות שם ייכשלו במידת האפשר מזימות השטן.

חמדה מפשפת בתיקה ומעלה מתוכו מחברת. היא פותחת אותה וגדליה נאבק בדחף להעיף מבט אל מה שהיא קוראת. לכסוף מכריעה הסקרנות ומבטו נוחת על הרשום. בליל של סימנים סתומים נגלה לעיניו. מעולם לא ראה כמותם.

"כוראוגרפיה?" הוא שואל והיא מאשרת בהימהום קל. "עזבי את זה", הוא אומר לה, "אל תתני יד להצגה הריקה שלהם. אל תתאמצי להידחק עם האחרים אל מרכז הבמה. גם אם יספרו לך שאת מנענעת את הירכיים בהצטיינות, הסיפוק הרוחני שלך מהם יהיה שטחי וקצר."

"אתה מדבר כמי שנכווה קשה מבני-האדם", אומרת חמדה. "כולנו נכווים", הוא עונה לה, "אבל אני למדתי להתרחק ככל האפשר מן האש."

חמדה מניחה את ידיה על המחברת הפתוחה ומגביהה ממנה את פניה. "אתה יודע היטב שהאש איננה רק מקור לכוויות", היא אומרת לו, "אחרת לא היית מבקש בתוקף כזה את הקירבה שלי כדי לחמם לך את הלב."

בלי הרהור שני נתלה גדליה בדבריה: "אני מתפתה לבקש את הקירבה החמה שלך בידיעה ברורה שהעניין יסתיים בכווייה נוספת." בדיעבד הוא מכה על חטא שהדברים בוטאו בקול. הוא רוצה לרכך אותם מעט, אבל איך יעלה בדעתו מלים ענוגות על רקע הדברנות המטרטרת של הרדיו.

המשפט האחרון שלו עדיין מנסר ביניהם כשמגיעה המונית למבואות העיירה. גדליה לא מסוגל עוד להבליג, הוא מורה לנהג לעצור ויוצא מהרכב לפני חמדה כמי שנחלץ מתוך חבית בוערת.

הם נעמדים כתועים בצד הדרך ורוח הררית קלה מברדת את שולי חצאיתה של חמדה. גדליה מסתכל בה ומתמוגג מן המראה הנשי המעודן שלה.

"זה המקום?" היא שואלת.

מכאן ומכאן מזדקרים אותם בתים דו-משפחתיים מקולפים הזכורים לו מלפני שבע שנים. החצרות הפרוצות נדמות לו מלוכלכות יותר מכפי שהיו. האוכלוסיה גדלה — הלכלוך התרבה.

"זה המקום", הוא מתבונן בהתרגשות, "ואני לא אוהב אותו היום פחות מאז." "בוא", אומרת חמדה בלי התלהבות יתירה, "נלך לאן שאנחנו צריכים ללכת."

קשה לו לסבול את יחסה הפושר והענייני לביקור שמעורר בו ציפיות רבות כל-כך. אך קשה גם לדרוש ממנה להתאהב ממבט ראשון במראות-ההזנתה הללו. "הבית שאני רוצה להראות לך לפני כל דבר אחר נמצא שם", הוא מצביע על מעלה-הדרך והיא מתחילה לפסוע אתו עקב בצד אגודל כאילו נגררה בחבל סמוי.

אחרי כברת-דרך קצרה נטפל אליהם ילד יחף כבן עשר, שנולת קרושה דבוקה לו מתחת לאפו.

"את מי אתם מחפשים?" הוא תובע לדעת.

חמדה מביטה בו בסלידה וגדליה מסב את פניו ממנו. עד מהרה מצטרפים אל הראשון שני ילדים נוספים, שהנולת הזולגת שלהם עדיין לא הספיקה להתקשר: "מאיפה אתם"; "מה השם שלך"; "תן לי קצת כסף". הם חוסמים לזוג את הדרך ולא מרפים.

גדליה מתלבט. אם יראה להם את נחת-זרועו, עלולים הוריהם לקפוץ על המציאה ולכלות בו את חמתם. ואם יניח להם להמשיך בהטרדה — הסוף מי ישורנו.

ופתאום צהלה פרועה והפרחחים מתפזרים: חמדה העלתה כמה פרוטות מארנקה והשליכה אותן לאחור על המדרכה. גדליה אינו יוצא מדוכדך מן התקרית, שהרי מבני-תמותה הוא לא מצפה לדברים טובים יותר.

"כדאי שנמהר", הוא אומר לה, "לפני שהשמועה על הנרכנות שלך תעשה לה כנפיים."

אבל חמדה לא נענית לדירכונן והיא מוסיפה להשתרך כמו בעל-כורחה. בצד הכביש מתנפנף ברוח דף קרוע של עיתון. סקרנות סתמית מניעה את גדליה לעצור אותו ברגלו ולהעביר עליו מבט חטוף. מין הידיעות השונות צדה את עיניו אחת שהושמה במסגרת על אודות קבוצת סופרים המבקשת להיפגש עם ראש-הממשלה. גדליה מגחך ובוועט בעיתון. השתדלותם התמימה של יחידים לתקן את העולם נוגעת תמיד ללב, אלא שהם נראים לו כנסים מצחיקים המתאמצים לנער גולם עצום.

יעשה אם יבקש ממנה איזו סליחה פושרת, יתנצל התנצלות מגומגמת לצאת ידי חובה וישלח אותה לנפשה. הוא מלכסן אליה עיניים מקטרגות: אילו סרבה לו מלכתחילה בנחישות, היה נפגע לטווח קצר אבל יוצא נשכר לטווח ארוך.

"מה קרה לך", היא אומרת, "מה הקדרות הזאת. המאמץ שלך להפגין פנים שמחות לא החזיק מעמד יותר מחצי שעה. כרגע הראשון שראיתי אותך היה נדמה לי שאתה בוכה בלי דמעות. גם עכשיו אתה נראה לי כמו אז."

"ומה זה מעורר בך", שואל גדליה, "אדהה או רתיעה." "קרבתי של אדם עצוב משרה עלי תמיד הרגשת-ביטחון", אומרת חמדה, "העליזות מטילה עלי אימה." היא מסירה את כובעה ומשבי-הרוח החודרים מבעד לחלון המונית נושאים לתוך אפו של גדליה את ריח-היסימין של שערותיה. הוא שואף מלאו ריאותיו את הכושם הרענן ורטט של תשוקה בשרית אוחו בו. דמיונות טרופים ספוגי-מיניות מתעתעים את רוחו. השד יודע עד היכן יגיע אם לא ימהר להסיט את דעתו מהם. מן הראוי שיתעניין מעט במוצאה, בתולדותיה, במקום-המגורים שלה. אבל הוא חושש לפגום בקסם האופף אותה עכשיו, כשכל אלה אינם ידועים לו. כמה מעניינים הם האנשים לפני שהוא מתחיל לתהות על קנקנם.

נהג-המונית מפקק בקול. בתנועה מכנית הוא מפעיל את מקלט-הרדיו הגואל, אשר נשכח משום-מה מאז תחילת הנסיעה. פיטפוט מייאש ממלא את חלל המונית. גדליה מצפה למחאתה של חמדה על ההפרעה המקוממת, אבל עיניה מוסבות החוצה והיא כל-כולה מרוחקת, כאילו מושמע הפיטפוט בקצווי-ארץ. השאננות שלה מעוררת בו חשד: האם זוהי מידת הרגישות שלה לנעשה סביבה.

"הרדיו הזה לא מפריע לך?" הוא לוחש לאוזנה בעצבנות. "אפשר לחשוב שאתה אורח ליום אחד מכוכב אחר", משהה עליו חמדה מבט לאה, "אתה מדבר על הפרעה זו או אחרת כאילו החיים מסביב לא נהפכו בזמננו להפרעה אחת גדולה."

אילמלא יצאו דברים אלה מפיה, הם היו נשמעים לו כאימרת-כנף שחוקה ורופסת. בפיה הם מצלצלים כאמת מוצקה בלתי מעורערת.

"אם כן", הוא מגיב בקולו המתוח, "את מניחה לעצמך להירמס בהכנעה בלי להרים ראש. כל נהג-מונית יכול להשליך עליך זוהמה כלאחר-יד ואת תכלעי אותה בלי ציוץ."

"מלים ריקות", היא עונה לו ברוגע, "ההבדל היחיד בינינו מצטמצם בכך שאתה בולע את זוהמת-הרחוב בזעם ואילו אני בולעת אותה בהשלמה. מה משפיל יותר מאשר לחלות כתוצאה מעצבנות מכרסמת שגורמים לך האנשים."

למען האמת גם גדליה חושב כמזה, אלא שאצלו גובר הרגש על ההגיון. דמו מתלהט כשנהג-מונית כזה קוטל לפתע את השקט ומשביט את שלוות הנסיעה בלהג רדיופוני הדרוש לו כסס-רפואה לשעמום שלו.

"אני מבקש ממך לכבות את הרדיו", רוכן גדליה אל הנהג.

"אדוני", משיב לו הלה, "עבדתי כל הלילה. אני עייף. אם לא אשמע רדיו, אגמור את כולנו בתאונה."

"חבל שלא הלכת לישון במקום לסכן לנו את החיים", נפלטות המלים מאליהן מפיו של גדליה.

"די", אומרת לו חמדה, "אל תרד לרמה כזו."

"מה קורה לך", שולח אליו הנהג מבט רצחני באמצעות הראי הקדמי, "רק בגלל הכבוד של הגברת שלך אני לא מוריד אותך באמצע הדרך."

"מספיק", מפצירה חמדה, "מה יועיל כל הרוגז הזה. רק לפני חצי שעה נפגשתם וכבר אתם מפשילים שרוולים לשרוט זה את זה במרץ. מי שיראה אתכם יוכל להישבע שבשביל זה באתם לעולם."

גדליה מאוכזב מרות. אין לו ספק שמבחינת הצדק חובתה של חמדה היא לתמוך בו במפגיע ולא להעמיד פני מחנכת המטיפה מוסר לצמד פתאים שוכבים. האם לא ברור לה שבהתנצחותו עם הנהג יצא להגן גם על זכותה שלה לחשוב את מחשבותיה בשקט, בלי הפרעתו המטמאת של מקלט-הרדיו. אפילו שמץ מן ההרהורים האלה הוא לא מבטא בקול, כי מה שהיתה צריכה לתפוש כטבעיות הוא לא יטרח להתדיר בה באילוץ.

הנהג ממלמל עוד כמה גידופים, אחר-כך משתתקים שלושתם. על רקע השתיקה המתוחה שלהם עולים וגואים מחדש גלי-האָתָר. גדליה מחייך לעצמו כלאחר יאוש. כדי להתנחם הוא מצייר בדמיונו צינוקים סרוחים והוא חושב: קרוב לוודאי שברגע זה כלוא באחד מהם אדם חף-מפשע המרגיש גרוע יותר ממני בתוך מונית זו. ופתאום פָּרַץ של שמחה ממלא אותו. הלא נסיעה אחת אומללה עדיין אינה סוף העולם. עוד מעט יגיע למחוז חפצו ואז אולי בכל זאת יזכה לשעה של נחת בחברתה של זו ובאוירתו של מקום אהוב. המקום האהוב. מה ידוע לו עליו כיום. בפעם האחרונה שביקר באותה עיירה הררית נידחת, לפני שבע שנים ויותר, עדיין חיו דודו יצחק ודודתו מרים במעונם הדל. דווקא דלותו הרבה של הבית ועליבותה של העיירה בכלל קסמו לו בנעוריו ומשכו אותו לשם בחופשות הלימודים הקצרות ובפגרות-הקיץ הארוכות. הוא שמח להיפרד מן הגינות המרוכבות של שכונת מגוריו, מן המדרכות, המטואטאות בקפידה והכתים המסוידיים למשעי וְשֵׁשׁ לחזור אל נוף ההרים הפראי הנשקף ממרומי העיירה. דודו מעולם לא נקף אצבע לשתול לו שתיל בחצרו הבלתי מגודרת וכדי להיכנס אל הבית הוצרך כל הבא והיוצא

הוא מגיש לה שטר-כסף: "את יכולה לחזור העירה." בלי להסתכל בידו המושטת היא משה ממקומה והולכת אחריו לכיוון הבית. בהגיעם אל החצר מזנק מרכצו כלב-זאב ומאיים לקרוע בזעף את השרשרת שלו. נביחותיו חושפות מלתעות מחירדות. גדליה מתבונן בהן ומדמה את עצמו שסוע וזב דם. דלת הבית סגורה וחלונותיו מוגפים. משמאלם נפתח אחד מתריסי השכנים: "הם לא נמצאים פה", ניבט אליהם חייל מזוקן, "נסעו."

גדליה יודע שאם ישאל את החייל מי גר כעת באותו בית, תישמע שאלתו תמוהה וחשודה. ומלבד זאת, באמת לא איכפת לו מי הם הדיירים הנוכחיים. להפתעתו אין בלבו אכזבה, כאילו כבר הצליחה חמדה לצנן כליל את התלהבותו. עכשיו הוא מרגיש סחוט ומרוקן מכל רצון, אפילו מן הרצון לשוב לביתו.

"אתם מעוניינים למסור להם הודעה?" שואל החייל. גדליה מביט בכלב שעל-פי הוראת אדונו חזר להשתטח על מרכצו. "מסור להם שביקר כאן מישהו אשר אהב את ביתם עוד לפני שהם גרו בו." החייל מעיר דבר-מה וגדליה לא טורח להקשיב ברחקו משם עם חמדה. "שמעו", הוא אומר לה, "אני מתכוון לטוטט זמן רב בעיירה. מצב-הרוח שלך לא מעודד אותי להציע לך להישאר אתי. החליטי בעצמך."

"לפני שאחליט", היא אומרת, "נסתלק מן הסביבה המדכאת הזו. אני צמאה לקצת יופי."

פעם אחרונה הוא מטה את פניו אל הבית שבו התגורר דודו; הוא משתדל מאוד להתרגש למראהו ואינו מסוגל. "אני רעבה", אומרת חמדה. בשתיקה הם פונים אל מרכז העיירה ומתיישבים במסעדה הראשונה הנקרת בדרכם. דממה נעימה שוררת בתוך המסעדה הקטנה הריקה מלקוחות. המסעדרן ממחר לגשת אליהם בחיוך אבהי, כאילו שעה ארוכה חיכה להם ורק להם לבדם: "מה אני יכול להציע לזוג הנחמד. אולי נתחיל בקצת מוסיקה רומנטית?"

"אנחנו מבקשים שקט, שתי חביתות וירקות טריים", אומר לו גדליה. האיש מתרחק לרגע אל הדלפק ובשובו הוא מניח על שולחנם שבועון צבעוני. "עד שאכין לכם את הארוחה תוכלו לראות מה קורה בעולם", הוא מצחק בחביבות מעושה.

"כבר יודע לי מה קורה בעולם", מחזיר לו גדליה את השבועון, "אבל זה לא כתוב בעיתונים."

בעל-המסעדה בוהה בו כמי ששמע הברות משונות כשפה לא מוכנת, אחר-כך הוא מואיל בטובו לעזוב אותם לנפשם. "עד עכשיו", אומרת חמדה, "המילים החיוביות היחידות שיצאו מפין היו קשורות כולן בדמיונות שלך, אפילו לא אחת במציאות. קשה לך לעכל את העובדה שהדמיונות שלך לא זהים לשלי. אתה מתאמץ לסגל לי את עולם החלומות שלך כאילו הייתי הבכואה שלך בראי."

"רציתי לשחף אותך כאן בסוד הפינות האינטימיות שלי", הוא אומר לה, "ואת נמשכת אל היופי הציבורי שכולם אוהבים לצלם." "אבל האנשים, מה הם האנשים לגביך", היא שואלת. "שלדים", עונה לה גדליה, "שלדים לבושים פרווה ככדה של אהבה עצמית. הם נואמים באסיפות חשובות ויושבים על כמות-כבוד ואני רואה מולי את השלדים הערומים שהם עתידים להיות."

אל המסעדה נכנס גברתן משופם בכגדי-פועל וכובע גרב: "שלום לבעל-הבית", הוא משמיע את קולו ברמה ובנעיצת סכין חדה הוא הורג את הדממה הטובה.

"איפה היית", מזדעק המסעדרן מפתח המטבח, "כבר יומיים אכלתי את הקציצות שבישלתי בשבילך."

מתחשק לגדליה לקום ולמשוך את חמדה החוצה, אלא שקלושים הסיכויים למצוא מסעדה מוצלחת יותר. יהיה אשר יהיה פרצופו של העולם, צריכים הם למלא את כרסם היכן-שהוא. עיניה של חמדה מרותקות אל המטבח וכשמובא סוף התפריט היא רוכנת אל הצלחת שלה כמגוננת עליה מפני חוקם. מדי פעם הוא מגניב אליה מבט סמוי ונעים לו לראותה מתכבדת בארוחה שתשולם בכסף. נדמה לו שמעולם לא התנסה בחוויה מלכת כל כך של נתינה לזולת. מעולם לא טעם הרגשת-סיפוק כזו של נדיבות-לב. ועל כך הוא אסיר-תודה לה, כשם שהוא מכיר טובה לאותם חתולים מזדמנים שנאותים להפקיר את גופם לליטופיו בשיטוטים הליליים שלו.

בעל-המסעדה והלקוח הוותיק שלו מסתודדים עכשיו משני צדי הדלפק. לפי שעה הם שקטים. אבל גדליה דרוך לקראת הרגע שבו יתחילו קולותיהם לרעום מחדש. הוא מזדרז לרוקן את צלחתו ולשלם.

"את יכולה לאכול בנחת", הוא אומר לחמדה, "אני יוצא להתאורר." היא מסתכלת בו בצאתו ונושמת לרווחה. אכן, זה רעיון מבורך לאפשר לה כמה דקות של כדידות ומרגוע מן המתח הנפשי שקירבתו השרתה עליה. היא יודעת בוודאות שיש בכוחו להאציל גם דברים אחרים, ואולם דחף אפל מניע אותו לעורר בלי הפסק שדים רדומים. סבה האדוק היה מלכנה זאת כניעה מחפירה ליצר הרע. היא מרימה את עיניה מהשולחן ותוך כדי אכילה יש לה פנאי להתבונן סביבה, משוחררת מדמותו המעיקה של גדליה. אם כן, מדוע לא הסכימה להיפרד ממנו ולחזור העירה מיד אחרי שהציע לה זאת. משום

ממרחק הוא כבר מבחין בבית-דודו. כמה נעים להיווכח שעודו עומד על תלו באותה דלות ישנה.

"הנה, שם הבית", הוא אומר משל הציג לפניו ארמון-פלאים. חמדה רחוקה מלהיות שותפה להתקסמות שלו. היא רואה מולה שכונת-עוני עלובה ותו לא.

"מה יש בבית ההוא", היא שואלת, "מה המיוחד בו." גדליה רוצה לתאר לה את מה שמעורר בו הבית ולנוכח האדישות שלה נעתקות המלים מפיו.

"עוד מעט אספר לך", הוא מתחמק. הם חוצים את הכביש וכשהוא מתחיל להוליך אותה בין החצרות המוזנחות היא נעמדת לפתע בדומה לפרד סרכן.

"אני מבינה שאתה מתכוון ללכת הלאה כדי להראות לי כיצור מרשים עוד יותר מזה", היא אומרת, "אבל אני מסתפקת בכיעור שכבר ראיתי."

כיעור. איזו מילה צורמת. מעולם לא ניצצה במוחו המחשבה שהמקום הזה מכוער. נהפוך הוא. במספנות הכללית המצויה כאן מקופל יופי ראשוני פשוט, מהסוג שתושבי-כרכים איבדו את היכולת להוקיר ולאהוב.

"אל תעשי לי את זה", הוא מתרחת, "לא הבאתי אותך כל הדרך עד הנה כדי שברגע האחרון תהרסי לי הכל."

חמדה מביטה אחורה כמחפשת מפלט. הכעס שלו רק מגביר את רתיעתה מהמקום.

"מה קיווית למצוא כאן", הוא ממשיך באותה תוקפנות, "מכירות סוף-עונה בחנויות נוצצות? שם נמצא הכיעור האמיתי. לא כאן."

היא לא מגיבה ושתיקתה מורטת את עצביו. בעומדו על-ידה הוא משכל את ידיו ומשתדל להירגע, שאם לא כן יגלוש להתנהגות אלימה.

"אני מבקש לשמוע מה את חושבת ברגע זה — לטוב ולרע", הוא מדבר אליה באיפוק.

"מה יש לומר", היא משיבה לו, "הדברים ברורים לשנינו. הבאת אותי הנה בשביל להגשים איזה חלום מעורפל שלך ואתה מתמלא זעם כשאני מעיזה לראות את המקום בעיניים פקוחות ולסלוד מהכיעור שלו. עכשיו אתה גם מצפה שאשרת את האנוכיות שלך עד הסוף."

לגדליה אין שום חשק לפתח אתה שיחה על האנוכיות שלו בשעה שגחלים בוערות תחת רגליו. הבית הנכסף של דודו נמצא במרחק שתי דקות הליכה ושוב ניצב השטן בדרכו, הפעם בדמותה של בחורה זו, כדי לטפוח לו על פניו.

איור: אברהם עייש

שצר לה עליו. בעולם הזה הוא מתהלך כמו ילד יתום המשווע לתמיכה. בפרוסת-לחם היא אוספת את שיירי האוכל שבצלחתה ולוגמת שתי כוסות מים. הנה, זה הרגע לשלוף שוב את מחברת-המחול ולעיין בה באין מפריע. נותר רק לקוות שההתאוררות שלו תימשך יותר מן המחונן, כי נוכחותו של אדם כמוהו נסבלת רק מזמן לזמן ולשעה קצרה בלבד. כווערת בו הלהיטות לכפות את עולמו, אך מהו עולמו ואיזו בשורה הוא מביא. היא נמנעה מלשאול אותו במה הוא עוסק משום שהשאלה מיותרת — הוא לא עוסק בשום דבר פרט לשלילת הקיום. מה שרד מנטיעה זו ומן החלום שבא להגשים כאן — פירוורים של רצון-טוב ומנה גדושה של עוגמת-נפש. היא מעלעלת במחברת המונחת לפנייה ולא מצליחה להתרכז בה. גם בהיעדרו גוזל ממנה גדליה את השלווה. רוחו הסוערת מרחפת עליה ולא נותנת לה מנוח. ראיית-השחורות שלו מפחידה אותה ומהלכת עליה קסם בעת ובעונה אחת. דומה כאילו עומד הוא מאחורי גבה ומוסיף לייסר אותה על דא ועל הא. היא מתחבטת בין קוריה-העכביש שהוא טוה וקעת העכביש יצא להתנפש? והשאיר אותה לכודה.

בעל-המקום בא להסיר את הכלים ולנגב את השולחן. "יש לנו עוגות טעימות", הוא אומר לה בקול מפתה.

חמדה מביטה בברנש זה שכל מבוקשו עכשיו למכור כמה עוגות. אם תסרב לו, תהיה אכזבתו שטחית כמו בקשתו. מעבר לכך היא לא רואה כלום בפניו הליצניים. העולם שייך לו ולשכמותו, היא חושבת בלבה, לאלה המשפילים את החיים לדרגה של עסק מסחרי. לאלה הזוללים מכל הבא ליד ונשארים רעבים תמיד.

"תודה, אני שבעה".

"האיש שישב אתך הוא בעלך?" שואל המסעדן בדאגה משוחקת.

היא מנידה את ראשה לשלילה.

"דיברתי אתך רק כמה מלים בצורה נעימה", ממשיך המסעדן, "והוא ענה לי כאילו הוא שונא אותי מזמן. ככה הוא מתנהג עם כולם?"

חמדה מחזירה את המחברת לתיקה. היא ניגשת אל הפתח ומסתכלת החוצה אנה ואנה. אין זכר לגדליה והקרקע כווערת תחת רגליה. מה הגעגועים המשונים האלה פתאום. היתה צריכה להתנסות בטרדנותו של בעל-המסעדה כדי להתגעגע לגדליה.

הפועל הגברתן מתקרב אף הוא אל הפתח ובוטחן אותה בעיניים חומדות: "אם את רוצה להגיע לאיזה מקום, אני יכול להסיע אותך".

חמדה מדמינת את עצמה בורועותיו והיא נמלטת אל המדרכה. צחוקם המבודד של שני הזכרים בוקע מתוך המסעדה. בנימה גסה הם מלהגים דבר-מה על אודותיה, אבל היא רוחקת מעט לכל תשמע אותם ומתיישבת על ספסל סמוך.

ובכן, הנהי עיירת-החלומות של גדליה. כשתשכב במיטתה החמה אולי ינעם גם לה לחלום על המראות העלובים הללו. אך לפי שעה הלב מתחמץ. מכל פינה זועקת כאן הנחשלות, והנפש מצטפרת כי אין לה על מה להתרפק. שיממון מדבק סוגר עליה כמו רשת צפופה שאין מוצא ממנה. איפה הוא גדליה המושיע. ההתאוררות שלו מתחילה לדמות יותר להתנדרות. אילו ידעה בביטחה שברח מפניה, היתה ממחרת לחזור העירה בלי להשתומם על מעשהו. אבל אם אירע לו מקרה רע, היא לא תפקיר אותו לאנחות.

בעיני-רוחה היא רואה אותו מוטל בחוסר-אונים מפגיעת מכונת ובפיו המדמם הוא קורא לה לעזרה. סקרנים שהתקבצו סביבו מנסים לברר היכן מצויה חמדה זו והוא לא מסוגל להסביר. וכשהם מפניט אותו לכית-החולים הוא מתחנן בקול רפה: קחו אותי אליה. בלי לשעוץ לתחינותיו הם מעמיסים אותו כמו חפץ אשר נהפך לטורח אחרי שחדל לסקרן.

חמדה מגביהה את מבטה לשמיים ונושמת נשימה עמוקה. מקנת בה החרדה שהזיוויה הקודרות הן כרגע זה מציאות ממשית. וגם אם לא תחליץ לעזרתו מתוך אהבה, היא תעשה זאת מתוך החמלה המתבקשת. היא קמה ופוסעת עד קצה המדרכה, סוקרת את הרחוב ימינה ושמאלה וחושפת את שעונה; כבר אין לה ספק — לכאן הוא לא יחזור. פעם אחרונה היא מסבה את פניה אל פתח המסעדה, אחר-כך נושאות אותה רגליה לכיוון בלתי מוגדר. שוב ושוב היא נעמדת, כי נדמה לה שמישהו קורא בשמה. לכה הלאה ואל תצפי לו עוד, היא אומרת לעצמה. כל אימת שחולפת מונית היא נאבקת בפיתוי לעצור אותה ולהתעופף. אלא שהדחף להתחקות אחרי צעדיו כובל אותה במוסרות.

גומלת בה ההחלטה לנסות לשוב בכוחות עצמה אל המקום היקר לו, הבית שבו התגורר אי-אז דודו המנוח. כמגששת באפלה היא שמה פניה לשם. ללא כתובת באמתחתה וללא שם משפחתו של הדוד איש אינו יכול לסייע לה באיתור הבית וטוב שכך הדבר. היא סומכת אך ורק על חוש-ההתמצאות המוגבל שלה ונעים לה לתעות ולהרגיש אבודה בתוך אוכלוסיה זרה. אט-אט היא מתחילה לזהות קטעי-דרך שבהם עברה לפני שעה קלה עם גדליה ובראשה מתפור בהדרגה הערפל הסמיך. לבסוף היא עוקפת שורת מבנים נטושים ונעצרת. משתאה בהיווכחה שהגיעה אל הבית המבוקש. היא מתקרבת לחצר הבית כנשמרת מפני סכנה נסתרת האורבת לה שם. כהעדרו של הכלב הנבחן היא מרהיבה עוז להיכנס לחצר ולדפוק על הדלת. מבפנים אין מענה, אבל מאחורי גבה היא שומעת קול מופר: "אני שמח שבאת." היא נפנית ומגלה את גדליה יושב בין המבנים הנטושים, פניו אל בית דודו. בשתיקה היא מתיישבת לידו. בדיבורו ניכרת נעימה חדשה — אוהדת

ונינוחה.

"אני נשאר כאן", הוא אומר כאדם שבא אל המנוחה ואל הנחלה.

"מה פירוש כאן", שואלת חמדה, "בתוך אחת האורות האלו?"

"בירתי אצל השכנים", הוא מצביע על בית דודו, "הבעלים עזבו את העיירה והבית מוצע למכירה. אני כבר לא רוצה לקרוע את עצמי מהמקום הזה." ואחרי אנתחתא קצרה הוא מרגיש צורך לחזור ולהזכיר שבלעדיה לא היה מגיע הנה.

אפשר לשער שבוכותי הגיע למכרה זה, עולה המחשבה בלבה. אבל היא ממלאה פיה מים כי אין מקום עכשיו ללעג ביניהם.

"אפטר מבית-הורי ומכל מה שיש בו", הוא מוסיף בחוזה בינו לכין עצמו, "ואתקיים מהכספים שישארו בידי לאחר הקנייה פה."

"ללא עבודה?" היא שואלת.

"ללא עבודה", הוא עונה בפסקנות.

"ומה תעשה בכל חלל הזמן שיעמוד לרשותך?"

"אשוטט בעיירה ואעלה זכרונות מימי ילדותי", באה תשובתו מניה-וכיה.

"אתה תתפקע על הזכרונות שלך", אומרת חמדה, "עד שבמוקדם או במאוחר המציאות תסאב גם אותם. ואז תעמוד מול שוקת שבורה."

אבל גדליה מניד את ידו לשלילה, משום שאינו מעוניין לשמוע מה עלולה המציאות הגסה לעולל לחלומות הענגים שלו. דיה לצרה בשעתה. לעת עתה הוא מתמכר כולו לדמיונותיו התמימים — בלי חשבונות וכלי מעצורים.

"כמו האחרים", הוא אומר לה, "לעסתי יום יום את החיים בחריקת-שיניים והעליתי גרה בחוסר חשק ובחוסר טעם. די. אני רעב לקצת מזון רענן."

"הדברים שלך", היא ממחרת להגיב, "שייכים לעולם המעשיות. ולא לך צריך לספר מה סופו של מי שמבקש לחיות לתומו כמו במעשיה. האנשים סביבו יעמדו בתור כדי לעקור לו את הלב."

נדמה לגדליה שהיא גולשת להתבטאות בוטה כזו דווקא מתוך התקווה לדלות מפיו משפטים הפוכים, שיעודדו אותה להצטרף אליו כאן. מכל מקום הוא לא יציע לה זאת אפילו ברמז. אם ככלות הכל תישאר אתו, עליה ליפול לידיו כמו פרי בשל, בלי נקיפת אצבע מצידו.

"המילים האלו שלך שחותרות בבשר החי לא נחוצות לי עכשיו. אל תתאמצי לנפץ את האשלייה שאני רוצה לשקוע בה, גם אם בעיניים הרציניות שלך היא נראית כמעשה מגוחכת. כבר שכחתי מרוב עיניים רציניות שמשקפות רק מוות בנשמה."

חמדה קמה ומנערת את שולי חצאיתה. "טוב", היא אומרת כמתכוונת להיפרד — ולא קשה ממקומה. "מה אתה מתכוון לעשות כאן כשעות הקרובות", היא שואלת.

"בינתיים אני יושב ומתכוון בכית הזה שמחזיר אלי את העבר האבוד. מעבר לכך", הוא מושך בכתפיו, "לא חשבתי."

דבריו נשמעים לה כנוכעים מתוך שלמות עצמית שאין בה פיקפוק ודבקותו הבלתי מסוייגת כדרך שבחר לעצמו שובה את לבה. בהרהרה עתה באולפן למחול נדמה לה שהיא הולכת ומאמצת את הסתכלותו הביקורתית של גדליה במלוא חריפותה. כמה מרוחק ומסליד נראה לה מכאן האולפן ההוא עם רקדניו השאפתנים, המתהלכים כטווסים נפוחים בטבורו של היקום.

"ואת", הוא שואל כממשש לה בעדינות את הדופק, "מה את חושבת לעשות בזמן הקרוב. לוח-הזמנים שלך בוודאי לא מרשה לך לכזבו שעות יקרות ברדיפה שגיונית אחרי ילדותו של אדם אחר."

"אילו הרגשתי שאתה רודף רק אחרי הילדות שלך", היא אומרת לו, "הייתי עוזבת אותך בלי היסוס. אבל אתה רודף אחרי משהו שטורד גם את המנוחה שלי וששינוי מתקשים להגדיר אותו. אולי נקיות היא המילה המתאימה. מעט נקיות בתוך הלכלוך הרב."

"אולי", הוא עונה בקול פושר.

חמדה מסתכלת בו במפח-נפש: "זה כל מה שיש לך לומר?"

"חזרתי הנה", מרכך גדליה את קולו, "כדי להרגיש באופן משוחרר ולא כדי להדביק לרגשות שלי הגדרות מכופתרות."

"אני רוצה שתדע", היא אומרת מתוך דחף דוחק להתוודות לפניו: "יהיה מה שיהיה — לאולפן למחול כבר לא אחזור. אתה חושב בלי ספק שזוהי התחלה טובה. אבל מלבד המחשבה היפה הזאת, מה יש לך להציע לי כאן."

"לא יותר ממה שאני מציע לעצמי", משיב לה גדליה: "להשתדל לנשום בחופשיות בלי לחנוק את החיים."

"זה עדיין לא מבהיר לי במה תמלא את חייך", היא לא מרפה.

"בנשימה חופשית", הוא מאיר לה פנים בחיוך קל.

חמדה מבינה את כוונתו ומכבדת אותה, אלא שגם נהיר לה גורלן של הכוונות הטהורות המבוססות על רעות-רוח. הקיום שהוא מדמיין לו כאן משול בעיניה לאדם העמל להתקין מסגרת נאה בשביל תמונה שאינו יודע לצייר. ואף-על-פי-כן להינתק ממנו היא לא יכולה, כי הינתקות כזו פירושה בגידה בזויה בחלום-הנקיות שלו שככלות-הכל הוא גם חלומה שלה. אני נשארת אתו, מהדהדות המלים בראשה, אך ההבדל שבין החשיבה לבין האמירה שלהן הוא לדידה כמו ההבדל שבין הליכה מתונה-זהירה לבין קפיצה מצוק גבוה.

מתעוררת בה הסקרנות להציץ לתוך הבית הנעול שבו התגורר דודו. האם אפשר להשיג מפתח אצל השכנים?

כולם באחוזה משפחתית. גבר גרן וצנום מטפס על כיסא ומכריז שיש לו מה להגיד. האנשים נושאים אליו את עיניהם והיושב־ראש במרכז. "בשם כולנו", מרים הגרן את קולו, "אני רוצה להגיד לראש המועצה שלנו שהוא לא המנהיג שלנו. הוא אבא שלנו."

היושב־ראש מסה את מחיאות הכפיים ומודיע שהוא מתרגש. והוא מוסיף בנימה הגותית: "תמיד נעים לאדם לראות שאוהבים אותו."

"רק בקשה אחת יש לנו", מנצל הגרן את המעמד החגיגי, "אל תשכח את מגרש־הכדורגל החדש שהבטחת לנו."

הפעם מגיבים האנשים במחיאות־כפיים קצובות. היושב־ראש מגביה את ידיו והם משתיקים זה את זה. פניו מתרצנות וכמי שתובע את עלבוננו הוא שואל האם הם זוכרים איזו הבטחה שלא קיים.

"אנחנו מכירים אותך לא מהיום", מחייך הגרן בתקווה להפיג את המבוכה, "אבל רצינו שתדע כמה המגרש הזה חשוב לנו."

היושב־ראש הנו מועמד מנוסה והוא יודע שבמערכת־בחירות הרצינות מזיקה. משום כך הוא חוזר להפריח חיובים. "אתם לא צריכים לספר לאוהד ותיק כמוני איזה מגרש־כדורגל מגיע לקבוצה שלנו", הוא מפטיר.

קריאות נלהבות מלוות אותו ונגדליה מוצא לעצמו מקלט באחת מפנינות המשרד לבל יספוג מהלומת־מרפק אקראית. אט־אט הולכת ונוצרת שוב הצטופפות מול האשנב וכד־כבד מתלקחים סיכסוכים קולניים על רקע קביעת התור מחדש. גידופים שלוח־ירסן מפנים את מקומם לתיגרות־ידיים, הפקיד סוגר את אשנבו וגדליה ממנה להימלט כל עוד נפשו בו.

בחוג זורחת השמש והשמיים תכולים, אבל הוא מודה ומתוודה שאחרי טכילת־האש בניין המועצה קשה לו לראות את המקום כאותן עיניים. אמת, קיימים עדיין הנופים וזכרונות־הילדות והוא לא ציפה למצוא בקרב התושבים המקומיים את הרוחניות בהתגלמותה. ואולם הדברים שראה ושמע באותו משרד משקפים את הקטנוניות הכללית שתחנוק אותו כאן עוד יותר מאשר באזור־מגוריו הקודם. ככל שהמקום קטן יותר, האנשים חונקים בייעילות רבה יותר.

הוא משוטט במה שאמורה להיות גינת המועצה המקומית — ארבעה דקלים ערופים, מדשאה נובלת ופסולת, פסולת בשפע ומכל סוג. המראה אינו מלבב, אבל זה לא מה שמציק לו כעת. טורדת אותו השאלה האם כדאי לו להמתין עד שיירגעו הרוחות והפקיד יואיל לפתוח מחדש את האשנב. או שמא מוטב לו לחזור ביום אחר שרק פתי יאמין כי יהיה שונה מהיום.

ניידת־משטרה נעצרת בפתח בניין המועצה ושני שוטרים מצויידים באלות נבלעים פנימה. גדליה מגחך ומתיישב על ספסל־עץ שמתוך שלושת קרשיו המקוריים נותר רק אחד בשלמותו. הוא מוותר על ההזדמנות לחזות בהצגה נדושה של המון מתפרע. עוד מעט יגררו השוטרים החוצה כמה חובבי־כדורגל ולכל האחרים יהיה מה לספר בשוכם הביתה — יציאה מהשיגרה, כפי שזה קרוי בשפה הנפוצה.

לגדליה לא מפריעה השיגרה, אדרבא, החריגה ממנה נוטעת בו פחדים מעיקים. אותם בגדים מדי בוקר, אותה צלחת־איטריות לארוחת הצהריים, אותה שכיבה מוקדמת לישון. כשהוא משנה משום־מה את התפריט או מאחר לעלות על משכבו הריהו משלם בהפרעות עיכול ובנדודי־שינה.

השוטרים יוצאים מבית־המועצה וגדליה מזהה בין העצורים את שלושת הקלפנים הצעירים שלו. לפני שהם נדחפים לתוך הניידת זועק אחד מהם בגרון ניחר שאין למשטרה הזכות לעצור חייל קרבי מצטיין.

גדליה קם והולך לבדוק את השתלשלות העניינים במשרד ההוא. הפלא ופלא: תור ארוך ומסודר של אזרחים ממושמצים מזדנב מהאשנב עד הפרוודור. בלי טענות ומענות הוא מתמקם בסוף התור, כי מי יכיר בזכויות־העבר שלו כאן.

מבטו נופל על ישיש לבוש חליפה לבנה וחבוש כיפה שחורה רחבה הקורא בספר תהילים. הישיש יושב על כיסא תחת כרזת־הבחירות של יושב־ראש המועצה, מחליק בלי חדל את זקנו ונראה כמנותק כליל מהמתרחש סביבו. ארשת־הפרישות שלו קוסמת לגדליה שלא ממש את עינו ממנו. שפתי הישיש זעות והמלים נפלטות מפיו בלחישת חדגונית. הנה בר־מזל המסוגל לחיות מעבר למציאות המיידית, חושב בלבו גדליה, אם אנסה בעצמי להתרכז בקריאה כלשהי, כל תנועה וכל רישוש יסיחו את דעתי. די לו שמישהו ינעץ בו מבט כמו זה שהוא נועץ כרגע בישיש כדי להשבית את שלוותו היחסית ולגרות את עצביו המתוחים. דמותו של הישיש משרה עליו רוגע — אי בודד של רוגע נאצל בתוך המולה אספסופית.

גדליה נוטש את התור וניגש אליו: "שלום."

"שלום וברכה", מזדרז הישיש להגיב.

"נעים לי להסתכל בך", אומר לו גדליה.

"עם מי יש לי הכבוד", סוגר הישיש את ספרו כשאצבעו תחובה בין הדפים.

"שמי לא יאמר לך כלום", עונה לו גדליה, "אני תושב חדש כאן. אבל גם אילו הייתי ותיק, לא היית מכיר אותי. אני חי לחוד. כמו שאתה יושב עכשיו — לחוד."

"אל תשווה את עצמך אלי", מצחק הישיש בלב טוב, "אני יושב לחוד כי אני איש זקן וחלש ולכן הנכדה עומדת בתור במקומי. אבל אתה. למה אתה צריך לחיות לחוד כשעולם ומלואו פתוח לפניך."

"העולם פתוח", אומר לו גדליה, "אבל אני מעדיף לא להרחיב עליו את

"כבר נכנסתי", עונה לה גדליה כמי שבא על סיפוקו וחמדה לא מוותרת: היא רוצה לראות את הכית מבפנים. היא תיגש לבקש את המפתח בעצמה. בעודו יושב בין המבנים הנוטשים הוא עוקב אחריה כאילו היתה איזו בריה זרה לו לחלוטין. רב רצונו להרגיש כלפיה רגש חם ואולם ברור לו שאם יושיט את ידיו לחבקה, הן תישארגנה תלויות עליה כמו קולבי־עץ.

היא עומדת על סף ביתם של השכנים ומחליפה דברים עם החייל המזוקן. מתפתח ביניהם ויכוח סתום. לבסוף היא מסבירה לגדליה בקול רם שמסרכים למסור לה את המפתח ואילו היא דווקא מעוניינת להתרשם מהבית לבדה — בלי מתלווה.

גדליה מביט בה ולא פוצה פה. גם אליו התלוו פנימה לביקור חטוף בלבד וגם לו הפריע הדבר, איך זאת אומרת שהוא מוכן כעת לתמוך בה או ליעץ לה כיצד לנהוג.

כלית־ברירה היא נכנסת לבית הרוך בעקבות החייל השכן ויוצאת לפניו כעבור זמן קצר.

"בדקות המעטות שהייתי בפנים", היא אומרת לגדליה בשובה למקום ישיבתו, "הרגשתי את רוח־ההמון. זהו בית בלי נשמה."

לא כך היה כשחי דודו, הוא אומר לה, ומשאת־נפשו היא להחיות את נשמת העבר הרחוק של הבית: אותו ריהוט דל, אותם קירות חשופים — אותה אווירת צניעות חמורה.

חמדה מהרהרת רגע ומבקשת ממנו את שם משפחתו ואת כתובתו במקום־מגוריו הנוכחי. היא תחזור הביתה, תעכל את הדברים ותכתוב לו בהקדם. גדליה מוסר לה את מבוקשה בלי מילת שידול או הסתייגות. "שלום", הוא אומר כמשלח אותה לדרכה. וכשהיא משהה על פניו אחד מאותם מבטים נוגים שלה, הוא מסיר את עינו ממנה ונמנע מלראותה רוחקת.

הבית בעיירה נמכר לו חיש קל. המוכרים ממנה לקפוץ על המציאה וגם גדליה לא מתמהמה לתת את המגיע להם אחרי שהוא נפטר בלי קושי מבית־הוריו. כצפוי נותר לו בתום הרכישה סכום הגון למחייה. מלכתחילה סבר שיידרשו שלושה חודשים להשלמת סידורי המעבר והנה לא יצא חודש אחד וכבר ממוקם הוא בתוך הבית. אמנם בינתיים ריקים חדריו, כי לא היה סיפק בידו לשחזר את הריהוט הישן מתקופת דודו, אבל נשמת־העבר שבה לתחייה והיא אופפת אותו ברכות. זהו הבוקר שלאחר לילו הראשון במעונו החדש ותחושת־הביתיות המקננת בו חזקה יותר מאשר בכל עשרים ותשע השנים שהתגורר בביתו הקודם. נדמה לו שהדוד ואשתו יושבים לרגלי מיטתו ומביטים בו באסירות־תודה על שהחזיר את עטרת הבית ליושנה. רוחם מעודדת אותו לקום מהמיטה ולסיים שניים שלושה סידורים אחרונים במשרדים ציבוריים המעוררים בו רתיעה מיוחדת. אין מנוס. כדי שסוף סוף ינתן לו לחיות כאוות־נפשו סגור ומסוגר בעולם החלומות שלו, עליו להתחכך פה ושם בכמה פקידים נוספים.

בתנועה נמרצת הוא מסיט את השמיכה וניגש להתבונן בקיר פנימי שהוקם על־ידי הידיירים הקודמים בין הטרקלין והמטבח. קיר זה, שנועד ליצור פינת־אוכל, מפריע לו כגוף זר הפוגם בקשר ההיולי שלו עם הבית. אחת דינו — לההרס. הרי לא הזדקקות כפויה לפועלים מגושמים שיהפכו את הקן השמור שלו לחלק בלתי נפרד מהרחוב. הוא מתנער משרעפיו, מתלבש בחיפזון ויוצא.

לבו מושך אותו ימינה — אל ההרים, אבל הוא אנוס לפנות שמאלה — אל המשרדים הציבוריים. בעיניים עורגות הוא מביט אל ההרים ומבטיח לעצמו לטייל בהם במהרה.

"את תחכי בתור כמו כולם", פוצעת את אוזניו צריחה צורמנית בהיכנסו לאחר ממשדריה של המועצה המקומית. צחנה מעורבת של סיגוריות וזיעה חמוצה משמשת כאן כאוויר לנשימה.

"מי פה האחרון", הוא שואל כלאחר יאוש.

"אתה", נושף אליו מישהו את עשן הסיגוריות שלו ושניים אחרים פורצים בצחוק שופע בינה.

גוש־אנשים רועש מצטופף בצד אשנב שמאחוריו יושב מן־הסתם הפקיד הנכסף. כולם מכירים כאן את כולם וגדליה יודע שהם מחפשים בנרות נושא לבידור תוך כדי הקמתנה. הוא לא יהיה הנושא לבידור. הוא יבליג ויתעלם מהם. לרגע הוא מתפתה לבדול מעט מהדוחק ולחכות בפרוודור. אלא שבלי הפסק זורמת פנימה אוכלוסיה נוספת השקחה לתפוס את תורו. נותר איפוא רק להיצמד בנאמנות לאותם שלושה גברכים שלו המעלים עכשיו זכרונות נרגשים ממשחק קלפים. הגוף הנשקף ממקום עומדו הוא משרד אחר הדומה לזה כשתי טיפות מים. בשני המשרדים מתייפחים תינוקות בעגלותיהם, אבל גדליה אינו חומל עליהם כי הוא שקוע כולו בחמלה עצמית. נדמה לו כאילו איש לא שמע כאן מעודו על פיסת שמיים — ציבור של חפרפרות עגומות תחת נורות מצהיכות.

ופתאום משתלטת על המשרד אווירה מחשמלת. הקהל משתתק, הפקיד שמאחורי האשנב קם ורק התינוקות ממשיכים לצווח. גדליה מביט בכרסתן המעונב שזה־עתה נכנס. הוא נראה כאחיו המבוגר של הבנש בכרזת־הבחירות שעל הקיר: יושב־ראש המועצה. הנוכחים המתקבצים סביבו מעתירים עליו חיבובים והוא מפנק אותם במליצות מצלצלות. הוא מדבר עם

הדיבור.

"במה אתה עוסק", שואל הישיש.

"בכריחה מתמדת מהטיפשות האנושית", עונה לו גדליה בלי חיוך.

הישיש מהנהן כראשו בהסכמה: "כבר אמר החכם מכל אדם הכל הבלים הכל הבל. ומהו סוף דבר: את השם ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם." "אשריך וטוב לך", אומר גדליה, "אבל לי המלך שלמה לא עוזר. אני נשאר אטום למלותיו היפות כי אני רחוק מהאמונה." "אתה לא רחוק עד-כדייך", מחייך הישיש בלבביות, "לפני רגע עמדת קרוב לאיש מאמין והיה לך נעים להסתכל בו. אם תחקור את עצמך באמת, תבין שלא האף המקומט שלי משך אותך אלי, אלא משהו שמעבר לגשמיות – האמונה שלי."

גדליה משער שהדברים נכונים ואולם לפתע משתלט עליו רפיון, אוכד לו החשק לדבר ורק להביט בישיש כקודם הוא משתוקק. המחשבות במוחו כבדות ומסורבלות ובכלל, אחרי שכבר ביטא אותן אינטפור פעמים, מה יועיל לו לבטאן באוזניו של אדם נוסף. בתגובה הוא מקבל כל פעם זר נאה של מלים מסוגננות, הָרִים נובלים כזה אחר זה והוא נשאר תמיד בידיים ריקות. לנוכח השתיקה חוכך הישיש בדעתו מה לעשות. מצד אחד יוצאת נפשו אל דפי-הספר ומאיך מוסיף הצעיר לעמוד מולו כמיחל ליד סועדת.

"אני מרגיש שאתה מוטרד ועצוב", הוא אומר לבסוף.

"קשה לשמוח בתוך משרד כזה", משיב לו גדליה.

"אתה מדבר על שמחה שטחית", אומר הישיש, "אבל השמחה האמיתית באה מהתחברות עם השם גם במקומות הרבה יותר גרועים מהמשרד הזה. בוודאי קראת סיפורים על כך."

"כן", אומר לו גדליה בעגמומיות, "קראתי סיפורים."

"איפה אתה גר", שואל הישיש וכשנמסרת לו הכתובת: "אנחנו כמעט שכנים", הוא מוסיף בקורת-רוח. "אשתי חולה הרבה שנים וקשה לנו לקבל אורחים. אם תזמין אותי, אבוא אצלך בלי נדר הערב." "לא אחרי השעה שבע", עונה לו גדליה בלי התלהבות יתרה.

לא ייאמן – הסתיימו גם הסיפורים בבית-המועצה. גדליה קונה לעצמו כריך ואף לאכול אותו בהרים. עכשיו הוא שמח באמת ושמתו עמוקה. האם פירוש הדבר שהתחברתי עם השם, הוא שואל את עצמו בחיוך מבודח. לפי עניות דעתו נובעת השמחה מן העובדה הפשוטה שאין סביבו נפש חיה. הסיפורים היפים – כבודם במקומו מונח. אך כל אימת שהוא נאלץ להימצא בין אנשים, שום כוח עליון אינו גואל אותו מן הדיכודן.

מתוך כיס חולצתו הוא מעלה את המכתב ששלחה לו חמדה לפני שבועיים. המכתב ממורטט כולו שכן לרגע חשב להשליכו לפח אחרי שקרא אותו בטרקלין ביתו הקודם. אבל בהרהור שני החליט כי מן הראוי לעיין בו שנית באווירם הפתוח של ההרים הללו. ואם גם לאחר הקריאה הנוספת יתעורר בו הרצון להשמירו בלי להשיב לה, יידע שלכל הפחווה לא נהג בה בפזיזות ובקלות-דעת.

"שלום גדליה,

כדי להישאר נאמנה לרוח-הפגישה הבלתי-נדרושה שלנו, לא אצרף לשמך כינויים נדושים כגון יקר, חביב או כיוצא בהם. תחילה אקדים את המאוחר ואודיע לך שלא אבוא לחיות אתך בעיירה. אני מקווה שהמשפט הפותח הזה לא יקטול בך את הנכונות לקרוא את ההמשך. הדברים שאני כותבת כאן בוערים כי. משום כך השתדל להתגבר על נטייתך הטבעית לקוצר-רוח וקרא אותם בסבלנות עד הסוף.

מבחינות רבות, גדליה, אנחנו נשמות תאומות. הסבל שלך בעולם הזה רחוק מלהיות מופשט בעיני – אני חשה אותו על בשרי שעה-שעה, כמעט רגע-רגע. הכסילות, העדריות, הבהמיות לא משאירות אותי אדישה, בניגוד לרושם המוטעה שאולי יצאתי. אלא שבמובן אחר לפחות אני בחורה מודרנית: החיים הקצרים שלי כבר הספיקו להמית כי כל שמץ של תמימות וכנראה נדבקתי גם אני ביצניות הנפוצה, המטיפה לחיות את הרגע ולוותר מראש על כל נסיון לתקן את העולם.

כשנכנסתי לראשונה לאולפן למחול לא היו אשליות. ידעתי שגם שם מתאמצים כולם להידחק אל מרכז הבמה, כפי שהגדרת זאת בעצמך. אבל זה לא הטריד אותי, כי רציתי רק לרקוד, לרקוד ולרקוד כדי לשכוח את העולם. זוהי משאת-נפשי העיקרית גם היום ואין לי ספק שתתאכזב לדעת שחזרתי לאולפן למרות הכל. גם אני, גדליה, בורחת כמוך. אתה בורח אל זכרונות-ילדות בעיירה נידחת ואני – אל המחול. כשאני שואלת את עצמי מהי המילה המביעה באמת את רגשותי כלפיך, התשובה איננה אהבה, חיבה או הערכה, אלא אחווה. אחוות-הבורחים על משקל הביטוי אחוות-לוחמים, הלקוח מאוצר-המלים השגור בפי הבריות. אין כמו הניגודיות שבין שני הביטויים האלה כדי להמחיש את התהום הפעורה בינינו לבין הרחוב. החיים המכונסים והחרישיים שלנו לעומת הצעקנות הפרוצה של ההמון. לבי לבי לך צעיר לא-יוצא-שכמותך, איזו דלת תהיה פתוחה לפניך בחברה הנאורה הזו כשאינך קצין בעל עיטור-מלחמה ולא איש-עסקים המחייך למצלמות בגבורה אחרי שנתפס במעילה ואפילו לא עיתונאי מתוסכל העושה לילות כימים כדי לספק פרשיות-שחיתות לציבור צמא-דם. כיוון שאינך מתרברב בראש-חצות, אל תצפה להיות חתן מבוקש במקומותינו, כי פשוט איש לא

שומע על קיומך.

ולסיום לא אשתפך בהצהרה רגשנית של נערה מתכבדת. רק אומר לך משהו שאינני נוהגת לומר לאנשים רבים: נעם לי לפגוש אותך.

חמדה.

אכן פיסת-נייר שלא ראוייה לשרוד, מגביה גדליה את מבטו אל ההרים. במקום יהודיע לו בקיצור שאינה מתכוונת לבוא, גיבכה מליצות מיותרות. הפעם הוא קורע את המכתב לגזרים ומפזר אותו לכל הרוחות.

חסל סדר חמדה. כל הרהור נוסף בה ייחשב לו כמעידה מצערת בדרכו החדשה בעיירה. ראשו צריך להיות פנוי לזכרונות-העבר שלמענם בא הנה, ולא לכישלון אחד מני רבים בקשריו עם נשים. אחותו בת-שבע טוענת שבתת-ההכרה הוא יוזם בעצמו את הכשלונות הללו בכל פעם שמסתמן סיכוי ממשי להצלחה. יתכן, מה יכול להשיב על כך מי שאינו מומחה לתת-ההכרה. מבחינתו די לו בלבטיו המפוכחים – בלי לכחוש בהשערות אפלות.

הוא מסב את גבו אל השמש ושוכב על צדו. הקרקע קוצנית וקשה, אבל קשה גם העייפות שהצטברה בו כתוצאה מן העמידה הממושכת בתור. הוא נועץ את עיניו בצמח-בר עד שהן נעצמות מאליהן ומתוך היכנעות נעימה הוא מניח לנמנום לכבוש אותו.

שעות אחר-הצהריים עוברות עליו בהליכה איטית למקומות הזכורים לו משכבר הימים. כאן חנות מכולת שנהג לקנות בה עם דודתו וכאן מספרה שדודו היה לקוח קבוע שלה. גם במבנים הללו דבר לא השתנה פרט לזמן שכירסם בהם עוד יותר. פה ושם נדמה לו שהוא מכיר מאז את בעלי-העסקים, אבל אין לו שום עניין להיכנס ולהזדהות לפנייהם. כולם ישמחו מאוד לראותו ואחר-כך יצטרפו לרינונים על הבטלן המסתובב בחוסר-מעש. עד שייגלו אותו הלשונות הרעות הוא יהלך על בהונות רגליו וישמור על אלמוניותו בקנאות. לפנות-ערב הוא חוזר הביתה ושואל את עצמו מדוע ככלות הכל אינו מרצה. קשה לו להצביע על סיבה מפורשת. העיירה עומדת על תילה, הזכרונות קיימים ואף לרגע לא חשב שהמציאות תשתווה כאן לדמיונות שלו. ובכל זאת מצב-הרוח הירוד אינו מבשר טובות. חבלי-הסתגלות, הוא מנסה להרגיע את עצמו לשווא. הוא משתרע על יצועו וממתין לנקישה על הדלת – נקישתו של הישיש האדוק שפגש במשרד המועצה. כשנפרדו התייחס אליו גדליה בקיריות ואילו עכשיו הוא מצפה לו כמו לבואו של גואל. בעומק נפשו הוא מרגיש שהאיש יוכל לעזור לו, אך כמה – לא ברור לו.

בנחישות הוא קם מהמיטה ופותח את ארון המטבח. לא רבים הם המאכלים המצויים על המדפים, אבל הוא מלקט בקפידה מטעמים ומניח אותם בקערה – כיבוד לישיש. הוא מתיישב ליד השולחן הקטן ומטה אוזן. הדקות נוקפות ואין הד של צעדים קרבים. סבלנותו פוקעת והוא יוצא אל החצר.

באפלולית שבין השמשות הוא מבחין בנערה המתחבטת אנה ואנה כתועה בדרכה. בראותה אותו היא ניגשת ושואלת האם הוא הבחור שדיבר הבוקר עם סבא שלה בבית-המועצה.

"סבא לא יכול לבוא", היא מסבירה, "כי סבתא חולה. בעזרת-השם הוא יבוא ביום אחר."

גדליה מתבונן בה באכזבה מרה. לא לעזרתו של השם הוא משווע בשעה זו, כי אם לעזרתו של האיש הזקן. "חכי רגע", הוא אומר לה ונועל את דלת ביתו. אחר-כך הוא מבקש ממנה להוליכו אל סבה.

"אבל סבתא חולה", היא חוזרת על מלותיה כמדברת אל אדם קשה-תפישה. "לא רק סבתא שלך זקוקה עכשיו לבעלה", עונה לה גדליה, "גם אני."

הנערה מסתכלת בו בתימהון ומתחילה ללכת. מקץ כמה דקות של הליכה שתוקה הם מגיעים והנערה ממרת פנימה לפניו: "סבא", היא קוראת, "האיש בא אתי. אני לא אמרתי לו לבוא."

"לכי, לכי הביתה", אומר לה הישיש בנועם ולופת את שכמו של האורח: "מה שמך? שב גדליה. שמי יעקב."

גדליה יושב על ספה עתיקת-יומין שריפודה קרוע ושואף מלוא ריאותיו את ניחוח הקטורת הממלא את הבית. "אהיה אתך מיד", אומר לו יעקב ונעלם בתוך חדר חשוך.

גדליה מביט סביבו. מלבד תמונה גדולה של הרמב"ם, הקירות הלבנים חשופים. מולו ארגז-עץ דמוי ארון-מתים המשמש כנראה גם הוא לישיבה, אלא שכעת רובץ עליו חתול סתום-עיין. הבית שקט, שום קול לא בוקע מחדר-השינה. אשתו שוכבת שם על ערש-דווי, אומר בלבו גדליה, ואני בא להציג לפניו את המועקות המפונקות שלי.

כשיוצא הזקן מהחדר הוא מתעכב ללטף את עורפו של החתול. "מה שלומך, איש צעיר", הוא שואל בשכחה על ארגז-הקבורה. "לא טוב", משיב לו גדליה.

יעקב מחייך באיפוק כמבין ותגובתו האילמת נוסכת על גדליה הרגשת בטחון. נעים לו שהזקן לא דיקלם אחת מאותן סיסמאות שחוקות כגון מי שרחוק מהשם לא יכול להרגיש טוב. ברגע שישמע כאן דיקלום מעין זה – יקום ויסתלק.

"לא אבקש ממך לספר לי שאתה רווק", אומר לו יעקב, "כי אני רואה על פניך געגועים לאישה. אבל האישה בשבילך לא נמצאת בכל פינת רחוב. היא צריכה להיות יראת-שמיים, חזקה ועדינה. חזקה כדי לקרב אותך אל האמונה ועדינת-נפש כדי לא להבריח אותך במקום לקרב."

אריה חסקין

פרטים ראשון

חזרה

על חטא שחטאתי לאמת שנבנתה בי בסלעים חזקים,
לא יסלח!
באנשים שגרשו מביתם ההרוס בפצצות השנאה,
שיריתי לכל עבר במלחמה על רעיונותי הגדולים,
לא תניח היא לי לעקר את יסודות הבית הזה.

בלילות אני שומע נביחות ויללות
של יצרי הרגשות השוליים שלי, שלא בלאתי בגן-החיות
בדמות פלבים וחתולים, המבקרים עוד בתדרים אפלים.
כאן בין קירות נפולים, עוד טורפים חתולים
עכברי-דבר, המתרבים בשקרים,
שצפויים להתגלות כבוא יום,
ולהזהיר עלי כנגוע.
מדפי ספרים חרוכים מתפזרים ללא משמעות
אותיות השירים, שידעתי אז וציליהם,
בדמות זבובים שחורים מזוממים סביב פצעי המדמם
על חתולים ננשכים בשני הפלבים.
מקדם, רק על זונות, שמצאו להן מסתור כאן,
ובלשוני בקרי לילה
יכלתי להעיד על חרפתי במקום.
הן, מסממים ושאר עולמי התחתון פה
ערכו לי בכל העיר.

מכרת הייתי לחזר בעצמי — פצת גם יכלתי.
מציד בפנס שרכשתי לי לנדודים
במטבעות אכזובתי — השכרים הקטנים של הפתח שלי.
הצבתי את האותי לשמר בשער ארמוני.
היא האחרונה שיתגלה לה הסוד.

בשולי הדרך

הלא ראוי סיום לילה בנה
לכרפת ש"החזרתי נשמתתי"?
בטוח שהחמלה ישנה — הבכרה מפרת.
טלית לבנה בגון תכלת לוכד חשף שחור.

עכשיו, אחרי שהפחד אכזר בקלעים בין פרחי השדה,
הזכרונות התחבאו מתחת לקסדות המנחות בצד.
אפשר להסדיר נשימה בשריקה משקמת שירי מולדת שחוקים,
שהפכו בסלעי ההליכה הקשה בפטישים בתף.
אפשר להוציא את הקוצים, שצמחו בחוף בשר העיניים,
להכניס לעצימה.

ופתאם מתגלה:
ואדיות מתפתלים שהשילו מגופם את מרכבי ארץ ישראל,
חספי סלעיהם להתחדד בידי האדם הקרמון,
שדלג מעל תקופות אבותינו,
שינעצו בתוף עצמות עקבים.
ופתאם מתגלה:
פל שכבות אבק אדמה, שנשאפו לראות.
פל אלו בכל זאת ממזגים אותי לארץ ישראל.

רק המתים מלפני נשלחו חלוצים,
לכרות פחם באדמה להצית גבורת קרב.
שמותיהם נוסעים מול פני,
יוצרים קיר זכרון בלתי נחצה.
פל ההלונה נרותיה דולקים בקדמת הרקבים,
האם יקחו אותי איתם?
ובינתיים לא מלנה אני לא מלנה
מלקט גבישים שנפלו בצדי דרך.

גדליה כוהה בחתול המפקה. הוא כבר חיפש נשים בפניות רבות, אבל מתכון
כזה לחיפוש אישה עוד לא היה לו.
"תאר לי קצת את הבית שבו גדלת", מבקש הישיש, "ואת יחס ההורים לדת."
"שניהם היו גויים גמורים", עונה לו גדליה, "והבית נמכר לא מזמן. אין לי מה
להוסיף."

"כן", מגיב יעקב כסבר מהורהר, "זה לא יהיה קל."
"מה לא יהיה קל", מסתקרן האורח.

"מאז הפגישה שלנו הבוקר", מישיר אליו יעקב את עיניו, "אני רואה אותך
עומד תחת החופה עם צעירה צנועה וכשרה שגרה מעבר לכביש הראשי. אני
יודע שתגחך אם אגיד לך שמשמייס דחפו אותך לפנות אלי בבית-המועצה,
כדי שאשדך ביניכם. אבל זה לא יהיה קל."

כדמיונו רואה גדליה בחורה חיוורת, פחוסת-חזה ובעלת חוטם נשרי, שאיש
לא חפץ בה. הוא לא יקבור את עצמו במחיצת בת-זוג כזו. "מה שמה", הוא
שואל.
"עליזה."

עליזה... מעולם לא דימה בנפשו שיוכל להימשך אחרי אישה בשם זה. "יש
לך תצלום שלה?"

הישיש צוחק כפי שצוחקים לילד שוטה: "שקר החן והבל היופי", הוא אומר,
"בעוונותינו הרבים גם אתה בן נאמן של התרבות היוונית. הם שופטים את
האדם לפי החיצוניות, אבל אתה יהודי. אין לי תצלום ואפילו אם היה לי, לא
הייתי מראה לך לפני שתיפגשו פנים אל פנים."

"יעקב", נשמע קול דעוך מתוך החדר, "מי נמצא אתך. אני צריכה אותך."
הישיש קם ובעקבותיו גם גדליה.

"אם ירצה השם אביא אותה אליך מחר בערב", מסכם יעקב.

אלא שגדליה מעוניין להשביע את סקרנותו ולראותה מוקדם ככל האפשר:
"מחר בבוקר."

"ולא תלך לעבודה?" תוהה יעקב.

"אין לי עבודה."

"אל תדאג, תמצא", טופח לו הישיש על הזרוע, "צריך רק להתפלל."
"להתראות", נפטר ממנו גדליה.

הרי לך, הוא מחייך לעצמו בלעג תוך כדי הליכה מתונה, התכוונת להסתגר
כחילוון בקונטיינר-החלומות שלך ושוב את טרוד בעסקי-נשים. החוכמה היא
להשתחרר בלי שהיות מיותרות ממה שעתידי להיות נסיון-סרק נוסף.
אוויר-הערב הפושר נעים לו והוא מאריך את דרכו הביתה. וכשהוא חוזר
לבסוף אחרי שיטוט מעייף הוא טועם בעונג את טעם מיטתו הרכה.

בקשתו מתמלאת ועליזה מובאת אליו בבוקר. היא לא חיוורת אלא סמוקה,
חזה אינו פחוס כי אם שופע ואפה רחוק מלהיות נשרי — הוא סולד.
פלומת-שערות כהה מעטרת את פניה העגולות ובכלל זה גם שפמפס עדין
מעל לשפתיה הכשרניות.

"נחמד כאן", היא אומרת וגדליה מתקשה להסתכל בה. שתיקה כבדה
משתררת והוא מתגעגע אל ההרים.

"את רואה", משתדל יעקב להציל את המצב, "גם גדליה אוהב כמוך את
הפשטות."

אלא שהמצב אבוד באמת, עד כדי כך שעליזה קמה ומודיעה שהגיע זמנה
ללכת לקניות. גדליה נפרד ממנה בחיוך מעושה ואילו הישיש מברך אותה
בשלום לבבי.

"אתה אדם אכזר", אומר יעקב אחרי צאתה, "קר ואכזר. אל חתול-רחוב לא
מתייחסים כפי שהתייחסת אליה. אני מכיר אותך פחות מעשרים וארבע שעות
ואני יכול לומר לך שאתה לא מסוגל לאהוב, כי אתה שקוע מכף רגל ועד ראש
באהבה עצמית. אגיד לך משהו ככל הכנות: אתה לא ראוי לבחורה הזו.
אתה..."

"סלח לי שאני קוטע אותך", משיב לו גדליה, "כבר אמרו לי דברים כאלה
מאה פעמים. זכותך להשמיע אותם, אבל זכותי לא לרצות לשמוע אותם
כפעם המאה ואחת."

"האם ידוע לך", אומר לו יעקב, "שהמילה אכזר מורכבת משתי התיבות
אך-זר. כשאדם הוא רק זר לזולתו אז הוא גם מתנהג אתו באכזריות."

"אני לא מזלזל בהטפת-המוסר שלך", עונה לו גדליה, "אבל אני חושב כמוך
שאניני ראוי היום לחסדים שרצית לעשות אתי. אם באחד הימים ארגיש אחרת
— אחזור אליך."

"יעזור לך השם", מאחל הישיש לפני שהוא יוצא.

גדליה נעמד על המפתח ועוקב אחריו במבט סתמי, כאילו דף מקומט נישא
מולו ברוח, נעצר קמעה ומתגלגל הלאה — עד שהוא נעלם מעיניו.

"אני חי לחוד", הוא מבטא את המלים בקול. כשאמר אותן אתמול לישיש
היתה זו הפעם הראשונה שהן יצאו כך מפיו. וכעת הניסוח המתומצת והקולע
הזה חביב עליו.

הוא סוגר את הדלת ופוסע לכאן ולכאן במעונו החדש. אם כן, מבחינתו הכל
ערוך ומוכן לפתוח במה שהאנשים מכנים חיים ריקים. יבושם להם בחיים
המלאים שלהם. בלב שלם הוא מפקיר בידיהם את גורל העולם ובתמורה הוא
מבקש מהם רק לפסוח על ביתו כשהם יוצאים מדי בוקר להעניק זה לזה
מלוא-חופנים אהבה.

אם תעשה חשבון תגיע למסקנה שאתה זקוק לבנק יחודי

BANK

לעסקים לחסכון לאשראי להשקעות לסחר חוץ

בוא נחשוב רגע יחד ונבדוק האם הבנק שלך מתאים עצמו לדרישותיך כאיש עסקים?
האם הוא ער לצרכים המיוחדים שלך?
האם הסניף בו מתנהל חשבונך הוא מוקד עסקי?
האם אתה מטופל ע"י צוות מקצועי ומיומן?
האם הסניף שלך רשאי לקבל החלטות בתחום תנאי האשראי, עמלות ועוד?
האם עומדים לרשותך מאגרי מידע נרחבים ומעודכנים וקשרים בינלאומיים לפיתוח עסקים?
האם אתה זוכה לטיפול אישי, ומקבל פתרונות הולמים באשראי ובהשקעות?
האם אתה נהנה מכל חידושי הטכנולוגיה כמו בנקים גדולים בעולם, ואף מעבר לכך?
בבנק ברקליס דיסקונט חושבים שאתה ראוי לכל אלה. וליותר.
לבנק ברקליס דיסקונט מסורת בנקאית בישראל זה יותר מ-70 שנה.
בנק ברקליס דיסקונט הינו שילוב רב עוצמה של BARCLAYS BANK הבריטי, מהגדולים בעולם, ושל בנק דיסקונט, מהגדולים בארץ. שילוב המבטיח יציבות וניסיון בנקאי לצד התמחות מקומית וחדשנות.
בנק ברקליס דיסקונט גדול מספיק כדי להבטיח אמינות ואיתנות, אך יחד עם זאת, אינו גדול מכדי למנוע ממך שרות גמיש ויחס אישי.
לבנק ברקליס דיסקונט 70 סניפים וכ-100 אלף לקוחות מכל קשת המגזרים, הענפים והמקצועות בארץ.
האם חשבת על האפשרות להשתמש בשרותיו של בנק נוסף לניהול עסקיך?

טל

טל

עשיתי חשבון
בנק ברקליס דיסקונט

השקט הנפשי שלך*

עוֹרָאוֹת

עכשיו בתשלובת הביטוח הותיקה בישראל *

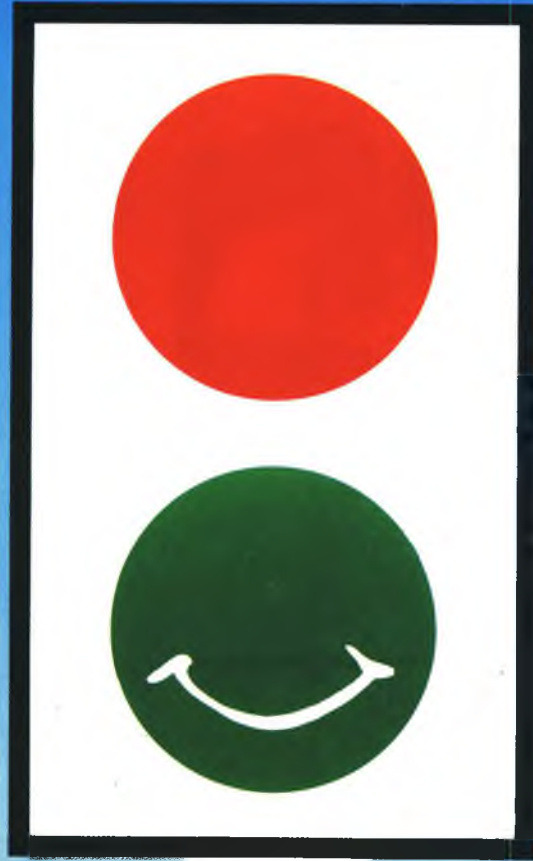
שלוח
חברה לביטוח
בע"מ

המשמר
שירות לביטוח
בע"מ

הראל
חברה לביטוח
בע"מ

"דלק" אתך בכל פינה, בכל רמזור,
בכל דרך. סע לשלום ו... דלק צלחה.

באק צלחה ו

ורשבסקי פריליך דובר